

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMXVI

TARTALOM

1. Értekezések

SZŐCS TIBOR: A Damus pro memoria oklevéladás 81

2. Kisebb cikkek

KOVÁCS MIHAI: Csete Lőrinc, László vajda és az erdélyi egyház kapcsolata egy kiadatlan oklevél tükrében 91

MIHALIK BÉLA: Adalékok az unitárius nemesség kapcsolatrendszeréhez. Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc és pókai Sárosi Erzsébet elfeledett házassága 98

MADARÁSZNÉ KAJDACSY ÁGNES: Egy családkutató kalandozásai a levéltárakban. Anyakönyvön innen – anyakönyvön túl 103

3. Könyvismertetés

Digital diplomacy. The computer as a tool for the diplomatist? (Eds. Antonella Ambrosio– Sébastien Barret– Georg Vogeler.) (ism. KÁLMÁN DÁNIEL) 110

REISZ T. CSABA: Róth Miksa címeres üvegablakai a Bécsi kapu téri levéltári palotában. (ism. FÉNYI TIBOR) 113

WOCH. Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy. (ism. CSIBA BALÁZS) 115

4. Hírek, beszámolók

Beszámoló a *Bővülő történelem - Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai* című levéltári rendezvényekről és kiállításról (ism. M-SZABÓ DOROTTYA) 117

Magyar genealógia az Eiffel-torony árnyékában. Családtörténeti rendezvény Párizsban az Országos Levéltár részvételével. (ism. SZERÉNYI ILDIKÓ) 119

TURUL

LXXXIX. évfolyam

2016. 3. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztő: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

SZÓCS TIBOR

A *Damus pro memoria* oklevéladás*

A magyar okleveles gyakorlat egészét jól ismerő Borsa Iván a középkori iratokat (okleveleket) Szentpétery Imrétől eltérően két nagy csoportba sorolta be. Az egyik nagy irattípus szerinte az, amelyben a kibocsátó megnevezte önmagát (tehát az oklevélben volt intituláció), a másik nagy iratcsoport pedig – értelemszerűen – az, amelyik nem tartalmazott ilyet. Ez utóbbihoz sorolandók az inkább csak a késő középkorra jellemző számadások, leltárak, összeírások.¹ Mindezekben belül speciális helyet foglal el az a csoport, amely formai és tartalmi jegyei alapján az intitulációt tartalmazó kiadványok közé sorolható, ennek ellenére éppen e tipológiai jegy terén tér el az ide tartozó oklevelektől: mégsem tünteti fel a kibocsátó nevét és titulussát.² Az oklevél „hagyományos” felosztása alapján az *intitulatio* közvetlenül a nyitófohász (*invocatio*) után következik,³ de a magyar okleveles anyagban a 13. század első felétől kezdve a fohászok gyakorlatilag elmaradt. Így a késő középkorig, sőt, azon túlnyúlóan is, az intitulált oklevél általában a jól ismert „Nos...” formulával kezdődött (esetleg rögtön a névvel), jelezve, hogy ki az iromány kiadója.⁴ Azonban az említett speciális oklevélcsoport esetében a kiadó feltüntetése helyett rögtön a *promulgatio* („közvetítés”, „kihirdetés”) nevezetű oklevélrészsel, azon belül is a *Damus pro memoria*, vagy *Datum pro memoria* („Emlékezetül adjuk”, „Emlékezetül adatik”) szavakkal kezdik a levelet, és később sem jelölik meg a kibocsátót. Ezen típusba tartozó okiratokat

a továbbiakban *damus pro memoria*-oklevélnek, vagy rövidítve csak DPM-oklevélnek fogjuk nevezni.

A DPM-stílusnak a diplomatikai szakirodalomban sincsen bevett elnevezése. Általában szintén *Damus/Datum pro memoria* oklevélnek, vagy általánosabban *Datum pro memoria*-kezdetű oklevélnek nevezték,⁵ esetleg megemlítve, hogy a korabeli latin nevük *memorialis* volt.⁶ A szakirodalom néhol „*damus pro memoria*-oklevélnek” nevezi azt a típust is, amelyik tartalmaz intitulációt, és annak feltüntetése után a promulgációt a fenti szavakkal kezdi.⁷ Bár egy tipizálás mindig szubjektív, és hozhatók érvek a mellett, hogy akár idáig is kitágítsuk e kategória határait (lásd alább), de magunk

* A szerző az MTA-HIM-SZTE-MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa. Az alábbi tanulmány a *Damus pro memoria*-okleveleket számba vevő, jelenleg még kéziratban lévő munkám alapján készült. Az alábbiakban – helyhiány miatt – nem térek ki az egyes oklevéladók azonosításának a miéjtérére, az erre vonatkozó érveket, forrásokat és szakirodalmat a kiadás alatt lévő oklevél katalógus tartalmazza majd.

¹ Borsa Iván: Irattípusok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 64 (1993) 28–29.

² Uo. 29.

³ Ld. pl. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) 19.

⁴ A „Nos...” kezdetű oklevelek magyarországi elterjedéséről: Szentpétery I.: i. m. 99. A német és cseh okleveles gyakorlatban való, kb. ezzel egyidejű feltűnése: Urkundenlehre von W. Erben, L. Schmitz-Kallenberg und O. Redlich: Die Privaturkunden des Mittelalters von Oswald Redlich. München–Berlin, 1911. (Mittelalterlichen und Neueren Geschichte IV.) 123.

⁵ Kállay Ubul: Várday Aladár és a Barla-fiak pörének időpontja. (Adalék a «*Damus pro memoria*» kezdetű oklevelek történetéhez.) *Turul*, 27 (1909) 33.; Szentpétery I.: i. m. 100.; Ludmila Sulitková: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. *Levéltári Közlemények*, 53 (1982) 57.; Richard Marsina: A XIII. század derekán kelt oklevelek diplomatikai és írástani vizsgálata. *Levéltári Közlemények*, 61 (1990) 46.; Borsa I.: i. m. 29.; Zsoldos Attila: A Borsa-tartomány igazgatásának kérdései. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). (Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András.) Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 38.; Hegyi Géza: Marosvásárhely első említése. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. (Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila.) Kolozsvár, 2013. 177. és szórta.

⁶ Sulitková, L.: i. m. 57–58.; Borsa I.: i. m. 29.

⁷ Trostovszky Gabriella az esztergomi káptalan 13–14. századi oklevéladási gyakorlatát elemezve írta, hogy a káptalani okleveleknél az „intitulatiót promulgatio követi »*damus pro memoria*« formában. A rövid, néhány szavas, emlékeztetőül szolgáló okleveleket a diplomatika éppen ebből a sajátosságukból kifolyólag nevezi »*damus pro memoria*«-nak.” Trostovszky Gabriella: Az esztergomi káptalan XIII–XIV. századi oklevelei az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. *Levéltári Közlemények*, 60 (1989) 67. Ugyanígy *damus pro memoria*-oklevélnek nevezte az intitulációt tartalmazó, és utána e szavakkal folytatódó oklevelet pl. Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban (1245–1521). Miskolc, 1980. 386. sz.; Kóta Péter: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. *Levéltári Szemle*, 37 (1987) 4. köt. 17–29. (az 1325-ben átirat 1293. évi oklevél kapcsán); Halász Éva: Diplomatická analíza isprava slavonskih banova u razdoblju od 1323. do 1381. godine. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 27 (2009) 49., 51., 59.; Körmendi Tamás: Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. (Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szóvák Kornél.) I–II. kötet. Bp.–Debrecen, 2014. 118.

a továbbiakban nem tekintjük az ilyen kiadványokat DPM-oklevélnek, meghagyva az elnevezést a kiadó feltüntetése nélküli diplomáknak. Mint említettük, az oklevéltípus középkori neve *memorialis* volt, azaz emlékeztető-levél. Ha egy DPM-oklevél tartalmazott olyan korabeli hátoldali feljegyzést, amiben utaltak az oklevél stílusára, akkor szinte mindig (bár nem kizárólagosan) így jelölték meg a típust.⁸ Amikor más oklevelek a szövegükben egy DPM-ra utaltak, akkor is a (*littere*) *memoriales* kifejezést használták,⁹ sőt, néhány (egészen pontosan kettő) DPM nem a megszokott *Damus/Datum pro memoria* formulával kezdődik, hanem a „*Memorialis, quod...*” szavakkal.¹⁰ Egyetlen kivétel akad. Egy pontosan nem datálható, de a műfaj időhatárait tekintve igen korai, leginkább az 1250-es évek elejéről származó DPM hátuljára a korabeli, az előlapi írással azonos kéz a *Datum pro memoria* szavakat írta, semmi mást. Ugyanezekkel a szavakkal kezdődik az oklevél is.¹¹ Úgy tűnik, hogy a scriptor mindezt „stílusazonosításnak” szánta, tehát a modern, 20–21. századi terminológiához hasonlóan ő is jelezte, hogy ez egy „Datum pro memoria-oklevél”. A megnevezésnek a későbbiekben nem lett (ismert) folytatása, így mindezt még a műfaj igen korai, diplomatikailag és terminológiailag kiforratlan voltának tudhatjuk be. Az tehát bizonyos, hogy a típus korabeli neve szinte kizárólagosan *memorialis* volt, ugyanakkor mindez fordítva nem igaz. Vagyis nem minden, a korabeliek által memoriálisnak nevezett oklevél volt intitúláció nélküli, ám sokszor azok is

tartalmazták a *damus pro memoria* promulgációt,¹² igaz, ez nem volt kötelező, más szavakkal is utalhattak az „emlékezetre”.¹³ A kortársak tehát nem azt tekintették memoriális oklevélnek, amelyek kizárólag az erre utaló szavakkal kezdődött a kiadó megjelölése nélkül, hanem bármilyen olyan kiadványt, ami néhány bizonyos promulgációját tartalmazott. Ezért lehet helytálló a modern szakirodalomban is, ha „*damus pro memoria*-oklevélnek” nevezik az ilyen közzétételre rendelkező oklevelet a kibocsátó feltüntetésétől függetlenül, hiszen ezzel a korabeli kategorizálást követik. Ennek ellenére – mint jeleztük – a továbbiakban csak a szűkebb értelemben használjuk a DPM-oklevél megnevezést.

A stíluselnevezésként is használt háromszavas promulgáció összesen kétféle formában fordul elő: *datum* és *damus pro memoria*. A különféle oklevélkiadások többször is használják a „*datur pro memoria*” változatot,¹⁴ ám ezek mindegyike téves olvasat: a fenti forma valójában egyszer sem mutatható ki egyértelműen. Ezen kívül, mint említettük, két alkalommal „*memorialis, quod*” szavakkal kezdődött az oklevél. A *damus* és a *datum* kifejezések között jelentésben érdemi különbség nincsen, és kb. 2/3–1/3 arányban oszlottak meg a *datum* szókezdet javára.¹⁵

A szakirodalomban már régebben is felmerült, hogy ne csak egyedileg foglalkozzanak egy-egy példánnyal, ami éppen a szerző figyelmének látókörébe került, hanem összefoglalóan elemezzék a stílust. Már a 19. század végi nagy pozitívista forrásgyűjtések idején a Zichy család zselői levéltárának átvizsgálásakor azt írta a jelentésében Véghely Dezső, hogy „*Datum* – *damus pro memoria*” kezdetű okmányt igen sokat találtam, s tartalmuk, de különösen diplomatai

⁸ Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: DL) 93994.; DL 105734.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) I–II/1–4. köt. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 4214. sz.; Anjoukori Okmánytár. (Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula.) I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 149. (vö. DL 50644.); DL 84240.; DL 84230.; DL 75224. (a felsorolás korántsem teljes); de pl. DL 68588.: *iudicialis*

⁹ Pl. a győri káptalan: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. (Szerk. Richard Marsina.) I–II. Bratislava, 1971–1987. (a továbbiakban: CDSlov) II. 411., vö. uo. 402.; győri káptalan: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. (Szerk. Sörös Pongrác.) I–XII/B. Bp., 1902–1912. (a továbbiakban: PRT) II. 308.; IV. László: Reg. Arp. 2781. sz.; (egri káptalan): Árpád-kori új okmánytár. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek, első osztály: Okmánytárak) (a továbbiakban: ÁÚO) XI. 620., vö. ÁÚO VIII. 242.; egri káptalan: DL 84214., vö. ÁÚO VIII. 253.; a váci káptalan: Hazai okmánytár. (Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső.) I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VIII. 186–187.; (egri káptalan): A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső et alii.) I–XII. Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 42., vö. uo. 41.; az esztergomi káptalan: DL 86874., vö. Reg. Arp. 3937. sz.; (Lodomer esztergomi érsek): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. (Szerk. Knauz Nándor–Dedek Crescens Lajos–Dreska Gábor, közrem. Hegedűs András–Érszegi Géza–Tóth Krisztina–Kalász Márton–Mudrák Attila.) I–IV. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 385–386., vö. uo. 380–382.; Márton alországbíró: *Johann Karácsonyi*: Die ersten Lónyay. Eine Familiengeschichtliche Studie. Pozsony, 1912. (a továbbiakban: Lónyay) 69–70.; III. András: Reg. Arp. 4050. sz., vö. Reg. Arp. 4049. sz.; veszprémi káptalan: HO VIII. 388–389., vö. DL 40252.; (egri káptalan): Zichy I. 91–93., vö. uo. 90–91.; szepesi káptalan: DL 65258., vö. Reg. Arp. 4229. sz.; István alországbíró: ÁÚO X. 381., vö. uo. 398–399.; (Abaúj megye): HO VII. 332–333., vö. DL 105727.

¹⁰ DL 47810.; HO VII. 123.; l. még speciális esetként a DL 103156. jelzetű 15. századi oklevelet.

¹¹ DL 104749.

¹² Néhány kiragadott példa: DL 93903. (hátlapi feljegyzés); DL 69621. (hátlapi feljegyzés); ÁÚO III. 265–266., IV. 205. (utalás és átírás); Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szócs Tibor.) Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban: Reg. Pal.) 321. sz. (hátlapi feljegyzés); ÁÚO X. 428–429. (hátlapi feljegyzés); Zichy II. 604., vö. Anjou-kori Oklevéltár. (Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Halász Éva–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Rábai Krisztina–Sebők Ferenc–Teiszler Éva–Tóth Ildikó Éva.) I–XXXVIII. Bp.–Szeged, 1990–2016. (a továbbiakban: AOKl.) II. 225., 267. sz. (utalás és átírás); *Piti Ferenc–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor*: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.) 233. sz. (hátlapi feljegyzés).

¹³ Pl. ÁÚO I. 89–90. (az oklevél 1287-ből való, ld. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.] 186.); ÁÚO VII. 3., VIII. 505–506.; Reg. Pal. 152. sz. (mindegyik esetben a hátlapi feljegyzés vagy az utalás: *memoriales*, a promulgáció: *memorie commendamus/commendantes*).

¹⁴ Pl. PRT II. 308. = ÁÚO II. 316.; ÁÚO IV. 275.; ÁÚO IX. 289., 291., vö. A nagykálói Kállay-család levéltára (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Bp., 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kiadványai 1–2.) I. 16. sz.; ÁÚO X. 398., 456., 459., 461., 463., 466., 468.; ÁÚO XII. 549., 600., 630., 668., 674.; *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii, Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/4. 646., 647.; HO VII. 234.; AO I. 75.

¹⁵ Egészen pontosan a 369 ismert DPM-oklevélből 2 „*memorialis*” volt, egy esetben nem megállapítható a szókezdet a pergamen sérülése miatt. A maradék 366 esetből 120 a *damus*, és 246 a *datum*. Ennek okaira, és bizonyos, ebből következő összefüggésekre alább visszatérünk.

méltánylásukról külön értekezésben szándékom szólani.¹⁶ Az ígért értekezés ismereteink szerint nem került publikálásra, ám a Zichy Levéltár kiadott anyagában közölték az összes ilyen típusú – valóban tekintélyes mennyiségű – oklevél teljes szövegét.¹⁷ Mályusz Elemér 1967-ben a magyar és a szomszédos országok (főként az akkori Csehszlovákia) középkori forráskiadásai kapcsán vette számba a kívánatosnak tartott feladatokat, és a két ország történései közötti együttműködési lehetőségeket. Ennek kapcsán vetette fel, hogy – a szlovák forráskiadók munkáját megkönnyítendő – a magyar középkorászoknak a királyi kancellária mellett a központi bíróságok okleveleit is alaposabban és átfogóbban kellene megvizsgálni. „A »Damus pro memoria« kezdetű bírósági oklevelek dátumát eddig jobbára csak hozzávetőlegesen állapították meg régi oklevéltáraink, s a végleges döntés bizonyára még sok fejtörést fog okozni. Itt is hasznosabb volna a teljes anyag ismeretének birtokában nyilvánítani véleményét, mint minden egyes alkalommal a kérdéses oklevélből kiindulva keresni és mérlegelni a felvilágosítást nyújtó archontológiai és földrajzi adatokat. Ily datálatlan oklevelek annak következtében, hogy ma már a teljes magyarországi forrásanyag – eredetiben vagy filmfelvételen – az Országos Levéltárban megtalálható, nagy számban kerültek elő s amint a szlovákiai oklevéltár a XIII. század második feléhez érkezik, egyre több problémát fognak okozni. Hasznos volna előre oly lépéseket tenni, amelyek alkalmasak meggyorsítani a munkát.»¹⁸ Eddig azonban a szakirodalom, néhány általánosabb összefoglalást leszámítva, csak akkor foglalkozott a DPM-oklevelekkel, ha egy konkrét forrást elemeztek, akár mert önmagában tűnt érdekesnek, akár mert egy nagyobb történeti elmélet részét képezték.¹⁹ Az alábbiakban most egy rövid összefoglalót adunk a DPM-oklevelek általános jellemzőiről, időbeli és térbeli elterjedésükről, továbbá a stílus eltűnésének idejéről és lehetséges okairól.

Amikor Hegyi Géza 2013-ban megjelent tanulmányában egy ilyen diplomát elemzett, ő maga is foglalkozott a műfaj

¹⁶ Nagy Iván–Nagy Imre–Véghely Dezső: A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései I. A zsélyi bizottság jelentése. *Századok*, 3 (1869) 603.

¹⁷ Zichy I. 16–17., 17–18., 33., 41., 42., 46–47., 47., 58–59., 59–60., 60–62., 66–67., 67., 76–77., 77., 78., 79., 79–80., 80., 81., 82., 83., 85–86., 86., 90–91., 91–93., 95–96., 97., 97–98., 101., 113., 113–114., 116., 121., 135., 136.; Zichy VI. 1., 197.; Zichy XII. 2–3., 3., 4. (össz. 40 oklevél).

¹⁸ Mályusz Elemér: A magyar medievisztika forráskérdései. (Medievisztika és oklevélkiadás) *Levéltári közlemények*, 38 (1967) 26. Tegyük hozzá: bár magyar részről ez az „átfogó elemzés” a magunk kéziratban lévő összeállításával majd fél évszázadot késett, még így sincsen nagy lemaradásban, mert az említett „szlovák okmánytár” (CDSlov I–II.) is megkezdte 1260-nál, így a DPM-oklevelek tömeges kiadásának koráig el sem ért.

¹⁹ A stílus említése, rövid ismertetése pl. *Szentpétery I.*: i. m. 99–100.; *Darina Lehotská: Príručka diplomatiky*. Bratislava, 1972. 228.; *L. Sulitková*: i. m. 57–58.; *Borsa I.*: i. m. 29.; *Hegyi G.*: i. m. 177–178. Példa egy-egy DPM-oklevél részletesebb elemzésére: *E[rnst] F[riedrich] Mooyer*: Oklevéltári adalékok Magyarországról régebbi történetéhez. *Magyar Történelmi Tár*, 6 (1859) 178–184.; *Ipolyi Arnold*: Magyar okmány-érdekességek. *Századok*, 1 (1867) 42–47., 119–145.; *Kállay U.*: Adalék i. m.; *Kállay Ubul*: Új adatok keltezetlen oklevelek időpontjának meghatározásához. *Századok*, 47 (1913) 110–112., 119–122., 130–131.; *Zsoldos A.*: Borsa-tartomány i. m. 38–39.; *Hegyi G.*: i. m.; *Zsoldos Attila*: Egervár és Dobra. A Geregyék nyugat-dunántúli várai a 13–14. század fordulóján. *Castrum – A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 19 (2016) 7–19.

általános jellegzetességeivel, és számba vette az ismert kiadványokat. Összesen 365 oklevelet talált, amelynek a nagy része („kb. 75%-a”) szerinte 1270–1310 közöttől származik.²⁰ Ezzel szinte teljes egészében megegyezik a magunk statisztikája: 367 DPM-oklevelet találtunk, ha nem vesszük ide két 14. századi formuláskönyv ilyen oklevélpéldáit²¹ (és még néhányat, amely nem ide sorolható, de hasonló stílusa miatt megemlíthető). A legkorábbi év szerint is keltezhető darab 1252-ből való, a legkésőbbi pedig 1446-ból.²² A kiadványok megoszlása azonban korántsem követi a korszak általános okleveles statisztikáját (vagyis hogy minél előrébb haladunk az időben, nagyjából annál több oklevél áll rendelkezésre). Mint Hegyi is jelezte, a kiadványok nagy része datálatlan, és sokszor még csak évtizedre pontosan sem lehet megállapítani a keletet. Ha azokat az okleveleket gyűjtjük össze, ahol a keltezési idő – ha kisebb bizonytalanságokkal is, de – legalább évtizedre pontosan megállapítható (253 ilyen oklevél van, tehát a teljes anyag szűk 70%-a), akkor azt az elosztást kapjuk, hogy biztosan az 1250-es évekből való 9 oklevél, és egy bizonytalanul, de valószínűsíthetően ide sorolható. A további adatok (zárójelben a bizonytalanul, de valószínűsíthetően ide tartozó kiadványok száma): az 1260-as évekből 20 (+2), az 1270-es évekből 28 (+7), az 1280-as évekből 23 (+5), az 1290-es évekből, 1300-ig számolva 98 (+4), az 1300-as évekből, 1301-től számolva 27, az 1310-es évekből 13 (+2), az 1320-as évekből 4 diploma. Az 1330 és 1446 közötti időszakból 10 DPM-oklevelet ismerünk. DPM-okleveleket tehát III. András uralkodása alatt bocsátották ki a legnagyobb számban. A 14. század első évtizedében már jelentősen csökkent a számuk. Ám a fenti statisztikához érdemes még hozzátenni azt, hogy nem egy kiadványt tudtunk az 1280-as évek vége és 1310–11 közé szorítani (jellemzően Aba Amadé bíróságának működése alapján). Összesen 42 olyan DPM-oklevél van még, amelyek biztosan az 1280-as évek és az 1310-es évek eleje között keletkeztek, és ezek egy része is bizonyosan III. András korára esik. Még a legóvatosabb becslések szerint is biztosan 1270 és 1310 közé esik 239 oklevél, vagyis a teljes anyag mintegy 65%-a. Hegyi 75%-os becslését mégsem tartjuk elhibáztattnak, mert több olyan oklevél is akadt, amelynek az időhatárait a becsült datálás során óvatosságból kitégítettük 1270 elé vagy 1310 utánra, ám nagy valószínűséggel mégis e két évszám közé helyezhetők. Másfelől nézve mindössze 61 olyan oklevél van, amely bizonyosan kiesik a fenti időhatárok közül (tehát korábbi vagy későbbi), vagyis a teljes korpusz szűk 17%-a. A maradék 83% akár a jelzett évek közötti is lehetne, és ha nem is esik mindegyik biztosan oda, azt kijelenthetjük: a DPM-oklevelek

²⁰ Hegyi G.: i. m. 177. 13. jz.

²¹ *Fejérpataky László*: Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból. *Magyar Könyvszemle*, 11 (1886) 52.; *Érszegi Géza–Szelestei N. László*: Fogalmazási mintákat tartalmazó tankönyv töredékei a 14. század első feléből. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Szerk. Szelestei N. László.) Bp., 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3.) 314.

²² 1252: AÚO VII. 343–344.; 1446: *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet 1319-től 1501-ig. Bp., 1910. (a továbbiakban: Bártfa) 436. sz.

70–80%-át 1270–1310 között adták ki, azon belül a legtöbbet a 13. század utolsó évtizedében, III. András uralkodása alatt.

Ennél sokkal érdekesebb annak a számbavétele, hogy kik voltak a lehetséges oklevéladók. Az ő körüket nem egyforma súllyal tudtuk megállapítani. Összesen 192 olyan oklevél volt, ahol a kibocsátó nevét és titulását, vagy ha az előbbi nem ismert, akkor legalább csak a titulását 99–100%-os bizonyossággal meg lehetett állapítani. Ezen kívül még 83 oklevél esetében 90–98%-os biztonsággal meg lehetett tippelni a kibocsátót (vagy legalább a titulását). Vagyis az összes DPM-oklevél 75%-át (pont háromnegyedét) elég jó biztonsággal be lehet azonosítani. 58 oklevél esetében 70–90%-os biztonsággal meg lehet határozni a kibocsátó személyét vagy titulását, és van 33 olyan oklevél (tehát a teljes anyag szűk 9 %-a), ahol semmilyen támpontot nem találtunk a kiadó személyére vagy címére nézve – természetesen nem kizárt, hogy a későbbi szakirodalom azok közül is azonosítani tudja majd egyiket-másikat.²³

A világi kibocsátóktól származó diplomák közül jelentékeny a királyi oklevelek száma (ide értve István ifjabb király leveleit is). IV. Béla nyitja a sort 14 DPM-oklevéllel, fiának ifjabb királyi korából öt ilyen kiadványát azonosítottuk, királyként még hat DPM-oklevele maradt fent. IV. Lászlóhoz összesen három ilyen oklevelet köthetünk relatíve biztosan, és még négyet kisebb biztonsággal (ezek közül az egyik IV. Béla, egy másik III. András kiadványa is lehet). III. Andrásához 15 DPM-t kapcsolhatunk nagy biztonsággal, további kettőt is valószínűsíthetünk. Ezen kívül egy királyi oklevelet – mint említettük – IV. László mellett hozzá is köthetünk, egyet pedig vagy ő, vagy I. Károly adott ki.²⁴ Magától Károlytól

²³ Az itteni és az alább következő felsorolásban igyekeztünk minél rövidebbre fogni a hivatkozások terjedelmét, ezért az alábbiakban sehol nem utalunk arra, hogy az azonosítást milyen érvek alapján tettük. Minden oklevelet egyszer hivatkozunk, akkor is, ha több kiadása is van, ez esetben általában a leginkább szövegű kiadást idézzük. Ha csak levéltári jelzete van, akkor feltüntetjük a párhuzamos jelzeteket is. Amennyiben a kiadvány megtalálható az Árpád-kori kritikai jegyzékek valamelyikében (Reg. Arp., Reg. Pal., ill.: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila.) Bp., 2008. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.] [a továbbiakban: Reg. Duc.]), ill. az Anjou-kori Oklevéltárban (AOKl.), akkor arra hivatkozunk. Amennyiben a könyvészeti adat vagy jelzet után egy zárójeles kérdőjel található, akkor arra utalunk, hogy az adott kiadóhoz kötés feltételezhető, de bizonytalan. A 33, általunk nem egyértelműen azonosítható kiadójú diploma: Fejér VIII/7. 370–371., ÁÜO XII. 600., HO VII. 126–127., 322., Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (Hrsg. Wagner, Hans–Lindeck–Pozza, Irmtraut.) I–IV. Graz–Köln–Wien, 1955–1985. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) (a továbbiakban: UB) I. 364–365., UB II. 336–337., Zichy I. 33., 67., 79–80., 97–98., Zichy XII. 2–3., Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. (Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák.) I–II. Bratislavae, 1980–1987. (a továbbiakban: RDES) I. 60., 168., *Piti Ferenc*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386). Szeged–Nyíregyháza, 2004. (A Nyíregyházi Jós András Múzeum Kiadványai 55.) (a továbbiakban: Szabolcs I.) 4. sz., AOKl. II. 334. sz., AOKl. III. 439/440. sz. reg. közötti, DL 47786., DL 47797., DL 67912., DL 68588., DL 75211., DL 75212., DL 75213., DL 89260., DL 93990., DL 93991., DL 94002., DL 97790., DL 98277., DL 99382., DL 104749., DL 105726., DL 105734.

²⁴ IV. Béla: Reg. Arp. 1121., 1165–1166., 1204., 1210., 1515., 1525–1526., 1568., 1672., 2527. sz.; UB III. 269–270.; DL 69277. = DL 69279. Bizonytalanul

összesen két ilyen típusú diplomát ismerünk, és még az említett bizonytalanul. Vencselhez egy oklevelet köthetünk hipotetikusan.²⁵ Az összesen 53 királyi diploma ugyan nem kevés a teljes anyag hányadához képest, de a fennmaradt királyi oklevelekhez mért számuk nem annyira jelentős. Ezen kívül két királyné (IV. Béla felesége, Mária, és IV. László felesége, Izabella) is a kibocsátók között van.²⁶ Ennél nagyobb súlyt képviselnek a királyi udvarban a királyi jelenlét bíróságát képviselő alországbíró DPM-oklevelei. Összesen 48 alországbírói oklevelet azonosíthatunk az 1250-es évek végétől kezdve 1300-ig bezárólag kisebb-nagyobb bizonyossággal.²⁷ Azonban több olyan, többnyire budai kelethelyű DPM is van, amelyet leginkább egy ismeretlen alországbíró 1270–1300 közötti ítélőszékéhez köthetünk, és még három esetben tételezhetünk fel akár alországbírói kibocsátót is.²⁸ A királyi és alországbírói diplomák száma tehát nagyságrendben egyezik, holott a királyi és alországbírói oklevelek teljes száma között igen jelentős különbség van az előbbiekre javára. Ehhez képest az országbírók és a nádorok okleveleire nem nagyon volt jellemző e stílus.

nabbul, de inkább hozzá, mint IV. Lászlóhoz köthető: HO VI. 161–162. István ifjabb király: Reg. Arp. 1796., 1833a., 1874., 1893. sz.; DL 90473. V. István: Reg. Arp. 1927., 1953., 2078., 2114. sz.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 272825. = 272830. = 272833. = 272834. (e négy jelzet ugyanazt a két különböző DPM-oklevelet tartotta fent). IV. László: Reg. Arp. 2653., 3152. sz.; ÁÜO X. 457–458. Bizonytalanul hozzá köthető: Fejér V/2. 421.; ÁÜO XII. 678. ill. a IV. Béla kapcsán is említett HO VI. 161–162.; III. András és az ő levele is lehet: Reg. Arp. 3183. sz. III. András: Reg. Arp. 3728., 3806., 3937., 4047., 4049., 4071., 4214., 4229., 4250., 4271., 4311. sz.; HO VII. 318.; *Kis Péter–Patrik Iván*: Kiadatlan Árpád-kori oklevelek a főváros történetéhez (1192–1298). In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Bp.–Salgótarján, 2008. 38–39.; DL 38660.; DL 91137. Bizonytalanul hozzá köthető: Reg. Arp. 3995., 4347. sz. IV. László vagy ő is kiadhatta: Reg. Arp. 3183. sz.; I. Károly vagy ő is kiadhatta: Hazai oklevéltár 1234–1536. (Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula.) Bp., 1879. (a továbbiakban: HOKl) 60.

²⁵ I. Károly: AOKl. I. 303. sz.; DL 93996. Ő vagy III. András: HOKl 60. Vencsel (bizonytalan): AOKl. I. 746. sz.

²⁶ Mária (IV. Béla felesége): Reg. Duc. 71. sz. Izabella (IV. László felesége): Zichy I. 66–67.

²⁷ Miklós (1256–1260) DL 47790.(?); Simon (1261–1264): DL 48357., ÁÜO XI. 565.(?); Mika (1267) vagy István (1270): UB I. 330.; István (1274): Fejér VI/2. 345–346.; János (1280): *Mooyer, E. F.*: i. m. 178–179., Zichy I. 47.; vagy az ő, vagy Domonkos (1284) levele: DL 94003.; István (1280): ÁÜO V. 182., Zichy I. 58–59.; Olivér (1281): Zichy I. 46–47., DL 75214.; Pál (1291–1292): HO VI. 375–376.(?), HO VI. 391.; Marcell (1293): HO VII. 305., *Kondorné Látóczki Erzsébet*: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Eger, 1997. (a továbbiakban: Heves) 49.(?); hozzá és Mártonhoz is köthető: HO VIII. 325–327.; Márton (1293–1297): ÁÜO IX. 583., ÁÜO XII. 549–550., HO VI. 425–426.(?), 435., HO VII. 258–259., Zichy I. 76–77., 78., 85–86., Zichy XII. 3., Lónyay 69–70., Fejér VI/2. 291., Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. (1148–1301.) Bp., 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 306–307., DL 86874., DL 104595.(?), DF 200747., DF 275672.; István (1298–1300): HO VII. 291.(?), HOKl 170–171., DL 40252., DL 40276., DL 57224., DL 72795., DL 96044.(?). Keltezési bizonytalanságok miatt nem köthető pontos személyhez, de biztosan vagy feltételezhetően alországbírói oklevél: Fejér VI/2. 344., Fejér VIII/4. 647–648., HOKl 140–141., Lónyay 65., DL 39128., DL 47777., DL 104596.

²⁸ A budai kelethelyűek: UB I. 362.; UB III. 263.; BTOE I. 81.; HO VII. 331–332. (Geregye nb. Miklós országbíróhoz is köthető, nem csak ismeretlen alországbíróhoz): ÁÜO V. 180–181.; ÁÜO X. 442.; ÁÜO XII. 673–674., 680.; Zichy I. 67.; DL 47812.; DL 60129.; DL 60129. Az utóbbi három, nem budai kelethelyű: BTOE I. 194–195.; DL 47810.; DL 75051.

Még a bizonytalanul ide köthetőket beleszámítva is csak hét olyan DPM-t ismerünk, amit egy konkrét országbíró adott ki (igaz, van több olyan oklevél is, amely feltételesen valamilyen ismeretlen országbíróhoz köthető).²⁹ A nádori DPM-k száma kilenc (bár egy némelyik azonosítása kissé bizonytalan).³⁰ Van azonban kettő, nádori címet is viselő személy, akiknek jelentősebb számú DPM-kiadványa maradt fent. Borsa „Kopasz” Jakabnak négy DPM-t tulajdoníthatunk, amelyeknek valószínűleg ő volt a kiadója (és még egyet a fivére, Beke adhatott ki).³¹ A megszakításokkal 1280-as évek végétől 1311-ig nádori címet is viselő, és közben folyamatosan egyre nagyobb hatalomra szert tevő Aba nembeli Dávid fia Amadénak azonban legalább 36 DPM-oklevelét ismerjük, ezen kívül az albíráihoz és vizsolyi bíróságához is köthetünk még 16 diplomát.³² Ezzel (a fennmaradt anyaggal számítva) Amadé és bírósága több ilyen oklevelet adott ki, mint az összes király együttvéve. Amadé kiadványait ezzel együtt sem érdemes a nádori oklevelek közé sorolni, mert teljesen más minőségben adta ki őket, „tartományúri” kibocsátóként, vagyis a saját tartományának bírói ügyeit intézve.³³ Egy másik nagy „oligarchikus” kibocsátói csoport volt a Kőszegiek nyugat-magyarországi bírósága. 20 DPM-oklevelet köthetünk hozzájuk, azon belül is leginkább Kőszegi Jánoshoz (Ivánhoz) és unokáihoz, Miklóshoz és Andráshoz.³⁴ A többi Kőszegi-rokonnál nem nagyon találkozunk e stílussal. Alsóbb szinteken az ispánokra és a megyei hatóságokra kevésbé volt jellemző a DPM-oklevelek kiadása. Inkább csak olyan megyék bocsátottak ki ilyet (természetesen itt is a fennmaradt és általunk azonosított oklevélkorpusz alapján számolva), amik az Amadé-tartományhoz tartoztak (Abaúj és Szabolcs megye), vagy Kőszegi János fennhatósága alatt állt (Vas megye). Ezen kívül két Gömör megyei oklevelet is feltételezhetünk az 1330-as évek elejéről.³⁵ Az ország más megyéi kapcsán nincs tudomásunk DPM-oklevél kiadásáról.

²⁹ E hét: Kemény fia Lőrinc: UB II. 45–46.; Kán nb. László: HO VII. 213., UB II. 47.; Geregye nb. Miklós: HO VII. 331–332.(?), DL 69269.; Móric: DL 94004.; Hontpázmány nb. Tamás: HO VI. 256–257.

³⁰ Rátót nb. Roland: UB I. 240–241.; Mojs: Zichy I. 79., UB II. 271–272.; Pécs nb. Dénes: UB II. 75.(?), ÁÚO IX. 584.(? – egyik oklevél sem köthető teljes bizonyossággal Déneshez); Héder nb. Miklós: HO VI. 246–247.(?); Csák nb. Péter: ÁÚO X. 458.(?); Aba nb. Makján: DL 47789.; Ákos nb. István: AOKl. II. 184. sz.

³¹ Zichy I. 97–98., 135., 136. (e három Jakabhoz kötése bizonytalan), DL 56593. Vsz. Borsa Beke és nem Jakab levele: HO VII. 336–337.

³² Amadé okleveleinek (köztük a *damus pro memoriak*) felsorolása: *Szőcs Tibor*: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) 97–98. 444. jz.

³³ Amadé nádori és tartományúri bírói működésének összefolyásáról ld. *Szőcs T.*: Nádori intézmény i. m. 97–101.

³⁴ A kisebb-nagyobb valószínűséggel a Kőszegiekhez köthető levelek: *Kubinyi Ferencz*: Árpádkori oklevelek. Pest, 1867. (Magyar Történelmi Emlékek I.) (a továbbiakban: ÁKO) 70., UB II. 300–301., 335., 336., UB III. 256–257., 286–287., *Bándi Zsuzsanna*: Körmen a középkorban. Körmen, 1987. (Körmen di füzetek) 125. (két oklevél is ezen az oldalon), AOKl. II. 590. sz., AOKl. III. 513. sz., AOKl. VI. 501. sz., HO VII. 386–387., DL 47989.(?), DL 68587., DL 68588.(?), DL 93993.(?), DL 93995.(?), DL 94000.(?), DL 104751., DF 253116.

³⁵ Abaúj megye: HO VII. 327.(?), 332–333., RDES I. 60–61., 168.(?), 334., 338., AOKl. I. 450. sz.(?), DL 75224., DL 75226., DL 75234., DL 84234., DL 105727., DL 105729., DL 105730. Szabolcs megye: Szabolcs I. 6., 11.(?), 46., 59., 82., 271. sz. Vas megye: DL 94001. Gömör megye: AOKl. XV. 331., 352. sz.

Az egyházi kibocsátók közül megközelítőleg a nádorokkal és országbírókkal azonos nagyságrendben képviseltetik magukat a főpapok, azaz a DPM-stílus náluk is esetleges és ritka volt. Lodomér váradi püspök majd esztergomi érsek adta ki a legtöbb ilyen oklevelet (hat darab), ill. Márton egri püspök (öt darab, 1310–1322 közötti időpontban).³⁶ Ezeken kívül még nyolc másik főpapi DPM-t azonosítottunk.³⁷ A három lehetséges főesperesi és a hét préposti és kanonoki DPM szintén nem jelentős számú.³⁸ A hiteleshelyek esetében összesen hat intézmény esetében sikerült e stílust kimutatni (csornai konvent, egri káptalan, leleszi konvent, sági konvent és esetlegesen a jászói konvent). Ezek közül magasán az egri káptalan képviseli a legnagyobb súlyt: összesen 45 oklevelet köthetünk hozzá inkább nagyobb, mint kisebb biztonsággal.³⁹ Ezzel Amadé bírósága mellett az egri káptalan volt a legnagyobb DPM-kibocsátó a középkori Magyarországon: a teljes anyagot számítva kb. minden nyolcadik fennmaradt DPM-oklevél az egri káptalan kiadványa. Az említett többi hiteleshely csak néhány ilyen diplomát adott ki.⁴⁰

³⁶ Lodomér váradi püspök: HO VII. 367.; úo esztergomi érsek: *Kis P.–Petrik I.*: i. m. 33., MES II. 380–382., 385–386., 425., BTOE I. 311–312.; Márton egri püspök: AOKl. II. 919. sz., AOKl. V. 195. sz., Zichy XII. 4., DL 56594., DF 254220.

³⁷ Lampert egri püspök: ÁÚO VII. 343–344., ÁÚO VIII. 253.; Türje nb. Fülöp esztergomi érsek: *Palásthy Pál*: Palásthyak I–III. Bp., 1890–1891. (a továbbiakban: Palásthyak) III. 7–8.; Pok nb. Amadé győri püspök: UB III. 283.; János kalocsai érsek: Zichy I. 60–62.(? – ez az azonosítás, ellentétben a többi főpapi DPM-val, eléggé bizonytalan); Pál pécsi püspök: *Kosztai László*: A pécsi székeskáptalan Árpád-kori hiteleshelyi tevékenységének kiadatlan oklevelei. *Baranyai Helytörténetírás 1989. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Pécs, 1989. 24., 25.; Bicskei Gergely esztergomi érsek: BTOE I. 327–328.

³⁸ Gergely esztergomi prépost, Bálint esztergomi éneklőkanonok és Karácsony barsi főesperes közös kiadványa lehet 1270-ből: DL 69277. = 69279. = 37269.; Domonkos újvári főesperes (1305–1312): HO VII. 324–325.; Miklós borsovai főesperes (1361): Zichy IV. 197.; ismeretlen egri prépost (1250–1280-as évek): HO VII. 341., DL 84232.; a türjei prépost is megerősített egy DPM-formában kiadott végrendeletet (1278): UB II. 125.; vsz. a győri prépost oklevele 1283-ból: UB II. 67–68.; Mihály vasvári vagy Tódor fehervári prépost kiadványa 1291-ből: UB II. 115.; Miklós vasvári prépost kiadványa lehet a 13–14. sz. fordulójáról: DL 66442.; ezeken kívül a János kalocsai érsekhez is köthető diploma esetleg egy ismeretlen prépost kiadványa is lehet (Zichy I. 60–62.).

³⁹ ÁKO 117–118., ÁÚO V. 163–164., ÁÚO IX. 291–292., ÁÚO X. 351–352., 398–399., ÁÚO XI. 620., ÁÚO XII. 630–633., Zichy I. 41., 42., 80., 82., 86., 90–91., 91–93., HO VI. 452–453., HO VII. 178., 189.(?), 232–233., 234–235., 267–268., 321., HO VIII. 218., Heves 80., 80–81., HOKl 148., 169., 177–178., AOKl. I. 209. sz.(?), 461. sz., 570. sz., 602. sz., 661. sz., AOKl. II. 155. sz., 167. sz., 579. sz., 868. sz.(?), AOKl. V. 609. sz., 898. sz. (ez utóbbi kettő a jászói konvent kiadványa is lehet), AOKl. VI. 497. sz., DL 47772., DL 70375. = 70376., DL 76076., DL 86607., DL 105147.(?), DF 275806. = 234306.

⁴⁰ Csornai konvent: UB IV. 363.; esztergomi káptalan: HOKl 124.; leleszi konvent: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A család megbízásából kiadja Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. Bp., 1882–1897. I. 32–33., HO VII. 326–327., DL 57230., DL 57998.; sági konvent: MES II. 394–395.(?), *Eckhart Ferenc*: Néhány kiadatlan Árpádkori oklevél. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. (Szerk. Szentpétery Imre.) Bp., 1917. 80–81., ÁÚO III. 282., DF 266415. Ezen kívül néhány oklevél esetén az egri káptalan mellett a jászói konvent is gyanúba keverhető, ezek közül leginkább: AOKl. V. 609. sz., 898. sz.

A rövid felsorolásból tehát láthatjuk, hogy a *damus pro memoria*-stílus egyáltalán nem egyenletes módon oszlott el a kibocsátók között. A legerjedtebb az ország északkeleti régiójában volt, nagyjából Aba nembeli Amadé uralmi körzetében, illetve az azzal érintkező területeken. Amellett, hogy az egri káptalan túlsúlyát már említettük, a másik öt hiteleshely közül három (jászói, leleszi és sági konvent) szintén itt található. Az egri egyházmegye abban is kiemelkedő, hogy három egri püspök összesen nyolc DPM-levele, illetve az újvári főesperes egy, és egy ismeretlen egri prépost két ilyen kiadványa a legmagasabb összesített szám az egyházmegyéenkénti rangsorban. A megyék közül – mint szó volt róla – szintén a régió megyéi járnak elől: az összesen 28 megyei kiadvány közül az egy darab Vas megyei oklevél száma eltörpül a többi mellett. Megjegyzendő, hogy bár Sáros megye is a régióban található, mégsem vonható ide, mert az ő DPM-oklevéladásuk egészen egyedülálló módon 15. századi „diplomatai enklávéként” jelenik meg és tűnik el (erről részletesebben lásd alább). A megyei okleveleken belül az az Abaujvár megye képviseli a legnagyobb súlyt, ahol Amadé székhelye (Gönc) és bírósági központja (Vizsoly) is megtalálható volt: az említett 28 DPM-nak pont a fele, 14 db e megye kiadványa. Az Amadé-tartomány 1311 utáni feldarabolása után az említett környékbeli megyék (Szabolcs, Gömör) és a környéken új erőre kapó Borsák is folytatták a DPM-stílusú oklevéladást az egri káptalannal egyetemben, de a Drugetek kancelláriája már nem vette ezt át. Összességében tehát 144 DPM-oklevél köthető ehhez a régióhoz, ebből 137 az Amadé-tartomány területéhez (a teljes anyag szűk 40%-a). Az első ilyen oklevelek időben Amadé működésénél korábbiak, az utolsók pedig már a tartomány felbomlása után keletkeztek, de a többségének a kiadási ideje mégis az 1280-as évek vége és az 1310-es évek eleje közé esik. A másik nagyobb „régió”, ahol ez a stílus virágzott, az a királyi udvar és a királyi kancellária, ide értve az alországbírói oklevéladást is. Legalább 114 oklevelet kapcsolhatunk ide kisebb-nagyobb valószínűséggel (a teljes anyag kb. 31%-a, a királynéi oklevéladást nem számolva ide, hiszen nekik önálló kancelláriájuk volt). Ezen kívül említettük, hogy a Kőszegi-família bizonyos tagjai is használták e stílust a kancelláriájukon, bár messze nem olyan nagy számban, mint Amadé és köre. Az ugyanezen időben kiadott Vas megyei vagy vasi ispáni okleveleket is a Kőszegi-oklevéladás számlájára írhatjuk, ahogy Amadé esetén az Újvár megyeit. Tágabban a nyugat-magyarországi DPM-oklevéladáshoz köthető 30 ilyen diploma, ebből 22–24-et a Kőszegieknek vagy hatásuknak tulajdoníthatunk. Megjegyzendő, hogy volt még egy olyan hely, ahol nem csak esetlegesen és alkalmoszerűen, hanem nagyobb számban mutatkozott a stílus megjelenése, ez pedig az esztergomi egyházmegye. Lodomér mellett még két esztergomi érsektől ismerünk ilyen diplomát (Türje nembeli Fülöp, és Lodomér hivatali utódja: Bicskei Gergely), és az esztergomi káptalan mellett a barsi főesperes, az esztergomi éneklőkanonok és a prépost is jegyzett egy DPM-t (össz. kilenc ide köthető oklevél). Az ország más régióiban, és egyéb nagy oklevélkibocsátóknál gyakorlatilag egyáltalán nincs jelen a stílus. Nem mutatható ki a szlavón bánok és az erdélyi vajdák oklevéladásában, és olyan nagy dunántúli hiteleshelyek

esetén sem, mint például a fehérvári, vasvári vagy a pécsi káptalan. Hogy mégis használták a nyugati országrészben a Kőszegiek hatásán túl is, arra csak két, 14. század első feléből, középeről fennmaradt formulásgyűjtemény utal. Mindkettő leginkább a veszprémi egyházmegye területéhez köthető, és a sablonok között ott található egy-egy DPM-oklevél is.⁴¹ A stíluskönyvekben való, mind időben, mind térben atipikusnak mondható felbukkanások arra intenek, hogy az ilyen memoriálisok használata valójában kiterjedtebb lehetett, mint a fennmaradt anyag, de úgy véljük, hogy összességében még sem torz a kép. Ha a dunántúli hiteleshelyeknél is annyira (vagy akár csak feleannyira) népszerű lett volna, mint például az egri káptalan esetében, annak biztosan jól látható nyoma marad.

Végezetül, mielőtt az itt felsorolt adatok történeti elemzésébe fognánk, vizsgáljuk meg, hogy a DPM-oklevelekre milyen közlendő volt jellemző tartalmilag. Hegyi Géza annyit írt erről, hogy „közlendőjük csak ideiglenes érvényű volt, többnyire egy-egy jogi folyamat valamelyik közbeeső szakaszát (például perhalasztás, fizetési bizonylat, előzetes egyezség) foglalták írásba emlékeztetés céljából”.⁴² A megállapítást nagyvonalakban itt is helyesnek tarthatjuk. Mind a királyi, mind az egyéb bírói oklevelek között túlnyomó többségében ítélet közbeni leveleket találunk (perhalasztás, bírság kiszabása, utasítás a feleknek vagy egy hiteleshely részére, meg nem jelenés konstatálása, stb.), a 367 oklevélből 227 sorolható ide (szűk 62%).⁴³ Ezen kívül gyakori az is, hogy az oklevél valamit igazol, esetleg egy megegyezést írásba foglal (25 királyi és 52 egyéb bírói oklevél ilyen, a teljes anyag szűk 21%-a). A hiteleshelyi oklevelek esetében is gyakori a per közbeni segédkezést tanúsító oklevelek kiállítása (18 esetben), illetve még ennél is gyakoribb, hogy rögzítették az elébük járuló felek bevallását (37 esetben). Érdekes kérdés, hogy egy ilyen, például birtokfelosztást rögzítő bevallás DPM-formában kiállítva mennyire számított örökérvényűnek. A legtöbb ilyen hiteleshelyi levelet jegyző egri káptalan a 13. század második felétől kezdve kétféle pecsétet is használt párhuzamosan. A „hagyományos” (és a század folyamán többször is cserélődő) káptalani pecsétje mellett volt egy kisebb pecsétje is, és a DPM-okleveleket kivétel nélkül mindig ezzel a pecséttel erősítette meg, nem pedig a nagyobbikkal, amelyet függőpecsétként is használt.⁴⁴ Szintúgy nem egyszer előfordult, hogy

⁴¹ *Fejérpataky L.*: i. m. 52. (vö. uo. 63–65.); *Érszegi G.*–*Szelestei L.*: i. m. 314. (vö. uo. 302–303.).

⁴² *Hegyi G.*: i. m. 178.

⁴³ Az oklevelek részletes felsorolásától itt, és az alábbiakban eltekintünk.

⁴⁴ A nagyobbik pecsét mérete a 13. sz. folyamán kétszer is változott, először a tatárjárás után, majd 1279-ben (pontosan adatolva ld. *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992. 55–57.; *E. Kovács Péter*: Az egri káptalan hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége az Árpád-korban. *Archívum. A Heves Megyei Levéltár közleményei*, 12 (1990) 27–28.). Ezzel párhuzamosan használta a káptalan a királyi jelentésekre, kisebb ügyekre a kb. 40–41 mm átmérőjű zárőpecsétjét, amely viszont a 16. századig változatlan maradt (vö. *Takács I.*: i. m. 55.). Pecsétképe (ülő alak, valószínűleg Szt. János evangélista) a DL 75201.-es jelzetű oklevélen jól kivehető, köriratára l. még a DL

a DPM-oklevelek végén az egri, vagy más káptalan arra hivatkozik, hogy majd privilégialis formában is kiállítja ugyanezt a felek részére, vagy az egyezséget ők kötelesek megerősíteni egy általuk kiadott privilégiummal is.⁴⁵ Mindez arra utal, hogy a DPM-okleveleket látszólag nem tekintették örökérvényűnek, ugyanakkor a gyakorlat mégis mást mutat. Már az a tény is sokatmondó, hogy az ilyen tanúsító oklevelek esetében csak a DPM-példány maradt fent (tehát azt őrizték meg a felek, és úgy tűnik, hogy nem is törekedtek arra, hogy egy intulációval és függőpecsétellátott privilégiummal pótolják), ami arra utal, hogy az oklevélnyerő jogilag „biztonságban” érezte magát egy ilyen irattal is. Nem egy alkalmat ismerünk, amikor peres ügyekben DPM-oklevelet mutattak be és írtak át a 14–15. század folyamán, de soha, egyetlen alkalommal sem merült fel kétség a diplomák hitelével vagy érvényével kapcsolatban. Úgy tűnik tehát, hogy elvileg tényleg ideiglenes érvényűnek szánták a DPM-stílust, de a gyakorlatban a privilégiumokkal megegyező bizonyító erejűnek fogadták el még évszázadokkal később is. Hogy alapvetően nem örökérvényűnek szánták, mutatja az is, hogy peres ügyeket véglegesen lezáró (tehát ítélettel mondó) DPM-diplomát csak elvéve ismerünk. Azért IV. Béla és V. István kiadványai között akad néhány,⁴⁶ ám III. Andrásnál (akinek a kancelláriáján és idejében a stílus a fénykorát élte) már nem. A nem királyi kiadványok esetében Fülöp esztergomi érsek és Márton egri püspök zárt le ilyen formában egy-egy pert, illetve egy ismeretlen kibocsátó mellett még Aba Amadé kapcsán fordul elő, hogy az ítéletlevelét DPM-formában adja ki.⁴⁷ Mások csak per közbeni okleveleket bocsátottak ki ebben a stílusban, illetve tanúsító és megegyező leveleket állítottak ki.

A fentebb vázolt statisztikai összesítés után vizsgáljuk meg, hogy mikor és hol keletkezett ez az oklevélstílus, miért pont a felvázolt régiókban terjedt el, hogyan szorult vissza a 14. század első évtizedeiben, és mik az eltűnésének az okai.

Ludmila Sulitková a következőket írta e kérdések kapcsán: „Hogy pontosabban mikor is kezdték használni a XIII. századi királyi kancelláriákban, azt sajnos a diplomatikai kézikönyvekből nem sikerült megállapítanunk. Megszűnésüket Lehotská ... nagy általánosságban a XIV. századra helyezi. Szentpétery azt állítja, hogy a XIV. század második felében még szórványosan fel-felbukkannak..., ezzel szemben R. Marsina szerint már a XIV. század elején teljesen kivesznek a gyakorlatból... Ez utóbbi megállapítás tűnik a legpontosabbnak.”⁴⁸ Mint láttuk, eltűnésük kapcsán mégsem

Marsina, hanem Szentpétery fogalmazott pontosabban, aki szerint a 14. század második felében még szórványosan fel-felbukkannak az ilyen oklevelek – igaz, számuk és jelentőségük gyakorlatilag elhanyagolható. A stílus keletkezése egyértelműen az 1240-es évek végéhez, 1250-es évek elejéhez köthető. A „memoriális levél” kifejezés azonban már ennél korábban, az 1230-as években megjelent. Kőbölküti Péter alnádor 1234-ben már így nevezte a saját kiadott oklevelét, amelyben intuláció még szerepelt, és amellet semmiféle emlékezetre utaló promulgációt nem tartalmazott. Szintén ez látható a győri káptalan 1235. évi, és Gyula országbíró 1236. évi levelében is.⁴⁹ Használta a „memoriális oklevél” kifejezést Tomaj nembeli Dénes nádor is (1238),⁵⁰ de csak egy másik, tartalmilag átírt oklevélre utalt ekkor, és nem tudjuk, hogy az milyen intulációt és promulgációt tartalmazott – egyáltalán, milyen alapon nevezte az oklevelet így. Ebben az időben tehát nem volt szükség a később általános, „emlékezetre” utaló közzététel-formulára ahhoz, hogy egy kiadványt memoriálisnak nevezzenek – tulajdonképpen nem is egyértelmű, hogy a fenti oklevelek mi alapján használták ezt a kifejezést, és hogy tudatos, valamiféle oklevélkategóriát jelölő szóhasználat volt-e egyáltalán, vagy csak egy esetleges megfogalmazás. Emellett az is feltűnő, hogy a királyi kancellárián ekkor még nem jelent meg ez a terminus (ugyan a megállapítás súlyát csökkenti, hogy az ekkor kiállított diplomák nagy részre elpusztult, de mivel a királyok jóval nagyobb számban adtak ki oklevelet, mint az egyes nádorok, országbírók vagy a hiteleshelyek, ezért a kontraszt mégis szembetűnő). Tudomásunk szerint IV. Béla 1252. évi levelében nevezi először memoriálisnak egy saját korábbi kiadványát – mivel azonban a hivatkozott oklevél elveszett, ezért annak a formai jegyeiről sincsen tudomásunk.⁵¹ Az 1250-es évekre már az is jellemző lett, hogy más, nem királyi kiállítók azt a kiadványt tartották memoriálisnak, amelyben megjelent a *damus pro memoria* promulgáció.⁵² Maga a *damus pro memoria* kifejezés az 1240-es évek végétől mutatható ki először biztosan.⁵³ Ebben a diplomatikai környezetben bukkan fel tehát a szintén

76223. és DL 2267. jelzetű kiadványokat. A káptalan DPM-oklevelein mindig ez a pecsét szerepel.

⁴⁵ Egri káptalan: HO VII. 267–268., AOkl. I. 570. sz., AOkl. II. 155. sz., 579. sz., DL 47772.; sági konvent(?): MES II. 394–395.; egy nem hiteleshelyi kiállító ugyanígy: DL 97790.

⁴⁶ IV. Béla: Reg. Arp. 1165., 1204. sz.; V. István: DF 272825. = 272830. = 272833. = 272834. Két külön oklevél átírása található meg e négy jelzet alatt. Mellesleg e két utóbbi oklevelet egy 14–15. század fordulóján zajlott persorozatban mutatták be, ahol – mint fentebb szó volt róla – probléma nélkül elfogadták bizonyítékként.

⁴⁷ Fülöp esztergomi érsek: Palásthyak III. 7–8.; Márton egri püspök: Zichy XII. 4.; Aba Amadé: RDES I. 331.; ismeretlen világi kibocsátó: DL 75213.

⁴⁸ L. Sulitková: i. m. 58. 106. jz. A kipontozott részek helyén a szakirodalmi hivatkozások állnak.

⁴⁹ Kőbölküti Péter alnádor: „ad confirmationem ... literas nostras sub sigillo nostro dare iussimus memoriales”, a promulgáció: „presentibus notum fieri volumus et futuris, quod” HO VIII. 30–31., Reg. Pal. 37. sz.; győri káptalan: „literas presentes sigilli capituli nostri munimine roboratas concessimus memoriales”, a promulgáció: „vestra nouerit universitas, quod” PRT I. 747.; Gyula országbíró: „concessimus presentes litteras nostras memoriales”, a promulgáció: „significamus. quod” HO VI. 34–35.

⁵⁰ Reg. Pal. 57–58. sz.

⁵¹ MES I. 395., vö. Reg. Arp. 965., 978. sz.

⁵² Esztergomi káptalan (1256): HO VI. 87–88.; budai káptalan (1256): Zichy I. 11.; Ciprián sárosi ispán (1257 körül, a keletre ld. *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 189.): CDSlov II. 290.; fehérvári káptalan (1258-ban egy 1256. és 1257. évi oklevelére utalva): PRT II. 303–305.; győri káptalan (1248–1260 között, keletre vö. Reg. Pal. 123. sz.): ÁkO 39.

⁵³ Zobori konvent (1247): Fejér IV/1. 477.; egri káptalan (1251): HO VI. 61.; a fennmaradt oklevelek között nem sikerült a nyomára bukkanni a vasvári káptalan állítólagos 1236. évi oklevelének, amely szintén alkalmazta ezt a promulgációt: Fejér VII/5. 251. Az almádi konvent 1204–1235 közé datált oklevele (ÁÜO I. 346.) az írásképe alapján egészen biztosan későbbi, az 1260–80-as évekből való (vö. DF 206997.). A váradi káptalan 1250-re datált kelet nélküli levele (Fejér IV/2. 70.) szintén az 1280-as években kelt (vö. DL 56592.).

memoriálisnak nevezett, intituláció nélküli DPM-oklevél. Az első bizonyosan datálható példánya 1252-ből való. Mivel a „memoriális” névvel illetett okirattípus is csak az 1230-as években jelent meg, akkor még a jól ismert promulgáció nélkül, és a műfaj elnevező bevezető szavak csak az 1230-as (?), 1240-es évek végén bukkannak fel, ezért kimondhatjuk, hogy az intituláció nélküli DPM-műfaj születése az 1240–1250-es évek fordulójára tehető. Mind a „memoriális” oklevélnév, mind a DPM-promulgáció a nem királyi kiadványokban jelent meg először, és az első ismert DPM-oklevelek sem királyi kiadványok.⁵⁴ Így csaknem biztosra vehetjük, hogy a műfaj nem a királyi kancellárián született. Az első kiadók köre ugyanakkor térben és rangban elég vegyes, és a korai oklevelek száma igen csekély, fennmaradásuk pedig túlságosan esetleges ahhoz, hogy az intituláció műfajteremtő elmaradását valamilyen konkrét intézményhez, régióhoz vagy scriptorhoz köthetnénk.

Az első királyi DPM-oklevelek az 1250-es évek második felében jelentek meg. 1256 és 1259 között öt királyi DPM maradt fent IV. Bélától,⁵⁵ amit a következő évtizedben további nyolc követett, de átvette a műfaj István ifjabb király kancelláriája is.⁵⁶ Mint szó volt róla, az ezt követő Árpád-házi királyok udvarában III. Andrásig bezárólag töretlenül virágzott a műfaj, ám I. Károly kancelláriája az első néhány évet leszámítva már nem alkalmazta.

A hiteleshelyek közül a legkorábbi ismert DPM az esztergomi káptalantól származik, amelyet aztán egyetlen ismert és azonosított DPM-kiadvány sem követett, önmagában áll.⁵⁷ A leggyakrabban azonban az egri káptalan használta ezt az oklevéltípust. 1269-ből maradt fent az első ilyen kiadványuk, ám a nagyobb számú DPM-kibocsátás az 1270-es évektől indult meg, és töretlen maradt egészen az 1320-as évek elejéig, a stílus országos eltűnéséig. E. Kovács Péter összesítése szerint mintegy bő 200 Árpád-kori oklevélük esett 1278–1301 közé,⁵⁸ amely időszakból kerekén 30 DPM-et tudunk kimutatni, további egy esetben elképzelhető, hogy ezen évtizedekre esett (a káptalani oklevéladásnak tehát legalább a 15%-át képezték a DPM-k). Hogy az elterjedése és „karriere” mi miatt indult meg pont itt, az nem világos – az okleveleket nem tudjuk konkrét scriptorokhoz, vagy akár csak prépost-váltáshoz, vagy valamilyen egyéb személyhez kötni. Az 1280-as évek elejéről fennmaradt öt eredeti oklevél közül ugyan három azonos kéztől származónak tűnik (legalábbis hasonló az írásképek),⁵⁹ de ez önmagában nem jelent semmit a műfaj megjelenésére nézve, hiszen nyilván véges, és nem is túl nagy számú scriptor dolgozott a káptalanban.

Aba Amadé uralmi körzetében szinte biztosan az egri káptalan hatására terjedt el a stílus. Amadé bírósága előszeretettel működött együtt az egri káptalannal, nem egyszer akkor is oda küldte a feleket, ha azok lakóhelyéhez nem ez a hiteleshely esett közel.⁶⁰ Ekkoriban az oklevelek még nem tartalmaztak jegyzőkre utaló monogramokat, mint amilyenek a 14. század második felétől megjelennek,⁶¹ az írásképek hasonlítására pedig kissé bizonytalan eredményeket szülne, így nem lehet pontosan felderíteni az egri káptalanban és Amadé gönci és vizsolyi bíróságán dolgozó írószemélyzet közötti fluktuáció mértékét. Azonban a DPM-stílusnak az országos átlagon felüli alkalmazása mellett egy másik formai jegy is az írószemélyzet kölcsönösségére vall. Említettük fentebb, hogy a műfajnak nevet adó bevezető szavak kétféle formában fordulhatnak elő: *datum* és *damus pro memoria*. Mindennek nem volt semmilyen jelentéstartalmi szerepe, és bizonyos kibocsátók esetén nem is mutatkozott semmilyen logikus rendszer arra nézve, hogy melyik szókezdetet használták éppen. III. András kancelláriáján például vegyesen váltakozott mindkét forma, látszólagos logika nélkül. Más kibocsátók esetén azonban ki lehet mutatni bizonyos tendenciákat: Lodomér esztergomi érsek már váradi püspöként is, majd érsekként kizárólag *damus* formulát alkalmazott, ahogy utódja, Gergely érsek is – nyilván így szerepelt abban a formulás sablonban, amit az érseki kancellárián használtak. Ugyanígy következetes volt e téren az egri káptalan is: 45 oklevélből csak kettő kezdődött *damusszal*, egyébként a *datum* szókezdetet alkalmazta.⁶² Ugyanez volt jellemző Amadénak és bíróságának a DPM-okleveleire, az oda köthető 52 diplomából csak 4 kezdődött *damus* bevezetéssel, a maradék 48 szintén a másik formát használta.⁶³ Az Amadé-tartományban tehát ugyanazok a formulás sablonok terjedtek el, amelyeket az egri káptalan is használt. Amadé bírósága révén terjedhetett el, hogy az uralma alatt álló megyék szintén használni kezdték a stílust (elsősorban Abaúj megye, ahol a gönci nagyúr rokona, Aba nembeli György fia Péter töltötte be az [al]ispáni tiszteket).⁶⁴ Az itteni kiadványokban szintén a *datum* formulát használták többségében.⁶⁵ Az Amadé-tartomány területén tehát a formula elterjedésének forrása az egri káptalan volt, amely intézmény az 1270-es évek végétől kezdte el – a hiteleshelyek között egyedülálló módon – tömegesen kiadni az ilyen leveleket. A gönci nagyúr oklevéladására és bíróságára hatással volt az egri káptalan, ezáltal ott is elterjedt

⁵⁴ Lampert egri püspök (1252): ÁÜO VII. 343–344.; Gutkeled nb. István stájer kapitány (1254): UB II. 340.; Roland nádor és Dénes szolnoki ispán (1255): UB I. 240–241.; az 1245–1254 közé tehető ismeretlen kibocsátó sem az urlakodó volt: DL 104749.

⁵⁵ Reg. Arp. 1121., 1165., 1166., 1204., 1210. sz.

⁵⁶ Ld. a fentebbi jegyzetekben.

⁵⁷ HOKl 124.

⁵⁸ E. Kovács P.: i. m. 8–13.

⁵⁹ ÁÜO IX. 291–292. (DL 50627.), HO VIII. 218. (DL 66650.), HO VII. 178. (DF 275794.).

⁶⁰ Szócs T.: Nádori intézmény i. m. 100–101.

⁶¹ Vö. C. Tóth Norbert: A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 130 (2009) 98–102.

⁶² A kivételek: ÁÜO XI. 620., DL 70375. = 70376.

⁶³ A kivételek: Zichy VI. 1., Szócs T.: Nádori intézmény i. m. 268–269. 12. sz., DL 75225., DL 47813.

⁶⁴ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 218., Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 94.; ispáni-alispáni voltára ld. Zsoldos A.: Archontológia i. m. 218. 527. jz.

⁶⁵ *Datum*: HO VII. 332–333., RDES I. 338., AOkl. I. 450. sz., DL 75224., DL 75226., DL 84234., DL 105727., DL 105729., DL 105730.; *damus*: RDES I. 60–61., 334., DL 75234.

e stílus, és ezen keresztül hatást gyakorolt az egész környék elsőbb szintű oklevéladására.

A Kőszegiek a másik olyan oligarchacsalád, akiknél a szórványosnál nagyobb mértékben találkozunk az intitulás nélküli kiadványokkal. Héder nembeli „Nagy” Henrik gyermekei közül egyedül Kőszegi János (Iván) esetén mutatható ki a stílus, a másik nagyhatalmú fiú, a nádorként is igen sok oklevelet kiadó Miklós esetében nem.⁶⁶ Bár János DPM-levelei keltezetlenek, és elvileg akár az 1270-es évektől kezdve számolhatunk kiadásukkal, a gyakorlatban egy kivételével valószínűbb, hogy inkább a 13–14. század fordulójára datálhatóak. Egyébként az egyetlen keltezhető ilyen levele 1290-re esik.⁶⁷ János unokái, Miklós és András, illetve unokaöccse, „Kakas” Miklós már nyilván az ő hatására alkalmazta a DPM-kat, vélhetően nem függetlenül a kancelláriai személyzet továbbörökítésétől. Amadé esetén a DPM-k elterjedése kapcsán kézenfekvő magyarázat az egri káptalan hatása, ám a Kőszegieknél ilyen katalizátor nem mutatható ki. Náluk amolyan nyugat-magyarországi „diplomatai enklávéként” jelent meg a stílus. Némi kapcsolat azért volt a királyi udvar és Kőszegi János kancelláriája között is: az a Mihály vasvári prépost, aki 1288-ban János nádor notáriusa volt, 1291-ben III. András káplánja lett.⁶⁸ A kapcsolat egyértelműen fordított irányú, és valószínűleg semmi köze nincs a DPM-stílus elterjedéséhez (már csak azért sem, mert könnyen lehet, hogy Jánosnak ennél korábbi DPM-ja is van), arra azonban felhívja a figyelmet, hogy a királyi udvar személyzete és az egyes tartományurak és oligarchák környezetében tevékenykedők között lehettek kapcsolatok, átfedések. Az is lehetséges, hogy a műfaj Kőszegiek közötti elterjedésének oka nem is egy konkrét notáriusban vagy kancellárban keresendő, hanem abban, hogy a dunántúli főúr utánozni akarta a királyi udvar oklevéladó gyakorlatának elemeit – ez egyébként Amadé esetében sem kizárható hozadék.

Mindez átvezet minket ahhoz a kérdéshez, hogy miért is használták ezt az oklevélstílust ott, ahol elterjedt – illetve ahol nem terjedt el, ott vajon miért nem. Az elterjedésének és megszűntének lehetséges okairól tudomásunk szerint egyedül Hegyi Géza nyilvánított véleményt a már többször idézett tanulmányában. Szerinte a „műfaj megszületése és rövid virágzása a társadalom megnövekedett írásigényének tulajdonítható, amelyet azonban a pergamen viszonylagos drágasága egy ideig szűk keretek közé szorított, így költségkímélés céljából az átmeneti fontosságú határozatokról csak ösztövé emlékeztetőt írtak. Mihelyt azonban a papír használata elkezdődött (1310), majd az 1330-as években robbanásszerűen elterjedt Magyarországon ..., a helytakarékosági szempontokra kevésbé kellett tekintettel lenni, és a »damus

pro memoria« kikopott a használatból.”⁶⁹ Úgy véljük, hogy a magyarázat a DPM-stílus megszületése kapcsán talán megállhatja a helyét, hiszen tényleg a királyi kancellárián kívül, az oklevéladásban relatíve kevésbé járatos személyek (és nem intézmények!) használták először ezt a műfajt. Ugyanakkor önmagában nem kielégítő, hiszen láttuk, hogy ezek után éppen az olyan oklevélkibocsátó helyeken terjed el leginkább (királyi udvar, Amadé-tartomány, Kőszegi-tartomány, esztergomi érsekek), ahol az intitulás (vagyis néhány szó, az *arengaval* együtt legfeljebb egy-másfél sor) elhagyásából eredő költségkímélés nem feltétlenül volt kényszerítő erejű. Ráadásul nem magyarázná azt sem, hogy más, szintén nagy számú oklevelet kibocsátó személy vagy intézmény miért nem alkalmazta. Ha lett volna valamiféle külső „kényszerítő”, vagy legalábbis ösztönző erő, akkor például a fehérvári káptalan miért nem használta, ha az egri káptalan igen, az erdélyi vajdák és a szlavón bánok miért nem alkalmazták, ha az alországbírók és egyes tartományurak igen?

Magunk úgy véljük, hogy a DPM-kibocsátás megszületése kötődhetett egyfajta túlzott egyszerűsítési igényhez az 1240–50-es évek fordulóján. De a tömegesebb használata már inkább a kancelláriai megszokáson és stílusátadáson (esetleg szándékos stílusmásoláson?) múlott. Nem véletlen, hogy ott, ahol tömegesebb elterjedéssel találkozunk, nyomomon lehet követni a diplomatikai átadás-átvétel útját (Északkelet-Magyarország). Úgy véljük, hogy ebben a folyamatban kulcsszerepe volt a berögzült formulás sablonoknak, és az írószemélyzet áramlásának, akik ezeket a sablonokat más-hol is alkalmazták. Pontos kancelláriai szignók híján, illetve a nagy tömegű forráspusztulás miatt ezt a folyamatot legfeljebb csak nagyon nagy vonalakban lehet modellezni, de például az Amadé-tartomány területén viszonylag jól nyomon követhető az elterjedés iránya. Mindez nagyjából azt is megmagyarázza, hogy miért szűnt meg a stílus a 14. század első felében. Bár a papíroklelevél megjelenése és lassú elterjedése is erre az időszakra esik,⁷⁰ úgy véljük, hogy a két jelenségnek csak részben lehet köze egymáshoz. Azt fontos leszögeznünk, hogy a DPM-műfaj megszűnt nem azonos időben történt az országban. A királyi udvarban, néhány kósza példányt leszámítva, lényegében az Árpád-házzal együtt „halt ki”. Már régi megállapítása a kutatásnak, hogy Vencel kancelláriai személyzete részben azonos volt III. András személyzetével, és néhányan közülük I. Károly kancelláriáján is kimutathatóak a korai időszakban.⁷¹ Valóban találunk még egy-két DPM-példányt Venceltől és Károlytól.⁷² Vencel kancelláriája

⁶⁹ Hegyi G.: i. m. 178. 15. jz.

⁷⁰ Rácz György: Az első megyei papíroklevelek. In: Erősségénél fogva vár-építésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. (Szerk. Juan Cabello-C. Tóth Norbert.) Nyíregyháza, 2011. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 68. sz.) 307–313.; Rácz György: Gentilis és Károly. Levéltár Pozsonyban – Koronázás Fehérvárott. A papír megjelenése Magyarországon. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár, 2011. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 6.) 36–39.

⁷¹ Ifj. Szabó Aladár: Vencel és Ottó királyok oklevelei. *Turul*, 34 (1916) 13–20.

⁷² Vencel: AOkI. I. 746. sz.(?); I. Károly: HOkl 60.(?), AOkI. I. 303. sz., DL 93996.

⁶⁶ A Kőszegi-rokonságra ld. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD könyvtár IV. (családtörténet, heraldika, honismeret) [elektronikus dokumentum] Bp., 2003. Héder nem 4. tábla: Kőszegi (és Rohonci); Miklós nádori okleveleinek jegyzékét ld. Reg. Pal. 274. old.

⁶⁷ 1290. évi DPM-je: UB III. 286–287. A leginkább 1276-ra keltezhető kivétel: DL 104751. (ugyanakkor nem kizárható, hogy ez is valamivel későbbi)

⁶⁸ Fejér V/3. 442–444.; HO IV. 79. (vö. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 55., 57.).

a király politikai bukásával együtt értelem szerűen vagy felbomlott (vagy a királlyal együtt Csehországba került), Károly lassan lecserélődő új személyzete pedig már nem alkalmazta a későbbiekben a műfajt. Hasonló a helyzet a királyi jelenlét bíróságát üzemeltető alországbíróval, akik szintén sok ilyen memoriálist adtak ki. 1302 és 1304 között még ismert egy Tamás nevű alországbíró, aki Budán székelt, és Vencel embere volt.⁷³ Az ő működése némileg még próbálta utánozni a III. András-kori modellt, ám Vencel bukása után Ottó-tudomásunk szerint – már nem is kísérletezett egy alországbírói *presentia regia* létrehozásával, és az 1310-es évektől kezdve Károly is csak kezdetben állította vissza a „klasszikus” alországbírókat. Néhány évvel később már az országbírói székre tevődött át a hangsúly.⁷⁴ A DPM-oklevelek kibocsátása, amely annyira jellemző volt a késő Árpád-kori királyi jelenlét bíróságára, tehát azért szűnt meg, mert vagy maga az intézmény is megszűnt (az alországbírói *presentia regia*, vagy Vencel kancelláriája esetén), vagy némi kontinuitást mutató átmenet után a személyzet szép lassan lecserélődött (Károly kancelláriája esetén). Aba Amadé bírósága a nagyúr kelet-felvidéki tartományának felbomlása után szintén megszűnt, és ezzel véget ért az ott kiadott DPM-oklevelek kora is.⁷⁵ A Kőszegiek uralmát az 1310-es évek végén, 1320-as évek elején számolta fel Károly,⁷⁶ és ezzel ugyancsak véget ért a nyugat-magyarországi DPM-oklevéladás is. Azt látjuk tehát, hogy számos esetben a műfaj egész egyszerűen azért szűnt meg, mert maguk a stílust gyakran használó oklevélkibocsátók (és kancelláriai személyzetük) szüntették be a működésüket.

Bár a fenti felsorolás a DPM-okleveleket tömegesen kiadó szervezetek legalább a 2/3-át érinti, önmagában nem ad magyarázatot a stílus teljes eltűnésére. A műfaj egyik „katalizátorának” számító egri káptalan oklevéladás a Amadé-tartomány felbomlása után is zavartalanul folytatódott, és az 1320-as évek elejéig adott ki intituláció nélküli oklevelet, utána viszont már nem. Bizonyos környéki megyék esetén szintén az 1310–20-as évek fordulója a határ. Abaúj megyétől az 1310-es évek második feléig ismerünk nem intitulált kiadványokat, míg Szabolcs megye az 1320-as évek elejéig folytatta a gyakorlatot, és a stílust nagyjából az egri káptalannal egy időben szüntette be.⁷⁷ Gömör megye az 1330-as évek elején adott még ki DPM-t.⁷⁸ A műfaj „utolsó utáni” képviselői tehát

bizonyos északkeleti megyék voltak, de mire megindult volna nagyobb számban a megyei oklevéladás, addigra a stílus teljesen kiment a divatból. Ebben az esetben talán köze lehetett a papíroklevelek elterjedésének mindehhez, bár úgy véljük, hogy a DPM-t elsősorban nem a praktikum tartotta életben és virágoztatta fel (mert ez esetben az elterjedése országosan nagyjából egyenletes lett volna), hanem egyfajta kancelláriai megszokás, és a személyzet fluktuációja. Az eltűnésének fő oka pedig, két dologra vezethető vissza. Egyrészt azok az irodák szűntek meg a 14. század első két évtizedében, ahol kedvelt volt a stílus (alországbíró, Amadé-tartomány, Kőszeg-tartomány). Másrészt az 1320–30-as években a maradék néhány helyen (egri káptalannál, és bizonyos, a vonzáskörzetében lévő megyéknél) is „kiment a divatból” – ebben közrejátszott a papíroklevelek megjelenése és viszonylagosan gyors elterjedése is.

Az 1330-as évek után az intitulációval ellátott, majd a DPM-promulgációval folytatódó, a kortársak által memoriálisnak nevezett oklevelek kiadása töretlenül folytatódott. Egyedül az intituláció hiánya mint stíluselem szűnt meg. Elvértve találkozzunk néhány ilyen kiadvánnyal a 14–15. századból is,⁷⁹ de egyetlen olyan hely volt, ahol a műfaj egy rövid időre újból feltámadt. Az északkelet-magyarországi régió, mint láttuk, a stílus egyik régi központja volt. A szintén itt elhelyezkedő Sáros megye 1431-ből, 1434-ből és 1446-ból több intituláció nélküli DPM-t is kiadott,⁸⁰ pedig ebben az időben ez a forma gyakorlatilag már nem létezett. Bár itt is számolni kell az okleveles anyag pusztulásával, feltűnő, hogy az oklevelek időben közel állnak egymáshoz (1431. jún. 4. és júl. 30., 1446. aug. 17. és szept. 15., és egy töredékes, 1434. évi oklevél), és a tartalmuk kivétel nélkül perhasasztás. Az egyik 1431. évi és az 1434. évi DPM-nak egyértelműen azonos az írásképe,⁸¹ és a másik 1431. évi is hasonlít hozzá, és a két 1446-os is. Az első 1431-es és a két 1446. évi kiadvány egy-egy „Z” szignatúrát tartalmaz, amely a scriptorra utal. A másik 1431. évinek ma már csak az előoldali fényképe áll rendelkezésre, és ott nem szerepel semmilyen monogram, a töredékes 1434. évi fennmaradt részén pedig szintén nem találunk a kiállítóra utaló monogramot, de – mint említettük – az írásképe azonosága miatt egyértelműen ezt is „Z” scriptor állította ki. Az előoldalon szignatúrát nem tartalmazó 1431. évi oklevél írásképe és stílusa is hasonlít, így azt is ehhez a személyhez köthetjük. Hogy ez a bizonyos „Z” miért adott ki néhány alkalommal ilyen, intituláció nélküli memoriális oklevelet akkor, amikor már senki nem alkalmazta ezt a műfajt az országban, nem tudjuk. Mindenesetre ezzel a Sáros-megyei „kikacsintással” véglegesen lezárult a *damus pro memoria*-oklevelek kiadása.

⁷³ Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. *Jogtudományi Közlöny. Új évfolyam*, 17 (1962) 656. 50. jz.; Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 60–61.; vö. AOkl. I. 240–241., 295., 694., 697. sz.

⁷⁴ Bertényi I.: i. m. 61–72.; Szócs Tibor: Kirendelt alországbírók. Adatok I. Károly kúriai bíraskodásához. (Kézirat, megjelenés alatt.)

⁷⁵ Az Amadé-tartomány felszámolására ld. Szócs T.: Náadori intézmény i. m. 109., és az ott hivatkozott irodalom.

⁷⁶ A Kőszegiek felszámolására ld. Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122 (1988) 122., 126.; Kristó Gyula: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok*, 137 (2003) 333–334., 339., 342.; Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”. *Vasi Szemle*, 64 (2010) 660–661.

⁷⁷ Szabolcs megye utolsó ilyen oklevelei: Szabolcs I. 46., 59., 82. sz. Ismerünk egy DPM-oklevelet 1340-ből (Szabolcs I. 271. sz.), ám ez egy nem jellemző kivétel.

⁷⁸ AOkl. XV. 331., 352. sz.

⁷⁹ 1381: Zichy IV. 197.; (14–15. sz.): DL 99382.

⁸⁰ 1431: DL 75081., DL 96025.; 1434: DL 90881.; 1446: Bártfa 436., 455. sz.

⁸¹ DL 75081. és DL 90881.

KOVÁCS MIHAI

Csete Lőrinc, László vajda és az erdélyi egyház kapcsolata egy kiadatlan oklevél tükrében*

Az erdélyi káptalannak a Batthyáneumban található magánlevéltára őrzi Bonifác pápának a pontifikátusa hatodik évében Lateránból keltezett oklevelét, melyben a váradi püspöknek elrendelte, hogy tartson vizsgálatot az erdélyi püspök és káptalan által kezdeményezett perben. A felperesek szerint László vajda megkárosította az erdélyi egyházmegyéhez tartozó hunyadi és hátszegi egyházakat. A vizsgálat során a váradi püspök egyházi büntetéssel sújthatta a nem együttműködő tanúkat, és ugyanezen módszerrel gondoskodhatott az ítélet végrehajtásáról. Tartózkodnia kellett azonban attól, hogy kiközösítéssel vagy interdiktummal sújtsa a vajda földjét.¹

Az itt összegzett oklevél keltezésével kapcsolatban két elmélet is létezik. A 18. század végén róla készült egyszerű másolat² szerint az oklevélen akkor még láthatóak voltak függőpecsét nyomai, illetve a keltezés feloldása 1300. április 1., azaz VIII. Bonifác pápaságának hatodik éve. Közel egy évszaddal később Beke Antal közölte az oklevél regesztáját. Az ő véleménye szerint azonban a dokumentum IX. Bonifác pápaságának idejéből, az Úr születésének 1395. évéből származik.³

A 20. században, a Batthyaneum állami kézbe kerülése után elkezdődött az erdélyi káptalan magánlevéltárának átrendezése, egy új katalógus készítése, amelynek célja a gyulafehérvári oklevelek időrendi sorrendben való elhelyezése és az ennek megfelelő leltár elkészítése volt. Az átrendezés megváltoztatta a dokumentumok lelőhelyét és ezzel együtt leltári számát; az új katalógus minden esetben átvette a Beke által javasolt keltezéseket, és semmilyen információt nem rögzített az oklevelek tartalmáról. Így az eredmény nem egyfajta

racionalizálás, hanem a kutatás nehezítése lett. Valószínű, hogy ezen átrendezés során került el oklevelünk másolata eredetije mellől.⁴ Így amikor az elmúlt század második felében Jakó Zsigmond elkezdte a teljes középkori erdélyi forrásanyag feldolgozását, már csak a másolatot fedezte fel, amit az *Erdélyi Okmánytár* I. kötetében 593. sz. alatt teljes egészében közölt, elfogadva a másolaton rögzített 1330. évi keltezését. Sem ő, sem más kutató nem ismerte fel, hogy a másolat alapjául szolgáló eredeti a lad. II, nr. 55 (DF 277429) jelzet alatt található, ahová a Beke által javasolt keltezés alapján került. Különben az eredeti és a másolat közötti eltérések lényegtelenek.⁵

Az oklevél két lehetséges keltezése között közel egy évszázados szakadék tátong. Ez a helyzet önmagában is a kérdés tisztázását kívánja meg. Ezenkívül Jakó Zsigmond közlése után megjelent Tudor Sălăgean több tanulmánya, amelyek erre az oklevélre hivatkozva eddigi ismereteinkkel ellentétesen mutatják be Kán nb. László erdélyi vajda és Monoszló nb. Péter püspök kapcsolatát: véleménye szerint ez az oklevél egyértelműen bizonyítja rivalizálásukat.⁶ Ha Beke Antal keltezése helyesnek bizonyul, és az oklevelünk által rögzített események a 14. század legvégén történtek, akkor a püspök és vajda folytonos ellentétének elmélete minden alapját veszti. A helyes keltezés tehát ebben az esetben nem csak diplomati- kai szempontból érdekes, hanem új fénybe helyezheti Erdély középkori történetének egyik jelentős részletét.

Több szempontból kíséreltem meg ezen oklevél keltezését: megállapítottam László vajda kilétét, összehasonlítottam VIII. (1294–1303) és IX. (1389–1404) Bonifác okleveleinek formuláit, a keltezés helyéből vontam le következtetést, megpróbáltam az oklevélben szereplő kancelláriai alkalmazottakat azonosítani, illetve összehasonlítottam a két pápa által kiadott dokumentumok írásképét.

* Köszönet illeti Hegyi Gézá, az Erdélyi Múzeum Egyesület kutatóját, illetve Adinel Dincă-t, a Román Akadémia Erdélyi Kutatóintézetének munkatársát az oklevelek elemzésében és jelen tanulmány megszerkesztésében nyújtott segítségükért.

¹ Batthyaneum-könyvtár, Gyulafehérvár (Biblioteca documentară Batthyaneum, Alba Iulia, a továbbiakban: Batthyaneum), az Erdélyi Káptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: erd. kápt. mlt.) II. lad. 55 sz. Fényképmásolata: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatiikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 277429.

² Batthyaneum, erd. kápt. mlt. I. lad. 1 sz. = DF 277177.

³ *Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvártt* (A Gyulafehérvártt maradt iratok), *Történelmi Tár*, 15 (1892) 694. sz. Vö. még Zsigmondkori oklevéltár I. (Összeállította: Mályusz Elemér.) Bp., 1951. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok I.), (a továbbiakban: ZsOkI) 3906. sz.

⁴ Vö. az 1. és 2. lábjegyzettel.

⁵ Erdélyi Okmánytár – Codex diplomaticus Transsylvaniae. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–IV. k. (Szerk. Jakó Zsigmond–Hegyi Géza–W. Kovács András.) Bp., 1997–2014. (a továbbiakban: Jakó, CD Trans.) Az eltérések: *Ideo* helyett *ideoque*; *facias* helyett *faciendum*; [...] *dicti nobilis* helyett *Proviso ne in terram dicti nobilis*.

⁶ *Tudor Sălăgean: Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: afirmarea regimului congregațional.* (2. kiadás, Cluj-Napoca, 2007². 262; *Uő: Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán, Cluj-Napoca, 2007. 71., 81–84., 125. skk.*

VIII. Bonifác pápaságának hatodik évében Kán nb. László (1294–1315) volt az erdélyi vajda,⁷ míg IX. Bonifác pápaságának ugyanezen időszakában a vajdai méltóságot Szécsényi Frank (1393–1395) töltötte be.⁸ Utóbbi esetben esetleg szóba jöhet id. Losonci László erdélyi vajda (1376–1385, 1386–1392), aki azonban 1392-ben elhunyt.⁹ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a dokumentum kiadója VIII. Bonifác, azonban ezt még nem lehet ennyi alapján teljes bizonyossággal kijelenteni, hiszen ismerve a középkori perek hosszúságát, az is elképzelhető, hogy egy másik bírósági fórum előtt elkezdett eljárás már csak a vajda halála után jutott a pápai bíróság elé. Az oklevélformulák összehasonlítása sem vezet biztos eredményre, mivel annak ellenére, hogy időnként új formuláskönyvek kerültek be a pápai kancelláriába, ezek nem szüntették meg szükségszerűen a régiek használatát.¹⁰

A keltezés helye szintén VIII. Bonifácra utal, akinek több oklevele keletkezett a Lateránban,¹¹ míg az avignoni fogság utáni pápák többnyire a Vatikánból, „Szent Pétertől” (*apud Sanctum Petrum*) okleveleztek.¹² 1395. április 2-án, az általunk tárgyalt oklevél egyik lehetséges kiadási dátuma után mindössze egy nappal, IX. Bonifác Vatikánból ad ki egy oklevelet.¹³ Az 1300. április 1. körüli napokban viszont VIII. Bonifác több oklevelet bocsát ki a Lateránban.¹⁴

Az oklevél scriptorának kezdőbetűi N. G., aki esetleg azonosítható az 1290 és 1291 között angol és francia vonatkozású okleveleket rögzítő Nicolaus Bartolomei de Guarcino-val.¹⁵ A hátlapon szereplő N. de Civitate procuratort eddig nem sikerült azonosítanom.

Az íráskép is inkább a 13. század végi keltezés mellett szól. Az itt vizsgált dokumentum nem mutatja a IX. Bonifác korára jellemző Trecento II. írástípus sajátos vonásait: az *s* és *f* szárai nem hegyesek, az *a* nem mindig kurzív; ellenben fellelhetőek a VIII. Bonifác pápaságára jellemző kancelláriai minuszkula jegyei: az *s* és az *f* visszakunkorodó szárai, a kurzív és a két-szintes *a* váltakozása, a kurzív *d* hurokja sokkal nagyobb, mint egy évszázaddal később.¹⁶ A Walter Heinemeyer által

összegyűjtött Rajna-vidéki írásjelekkel való összehasonlítás is hasonló eredményre vezet: az oklevélünkben fellelhető *a* feltűnő hasonlóságot mutat a Heinemeyer szerint 1289-re és 1290-re datálható *a* betűkkel, a vizsgált pápai oklevélben látható szóvégi *m* Heinemeyer mintáiban 1282-ben fordul elő, az itt látható *s* visszaköszön Heinemeyer 1294. évi mintáiban.¹⁷ A kérdést azonban ennyi alapján korántsem lehet eldönteni. Közhelynek számít az, hogy a hiteles paleográfiai vizsgálat-hoz nagymennyiségű, statisztikai értékkel bíró adatokra van szükség. A pápai dokumentumokra vonatkozó ilyen széleskörű vizsgálat eddig nem állt rendelkezésemre. A bizonytalanságot tovább növeli az, hogy az írásjelek helyenként és iskolánként igen nagy eltéréseket mutatnak, ez a megállapítás fokozottan érvényes a középkori írásbeliség egyik centrumának számító Itáliára. Példának okáért megemlítem azt, hogy ugyancsak Heinemeyernél már 1294-ben előfordul az amúgy 14. század második felére jellemző hegyesszárú *f* és *s*, illetve az oklevélünkben látható *d* nem fordul elő a 13. század végén a Rajna-vidéki egyházi iratokban.

A fentiek alapján valószínűbbnek látszik a fent tárgyalt oklevél VIII. Bonifác korára való helyezése, a keltezés kérdését azonban ennyivel nem lehet megnyugtató módon lezárni. Ehhez jóval behatóbb paleográfiai vizsgálatra, vagy egy ehhez hasonló, minden kétséget kizáróan keltezhető oklevélre lenne szükség.

*

A pápai oklevelek összehasonlítása során rábukkantam egy másik dokumentumra, amely véglegesen eldönti a keltezés kérdését és némi fényt vet kiadásának előzményeire is. Ezt a második oklevelet ugyanazon a napon, ugyanazon a helyen, minden bizonnyal ugyanaz a Bonifác pápa adta ki, sőt scriptora is a fenti oklevélen szereplő N. G. A procuratort, Guido de Lipi (Ripe?)-t ez esetben sem sikerült azonosítanom. Címzettje ugyancsak a váradi püspök, szövege szóról szóra megegyezik az előző oklevéllel, mindössze annyi a különbség, hogy ezúttal a püspök és a káptalan Csetének mondott Lőrinc hátszegi ispánt vádolja a hátszegi tizedek és más javak bitorlásával.¹⁸ Itt Csete Lőrinc ispán említése lehetővé teszi a pontos keltezést.

Csete Lőrincet több oklevél említi az utolsó Árpádok idején és a 14. század első éveiben, azonban származása és azonosítása nem mentes a problémáktól. Kárácsenyi János szerint Lőrinc az Igmánd nemzetség Essegvári ágának legsikeresebb tagja volt: néhány évig betöltötte az erdélyi vajdai méltóságot és utódjának, László vajdának sógora volt. Ezen elmélet szerint apja Miklós, fiai pedig a Lőkösnek is mondott Lőrinc és Miklós.¹⁹ Engel Pál egy másik családi környezetbe és ebből kifolyólag más méltóságokba helyezi: szerinte a 13. század

⁷ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.) 40; Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I-II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.) I. 11.

⁸ Engel P.: Archontológia i. m. I. 12.

⁹ Uo. II. 148.

¹⁰ Thomas Frenz: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Stuttgart, 2000². 52.

¹¹ Pl. Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. (Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert.) Bp., 1936. I. 342, 343.

¹² Ld. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni Magyar okirattár. Bp., 1888–1889 (a továbbiakban: Mon. Vat.) I. sorozat. 3. kötet, ill. I. sorozat 4. kötet, passim.

¹³ Mon. Vat. I/3, 295.

¹⁴ Georges Digard–Maurice Faucon–Antoine Thomas–Robert Fawtier: Les registres de Boniface VIII (1294–1303). Paris, 1884–1939, vol. IV, nr. 3495, 3496, 3502, 3554.

¹⁵ Jane E. Sawyers: Original Papal documents in England and France from the accession of Pope Innocent III to the death of Pope Benedict IX. Oxford, 1999. 519.

¹⁶ Ld. Paolo Cherubini–Alessandro Pratesi: Paleografia latina. Tavole. Città del Vaticano, 2004. 106; Giulio Bartelli: Acta pontificum. Fasciculus III. Vatican, 1965. 23. és 28. ábra; Adinel Dincă: Documente și scrisori ale epi-

scopilor Transilvaniei. In: Scris și societate în Transilvania secolilor XIII–XVII (Ed. Susana Andea.) Cluj-Napoca, 2003. 79–80.

¹⁷ Vö. Walter Heinemeyer: Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift. In: Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wapenkunde 4 (1892) 53–115.

¹⁸ DF 277428. = Beke A.: i. m. 219. sz. (ugyancsak 1395. április 1-jére keltezi).

¹⁹ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900–1901. II. 239–242.

közepén működő, a Kán nemzetség illyédi ágából származó Lőrinc erdélyi vajda (1242–1252) fia volt, akit 1270 és 1291 között említenek oklevelek pohárnokmesterként (1272–1274, 1274), szörényi bánként (1279, 1291), illetve krassói és kevei ispánként (1272–1274, 1274, 1291). 1308-ban, Lőkös nevű egyetlen fia halála után az illyédi vár a királyra szállt.²⁰ Jakó Zsigmond és Kristó Gyula Engel Pálhoz hasonlóan Kán nemzetségnek gondolják Lőrincet.²¹ A Borsa Iván által szerkesztett *Regesta Arpadiana*-kötetek mutatói Aba nb. Nyéki Lőrincel azonosítják.²² Ezt az álláspontot fogadja el a román szakirodalom egy része.²³ Ezekon kívül oklevelünk főszereplőjét azonosítják még Bána nb. Cseszneki Lőrincsel is.²⁴ A fentiek alapján világos, hogy az Árpád-kor utolsó évtizedeiben több Lőrinc nevű személy is töltött be országos méltóságot. Ezek elkülönítése a töredékesen fennmaradt okleveles anyag alapján igen nehéz feladatnak ígérkezik.²⁵

Az itt bemutatott forráson kívül Csete Lőrinc ilyen néven még öt oklevélben szerepel. Először egy 1282. évi királyi oklevél záradéka említi tárnokmesterként.²⁶ Ez a forrás azonban 14. század eleji hamisítvány, hiszen az – amúgy is szabálytalan – méltóságsor adatai sem az ez évi, sem máskori állapotokkal nem hozhatók összhangba.²⁷ Ugyanakkor az itt említett többi személy mindenikéről kimutatható, hogy valamikor betöltötte itt feltüntetett tisztségét, így esetleg Csete Lőrinc kapcsán is elfogadhatjuk, hogy az 1270-es évek végén vagy az 1280-as években egy ideig valóban IV. László tárnokmestere volt. Ez esetben a névazonosság alapján esetleg ő lehetett az 1279-ben, 1280–81-ben és 1285-ben előforduló tárnokmester.²⁸

A második, immár hiteles forrás szerint Csete Lőrinc 1291 augusztusában III. András király előtt tanúsította Divék nb. Ratold fia: Tamás szavahihetőségét. Azt, hogy ekkor az országos elit legfelsőbb köreihez tartozott, jól mutatja, hogy vele együtt tanúskodott Borsa nb. Loránd erdélyi vajda, ennek rokonai: István és Kopasz, és nem utolsósorban Aba nb. Amadé nádor.²⁹ Egybevág ezzel a harmadik, 1293. évi okle-

vél beszámolója arról, hogy Csete Lőrinc állt azon királyi hadsereg élén, amely 1291-ben felvette a harcot a Macsóban fosztogató tatárokkal, visszaverte őket, keresztény foglyakat pedig kiszabadította.³⁰ Hadvezérsége csakis valamilyen méltóság betöltésével együtt képzelhető el: leghamarabb egy drávántúli vagy temesközi vármegye, esetleg egy délvidéki bánóság élén állhatott. Ezért kézenfekvőnek tűnik azonosítása azzal a Lőrincel, aki 1291-ben szörényi bán, illetve krassói és kevei ispán volt.³¹ Az kérdéses, hogy ez a Lőrinc valóban Lőrinc vajda fia volt-e, mert ezt kifejezetten csak az 1279. évi szörényi bánról állítják forrásaink, azonban a névazonosság alapján joggal következtethetünk erre.

Csete Lőrinc és Lőrinc nevű fia 1300-ban elcserélték Zemplén megyei örökös jószágukat, *Kersent* Kaplyon nb. Terebesi Andornak Veszprém megyei birtokáért, a mára elnéptelenedett Horhiért.³² Végül Csete Lőrinc fia, Lőkös (aki az imént említett Lőrincsel azonos³³) 1302-ben László (Vencel) király ellen harcolt, és Csák nb. Pós fia: Ugrin, Csák nb. Márk fia: István és Péc nb. Apor társaságában részt vett Buda ostromában.³⁴ Egészen bizonyosan vele azonosítható az a Lőrinc fia, Lőkös magister, aki a fentiek és több más főpap és előkelő mellett jelen volt I. Károly király és Rudolf osztrák herceg 1304. évi szövetségekötésénél.³⁵

Apa és fia fent megismert nevei alapján nagy valószínűséggel idevonhatjuk még Kán nb. László vajda 1308. évi oklevelét, mely igazolja, hogy *Pucur* birtokot a vajda rokona, Lőrinc és ennek fia, Lőkös (mindketten már néhaiak) adományozták Szemlék magisternek.³⁶

A fentiek alapján Csete Lőrinc *fantomképének* elemei a következők: (1.) keresztneve Lőrinc; (2.) legkésőbb az 1270-es évek végén már érett országos méltóság viselésére és 1308 előtt hunyt el; (3.) az 1270-es évek végén vagy az 1280-as évek elején tárnokmester volt, III. András uralmának első éveiben

²⁰ Engel P.: Archontológia i. m. I. 331, II. 122.; Vö. *Zsoldos A*: i. m. 50, 60, 162, 166, 324.

²¹ Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi Okmánytár (Szerk. Jakó Zsigmond) Bp., 1997– (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 25.), (a továbbiakban: Jakó, CDTrans.) II. 34. és 41. sz.; ld. *Kristó Gyula*: I. Károly király főúri elitje (1301–1309). *Századok*, 133 (1999) 41–62.

²² *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) Bp., 1923–1962 (a továbbiakban: Reg. Arp.) II. kötet. 2–3 füzet. 483.

²³ *Sălăgean, T.*: Transilvania i. m. passim; *Viorel Achim*: Politică sud-estică a regatului ungar sub ultimii arpadieni, București, 2008. 246.

²⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Cseszneki_L%C5%91rinc; (utolsó letöltés: 2015. november 11.)

²⁵ Ld. *Zsoldos Attila*: Miklós országbíró. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére (Szerk. Neumann Tibor–Rácz György.) Bp., 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalis* III.) 519–549.

²⁶ 1282: Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius (Szerk. Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső.) Győr–Bp., 1865–1899. VIII. 222–223. = Reg. Arp. II/2–3. 3199. sz.

²⁷ *Karácsonyi János*: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902. 24, 30. Vö. *Zsoldos A*: i. m. passim.

²⁸ *Zsoldos A*: i. m. 64., 324.

²⁹ 1291. (aug. 18. után): Reg. Arp. II/4. 3795. sz.

³⁰ 1293. nov. 10: Reg. Arp. II/4. 3951. sz. = Jakó, CD Trans. I. 522. sz.

³¹ Reg. Arp. II/4. 3822. sz.; Vö. *Zsoldos A*: i. m. 50., 162., 166.

³² 1300. febr. 18: HO VI. 455.

³³ A *Lőkös* név tulajdonképpen a *Lőrinc* becenevének, ill. magyar változatának tekinthető, hiszen számos esetben használják felváltva ugyanarra a személyre Vö. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Baksa rokonsága, 3–4. tábla: Kendi; Cseklészi; Dobák rokonsága, 3. tábla: Balog; Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 4. és 6. tábla: Bátor; Gútkeled nem 4. Egyedmonostori ág, 2. tábla: Diószegi [Dobi]; Rikalf rokonsága, 3. tábla: Tarkövi; Tekes rokonsága, 2. tábla: Szini, Jolsvafői Tekes, Szalonnai.

³⁴ 1302. szept. 26: DL 86892. = Anjou-kori Oklevéltár. (Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Gézi Lajos–Halász Éva–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Rábai Krisztina–Sebők Ferenc–Teiszler Éva–Tóth Ildikó Éva.) I–XXXVIII. Bp.–Szeged, 1990–2016. (a továbbiakban: AOKI.) I. 287. sz. A társak azonosításához ld.: *Engel*: Genealógia i. m. Csák nem 6. Trencsényi ág, 1. tábla; Csák nem 8. Újlaki ág; Péc nem, 1. tábla: zalai ág.

³⁵ Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/1. 160–161. = AOKI I. 644. sz.; Vö. még *Kristó Gy.*: i. m. 42, 45.

³⁶ 1308. jún. 17.: A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső et alii.) I–XII. Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 117–118. = Jakó, CD Trans. II. 34. 41. 83. sz. Szemlék magister minden bizonnyal az 1330–1333-ban említett Szemlaki Szemlék comesszel azonos (AOKI XIV. 456, 492, XV. 285, XVII. 241. sz.), így *Pucur* birtokot is valahol a Maros alsó folyása mentén, Csanád vagy Arad vármegyékben kereshetjük, amelyek ezidőtájt Kán nb. László fennhatósága alatt álltak.

esetleg valamely déli bántás ura, élete vége fele pedig hátszegi ispán; (4.) birtokai eddigi ismereteink szerint a Zemplén megyei Kersen, később a veszprém megyei Horhi, illetve az egyelőre ismeretlen elhelyezkedésű Pucur föld. A birtoklástörténeti adatok nem szolgáltatnak semmilyen támpontot, így a továbbiakban a névazonosság és a betöltött tisztségek alapján próbálom azonosítani Csete Lőrincet. Halálának időpontja némely lehetséges azonosítás kizárását teszi lehetővé.

Karácsonyi János szerint Csete Lőrinc azonos a több oklevélben megjelenő Lőrinc vajdával. Ennek a feltételezésnek ellentmond azonban az említett, Károly király és Rudolf osztrák herceg közötti egyezmény. Ezen dokumentum tanúi között Lőrinc magister fia: Lőkös, akiről máshonnan tudjuk, hogy a Csetének mondott Lőrinc fia, előbb szerepel, mint Lőrinc vajda, és nincs semmilyen utalás a kettő rokonságára.³⁷ A kisebb jelentőségű tanú az előkelőbb élé és a fiúnak az apa elé való helyezése véleményem szerint egyedülálló lenne a magyar oklevelek sorában. Az Igmánd nb. Lőrincel való azonosítás ugyanilyen problémás, hiszen róla tudjuk, hogy egy lánya és egy Miklós nevű fia volt,³⁸ míg Csete Lőrinc egyetlen ismert utódja, aki bizonyosan megérte a férfikort a már említett Lőkös volt.

Csete Lőrinc és Bána nb. Cseszneki Lőrinc azonosítása mellett nem szól semmilyen jelentősebb érv: egyetlen alapja lenne az, hogy mind Lőkös, mind Cseszneki Lőrinc részt vettek Buda 1302. évi ostromában. Közvetett érvek szólnak azonban az azonosítás ellen is: Cseszneki Lőrinc 1296-ban III. Andrással szembeni hűtlenségéért elveszítette Visk földjét, márpedig Csete Lőrincről a fentiekben láttuk, hogy III. András egyik kedvelt embere volt. Ezt az elképzelést csak erősíti a Kán nb. Lászlóval való rokonsága és a két báró közötti együttműködés. A Bána-nemzetség kutatója, Wertner Mór is kimondatlanul elveti az azonosítást, szerinte Cseszneki Lőrincet 1293 és 1303 között említik, tehát nem rá vonatkozik a már tárgyalt 1308. évi oklevél.³⁹ Az esetleg még szóba jövő Kemény fia: Lőrincet már csak életkora miatt sem tárgyaljuk bővebben: róla nincsenek 1280 utáni információink, így már ekkor valószínűleg halott volt. Kemény fia: Lőrinc utódai Miklós és Kemény, így ez az adat sem egyeztető össze Csete Lőrinc felvázolt portréjával.⁴⁰

Csete Lőrincet azonosították Lőrinc erdélyi vajda fiával és az 1272-ben, illetve 1291-ben említett krassói és kevei ispánnal, aki előbb a pohárnokmesteri (1272–1274), majd a szörényi báni (1279, 1291) hivatalt is betöltötte. Engel Pál szerint a Lőrinc vajda fiával való azonosítás egyik fő érve az Illyéd várával való kapcsolata: Lőrinc erdélyi vajda Illyédről keltetett egy oklevelet,⁴¹ az ő fia szörényi banként 1279-ben Krassó megyében szerzett birtokokat.⁴² Négy évvel Kán nb. László vajda 1308. évi oklevele után, amely néhaiként említi Csete Lőrincet és Lőkös nevű fiát, Károly király a krassói vár

tartozékait, Matételkét, Pátrigot és Oroszit mint örökös nélkül elhunyt emberek birtokait eladományozta.⁴³ A tatárok ellen 1291-ben királyi hadat vezető Csete Lőrinc valószínűleg valamely déli bántás élén állhatott, így tehát indokoltnak látszik az a feltételezés, amely szerint Csete Lőrinc azonos a szörényi bán, kevei és krassói ispán Lőrinc vajda fia: Lőrincel. Viorel Achim szerint a szörényi bántás összekapcsolása a két vármegye igazgatásával azzal magyarázható, hogy az Árpád-kor végén a tatár támadások miatt részben vagy egészen elveszett déli bántások nem biztosítottak többé jelentős jövedelmet, így tehát nem látszik valószínűnek, hogy 1279 és 1291 között személycsere történt volna az elértéktelenedett bántás élén.⁴⁴

Itt meg kell azonban jegyezni, hogy Lőrinc vajdának és azonos nevű fiának a Kán nemzetséghez való tartozása kérdéses. Az Engel-féle genealógiából sajnos kimaradt a Kán nemzetség fő ága,⁴⁵ így csak sejtteni lehet, hogy a neves középkorkutató László vajda már említett oklevele alapján sorolta a két Lőrincet a Kán nemzetségbe. A vajdával való rokonság azonban nem jelenti szükségszerűen az azonos nemzetséghez való tartozást, erre Wertner Mór már a múlt század elején felhívta a figyelmet. Szerinte az apa *proximus* megnevezése sógorságot jelent, az idősebb Lőrinc tehát egy Kán nembeli leányt vehetett feleségül, míg a fiú *frater*-ként már a vajda vérrokonának számít.⁴⁶ A *proximus* jelentéstartalmának tisztázásához további nyelvészeti kutatások szükségesek, ami pedig a *frater* illeti, ma már tudjuk, hogy ez a szó bármilyen fokú rokonságot vagy egyszerűen szövetségést is jelölhetett.⁴⁷ Lőrinc vajda fia és Csete Lőrinc azonosságára további közvetett adattal is rendelkezünk: a már sokszor említett Kán nb. László-féle oklevél említést tesz a familiáris Szemlék magisternek adományozott, egyelőre azonosítatlan *Pucur* földről. Szemlékről tudni lehet azonban, hogy Csanád megyében, tehát Lőrinc néhai vajda uralmi területéhez közel volt birtokos. Csetének mondott Lőrinc további ismert familiárisai, *Itemus comes* és testvérei, *Kwsa* és Demeter az Arad megyei Hodosmonostor birtokosai voltak.⁴⁸ A 13. század végi bárókról ismeretes, hogy familiájukba fogadták, esetleg kényszerítették a szomszédos kisebb birtokosokat és ezáltal növelték saját territoriumukat, így a két familiáris temesközi származása érvként szolgálhat Csete Lőrinc és Lőrinc vajda hasonló nevű fia azonosításához.

Lőrinc vajda fia: Lőrinc azonos lehet továbbá az 1285. évi tárnokmester és sárosi ispán Lőrincel. A Sáros megyében birtokos Talpasnak mondott Tamás, Lőrinc fia: Lőrinc, tehát minden bizonnyal a sárosi ispán és tárnokmester Lőrinc familiárisa 1286-ban és 1288-ban privilégiumot kapott IV. László királytól. Az első oklevél kibocsátásának helye Keve, azaz Lőrinc vajda fia: Lőrinc egyik ispánságának központja.

³⁷ DL 91549 = AOkl III. 418. sz.

³⁸ AOkl I. 361. sz.

³⁹ Wertner Mór: Újabb nemzetségi kutatások. *Turul*, 22 (1904) 35.

⁴⁰ Wertner Mór: Kemény fia Lőrinc nádor és utódai. *Századok*, 26 (1892) 46–47.

⁴¹ DF 244679 = Jakó, CD Trans. I. 208 sz.

⁴² DL 42089 = Reg. Arp. 2832 sz.

⁴³ DL 91549 = AOkl III. 418. sz.

⁴⁴ Ld. V. Achim i.m. 246–247.; 1291 őszén a tatárok szövetségese tartózkodik a szörényi bántás területén, ami annak jele, hogy ekkor már a tatárok uralják a térséget; ugyanezt erősítik meg a mongol források is.

⁴⁵ Ld. Engel: Genealógia.

⁴⁶ Wertner Mór: Újabb nemzetségi kutatások. A Kán-nemzetség erdélyi vagy vajdai ága. *Turul*, 26 (1908) 122–129.

⁴⁷ Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. A Magyarországi középkori latinság szótára. (Ad edendum praeparavit Ivan Boronkai–Ibolya Bellus–Kornél Szovák.) I–V. köt. Bp., 1987–1999. I. 153.

⁴⁸ Reg. Arp. II/4. 3951 sz.

³⁷ Fejér VIII/1. 160–161 = AOkl I. 644. sz.

³⁸ AOkl I. 361. sz.

³⁹ Wertner Mór: Újabb nemzetségi kutatások. *Turul*, 22 (1904) 35.

⁴⁰ Wertner Mór: Kemény fia Lőrinc nádor és utódai. *Századok*, 26 (1892) 46–47.

⁴¹ DF 244679 = Jakó, CD Trans. I. 208 sz.

⁴² DL 42089 = Reg. Arp. 2832 sz.

Ezek alapján elképzelhető, hogy Talpasnak mondott Tamás mind Lőrinc krassói és kevei ispán, mind Lőrinc tárnokmester és sárosi ispán familiárisa volt, más szóval a két Lőrinc nevű méltóságviselő tulajdonképpen egyetlen személyt takarhat. Ha ehhez még hozzávesszük az 1282-re keltezett hamisítványt, amely Csete Lőrincet tárnokmesterként említi, nem látszik túl merésznek az a következtetés, hogy 1285-ben ő volt a tárnokmester és ugyanakkor ő igazgatta – familiárisai segítségével – a kevei, krassói és sárosi ispánságokat. A Talpasnak mondott Tamásra vonatkozó oklevél további információkkal gazdagítja Lőrinc fia: Lőrinc életrajzát. Tamás lehetett Lőrinc egyik legjelentősebb familiárisa, amint ezt két falura kiterjedő birtoka és hadi tettei jelzik: a hód-tavi csatában, a királyságból menekülő kunok megállításában és IV. László király II. Leszek krakkói herceg megsegítésére indított hadjáratában szerzett érdemeket. Utóbbi, 1285. évi hadjárat során Talpasnak mondott Tamás fogságba ejtett egy lengyel nemest, akiért ura igen tekintélyes, 2000 márkára rugó váltságdíjat kapott. Az imént felvázolt azonosítás ellen szólhat az, hogy 1288. évi oklevelünk nem említi Lőrinc krassói és kevei ispánságát, illetve Sáros megye igen távol fekszik Lőrinc vajda fiának hatalmi övezetétől (bár tudjuk azt, hogy Csete Lőrincnek Veszprémben is, Zemplénben is voltak birtokai). Ezek fényében a két méltóságviselő azonossága egyelőre hipotetikus, az is lehetséges, hogy IV. László király idején két Lőrinc nevű személy is viselte – különböző időpontokban – a tárnokmesteri hivatalt.⁴⁹

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – mint említettem – Aba nembelinek határozta meg Lőrinc vajdát és fiát. Ez helytállóan is látszik, ha arra gondolunk, hogy az 1279. évi tárnokmester (azt láttuk már, hogy Csete Lőrinc ezidőtájt betöltötte ezt a hivatalt) egy birtokcsere során lemondott az Abaúj megyei Gagyról és Erdőfárváról,⁵⁰ amelyek – akárcsak a vármegye legnagyobb része – az Aba nemzetség birtokai voltak. Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi vajda és fia nem azonosak az Aba nemzetség nyéki/ atyinaí ágához tartozó Lőrincekkel. Míg Lőrinc vajda 1270-ben már minden bizonnyal halott, Nyéki Lőrincet 1277-ben még élőként említi; míg Soproninak mondott Aba nb. Lőrinc még élt 1317-ben, Csete Lőrinc legkésőbb 1308-ban, mint láttuk, már halott volt.⁵¹ Ezzel azonban nem zártuk ki Csetének mondott Lőrinc Aba nembeliségét, amelynek még egy – igaz, meglehetősen bizonytalan – nyoma van a bemutatott forrásokban. Csete Lőrinc a Borsa nembeli előkelők és Aba nembeli Amadé társaságában tanúsítja Divék nb. Ratold fiának szavahihetőségét: nem kizárt, hogy a Borsa és az Aba nemzetségek vállaltak közösen felelősséget az említett nemesért.

Következésképpen a korban országos méltóságot betöltő Lőrincek közül a néhai vajda fia a legközelebbinek tűnik az Erdélyben jelentős szerepet betöltő Csete Lőrinchez. Jelenlegi

⁴⁹ Biztos adattal rendelkezünk arról, hogy a 13. század 70-es éveiben két különböző Lőrinc nevű személy viselte a szörényi báni méltóságot, ld. *Zsoldos A.*: i. m. 50.

⁵⁰ HO VI. 248.

⁵¹ Engel: Genealógia, Aba-nem 3. Atyinaí-Gagyí ág, 1. tábla: Atyinaí; Wertner Mór: Két Lőrinc nevű erdélyi vajda. *Erdélyi Múzeum*, 20 (1894) 499.

ismereteink szerint ez a minden kétséget kizáróan nem bizonyítható azonosítás látszik a legvalószínűbbnek. Ha ezt elfogadjuk, akkor Csete Lőrinc életrajza számos adattal gazdagodik és rekonstruálhatjuk birtokainak egy részét is. Politikai pályafutásának első ismert adata 1272-ből származik, ekkor bihari ispánként, néhány hónappal később pohárnokmesterként és kevei, illetve krassói ispánként jelenik meg, 1279 és 1291 között szörényi bán, az 1270-es évek második fele és 1285 (?) között megszakításokkal tárnokmester, esetleg sárosi ispán lehetett, 1300-ban pedig hátszegi ispán. 1302-ben Lőkös nevű fiának önálló politikai szereplése arra enged következtetni, hogy Csete Lőrinc ebben az évben már halott lehetett, mindenesetre 1308-ban Csete Lőrinc sem, fia sem élt már.

Eddigi ismereteink szerint a család legtekintélyesebb uradalma Krassó vármegyében, Illyéd vára körül feküdt. A már említett Mátételke, Pátrig és Oroszi mellé Lőrinc szörényi bán IV. László királytól megkapta a krassói ispánságban fekvő Keresszeg és Vaja birtokokat.⁵² Lőrinc erdélyi vajda IV. Béla királytól kapta a Doboka vármegyei Árokajla, Sófalva, Szeretfalva, Kendtelek és Magyaros nevű birtokokat és a Szolnok megyében fekvő Szészárma és Középfalvát.⁵³ Lőrinc vajda fia, Lőrinc szörényi bán 1279-ben eladta Kendtelek birtokot szomszédjának és rokonának 150 márká finom ezüstért.⁵⁴ Az igen magas ár arra enged következtetni, hogy az összes, egy uradalomba szervezett Doboka megyei birtoka képezte az adásvétel tárgyát. Mindenesetre, 1291–1292 körül már egyik Doboka vármegyei birtoka sem volt meg, hiszen ekkor egykori vásárlójának, Radnai Brendulinus fia: Hench ispánnak utódai osztoztak rajtuk.⁵⁵ Ezeken kívül Lőrinc vajda utódai birtokolták a Zemplén megyei Kersent, amit a Veszprém megyei Horhira cseréltek, illetve változó sikerrel pereskedtek a futaki rév birtoklásáért.⁵⁶ Csete Lőrinc és Lőkös annyira gazdagok voltak, hogy a kor legnagyobbjaihoz hasonlóan hú familiárisaikat birtokadományban tudták részesíteni: Pucur földjüket Szemlék magisternek adományozták.⁵⁷ További kutatások szükségesek annak megállapításához, hogy létezett-e valamilyen kapcsolat Illyéd 13. század végi birtokosai és a 14. század elejétől említett román kerület létrejötté között.⁵⁸ Györffy György szerint ugyanis a 13. század második felétől a váruradalmak kialakulásával párhuzamosan indult Krassó vármegye románokkal való betelepítése.⁵⁹

*

⁵² HO VIII. 189. = Reg. Arp. II/2–3. 2832. sz.

⁵³ Jakó, CD Trans. I. 194. sz.

⁵⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. (Hrsg. Franz Zimmermann–Carl Werner–Gustav Gündisch) Köln. 1892–1991. (a továbbiakban: UB) I. 136–137. = Jakó, CD Trans. I. 366 sz.

⁵⁵ UB I. 203–204. = Jakó, CD Trans. I. 500. sz; Vö. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. II. 59., 75.

⁵⁶ Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Közzé teszi Wenzel Gusztáv.) Pest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÜO) VIII. kötet 294–295. = Reg. Arp. II/1. 1912. sz.

⁵⁷ Jakó, CD Trans. II. 34, 41. sz.

⁵⁸ Az illyédi kerülethez ld. Dumitru Teicu: Districtul medieval Ilidia. In: Istorica ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la implinirea vârstei de 60 de ani. (Coord. Ioan Bolovan–Ovidiu Ghitta) Cluj-Napoca, 2015. 441–449.

⁵⁹ Györffy Gy.: i. m. III. 447.

A két oklevél kiadója tehát VIII. Bonifác, kiadásuk dátuma pedig 1300. április 1. Azonos napon való kiadásuk és a két alperes, Kán nb. László és Csete Lőrinc rokonsága arra enged következtetni, hogy a hátszegi ispán a vajda tudtával, esetleg kifejezett utasítására akadályozta az erdélyi egyháznak járó tizedek beszedését. A per további folyását tükröző oklevelek nem maradtak fenn, mindenesetre a püspök és a vajda kibékülését jelzi az az 1306. évi oklevél, amelyben Monoszló nb. Péter megtagadta Kán nb. László kiközösítését, arra hivatkozva, hogy utóbbi az ő rokona.⁶⁰

A vajda és az egyházi intézmények közötti konfliktus valódisága mellett sem lehet elfogadni Kán nb. László erdélyi vajda és Monoszló nb. Péter püspök folyamatos rivalizálásának elméletét. Mindketten támogatták III. András uralmát, egymás rokonait fontos méltóságok betöltésében segítették, együttműködésükről tudtak a szebeni szászok is, akik 1309-ben azzal vádolták a püspököt, hogy közreműködött Ottó ellenkirály elfogatásában. A vajda állítólagos cinkosa a püspöki hatalom átvételében, János küüllői főesperes a későbbiekben is a Monoszló nembeliek örökösének bizalmi embere volt. A következő püspökről, Benedek domonkos perjelről pedig tudjuk azt, hogy elnyerte a vajda és a püspök bizalmát egyaránt.⁶¹ Az itt tárgyalt oklevelek azonban rámutatnak arra, hogy a politikai együttműködés nem vetett gátat a gazdasági érdekeknek, így arra is sor került, hogy az amúgy szövetséges és minden bizonnyal rokon vajda és püspök rövidebb időre konfliktusba kerülhettek a káptalan jogainak megsértése miatt.

A konfliktus egyik forrása valószínűleg a vajda és a káptalan gazdasági ellentéte volt. A hunyadi főesperesség tizedei ugyanis a 13. század második felétől a káptalan birtokában voltak.⁶² Néhány évvel korábban, 1296-ban a káptalan és a vajda III. András előtt pereskedtek Egerd, Buzd és Bogát birtokokért. Ugyanezen évben egyezés jött létre a két fél között, amely értelmében a vajda más, egyenlő nagyságú birtokokkal kárpótolja majd a káptalant a három faluért.⁶³ Az 1299. évre datált, de csak 15. századi átírásból fennmaradt káptalani határjárások szerint azonban ebben az évben Buzd még mindig a káptalan birtokában volt (és a középkor folyamán végig ott is maradt), tehát a csere nem valósult meg maradéktalanul.⁶⁴ További információk híján nem tudjuk sem bizonyítani, sem kizárni a két konfliktus közötti összefüggést. A vajda és a káptalan közötti nézeteltérések csúcspontját az 1308. évi eleji püspökválasztás képezte, amely során Kán nb. László saját fiát kényszerrel megválasztatta a püspöki székre, megfosztva ezzel a káptalan érdekeinek legfőbb védelmezőjétől.⁶⁵

Az egyház és vajda közötti nézeteltérés létrejöttéhez hozzájárulhatott az erdélyi periféria frissen telepített egyházközségei tizedeinek tisztázatlan jogi státusza. Hunyad és Hátszeg esete ugyanis nem egyedülálló ebben a korban. Néhány évvel korábban az erdélyi püspöknek Borsa nb. Kopasszal szemben kellett a királyi bíróság előtt megvédenie ugoccai tizedjogát, amelyet előzőleg Kopasz IV. László királytól kapott adományul.⁶⁶ Ezek alapján úgy tűnik, hogy az új plébániák tizedeire nem csak a püspökök, hanem a világi bárók is komoly eséllyel pályáztak. A tized kisajátításának jogcíme az adott terület birtoklása, királyi adomány, esetleg egy helyi illetékességű méltóság (vajdaság, ispánság) viselése lehetett. Az világos, hogy ebben a korban már a püspökök szerint is lehetséges volt az, hogy egy világi beszedje a maga részére az egyháznak járó tizedeket, amennyiben megfelelő bért fizet érte, vagy más módon kárpótolja az egyházi tizedbirtokost.⁶⁷ Csupán az adományozás mikéntje képezte vita tárgyát. Az egyházjogban igen jártas Monoszló nb. Péter püspök ugyanis csak azt kifogásolta az ugoccai tized eladományozása kapcsán, hogy a király semmit sem adott cserébe az erdélyi egyháznak. Ugyanez a püspök rokonának, Kökényesradnót nb. Mikódnak egy birtokcsere részeként átengedte birtokai azévi tizedét, kivéve a főesperesnek és a papoknak járó részeket.⁶⁸ A csere révén a püspök megszerezte a termékeny földű Lónát, ezáltal újabb lépést tett Kolozs megyei birtoktömbjének kialakításában.⁶⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a 13. század végén az egyházi tized eladományozása a püspökök szempontjából is elfogadható volt, de csak abban az esetben, ha cserébe valamilyen nagyobb jövedelemmel gyarapíthatták a vezetőségük alatt álló intézményeket.

A fenti adatok kiegészítik Kán nembeli László erdélyi vajda személyi és gazdasági politikájáról szóló ismereteinket. Fontosnak tartotta, hogy dévai székhelyéhez közel eső hátszegi várába megbízható emberét, esetleg távoli rokonát, Csete Lőrincet helyezze. Magának Csete Lőrincnek az életrajza is bővült egy információval, és remélem, hogy ezáltal valamivel jobban megismerhettük az utolsó Árpádok korának egyik jelentős szereplőjét.

A Csete Lőrincre vonatkozó oklevél további jelentőségét adja a Hátszegre, a régió egyik fontos központjára vonatkozó adat. A hátszegi ispánság a 14. század második évtizedében is létezett, e méltóság betöltője, Szécsi Miklós (1317) fontos szerepet játszott Kán nb. László fiainak legyőzésében.⁷⁰ A hátszegi plébánia a 14. század első felében minden bizonnyal a hunyadi főesperesség legjelentősebb plébániája volt, a pápai tizedjegyzékek szerint 1332-ben és 1333-ban

⁶⁰ Jakó, CD Trans. II. 54–55. sz.

⁶¹ Kovács Mihai: „Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur”. Monoszló nb. Péter erdélyi püspök társadalmi és politikai kapcsolatai. *Erdélyi Múzeum*, 77 (2015) 8–9.

⁶² Hegyi Géza: Erdélyi püspökség a középkorban = <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=72> (utolsó letöltés: 2015.02.17).

⁶³ Jakó, CD Trans. I. 542., 543., 546. sz.

⁶⁴ Uo. I. 589/7. sz. Vö. Jakó, CD Trans. II. 898., 975., 1029.; III. 474.; IV. 310., 317., 329., 349., 357., 534–535., 636., 644., 843., 864., 877. sz.; 1505: DL 31161.

⁶⁵ Mon. Vat. I/2. 154–177., illetve p. LXXXVIII–XC (Pór Antal); *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár, 1922. 112–114;

⁶⁶ UB I. 145 = Reg. Arp. II/4. 3509. sz.

⁶⁷ Ld. Mállyusz Elemér: Az egyházi tizedkizsákmányolás. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. (Szerk. Székely György.) Bp., 1953. 320–333.

⁶⁸ UB I. 209–210. = Jakó, CD Trans. I. 566. sz.

⁶⁹ Ld. *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi püspökség középkori birtokairól. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Tanulmányok. (Erdélyi Tudományos Füzetek 231.) Kolozsvár, 2001. 105–115.

⁷⁰ DL 100035. = Jakó, CD Trans. II. 281. sz.

– a főesperességben egyedülálló módon – a plébánosnak leg-
alább egy káplánja volt.⁷¹

A két oklevél bemutatása révén bizonyosságot nyertünk
egy már ismert 18. századi másolat hitelességéről, Árpád-
kori okleveleink tára pedig egy eddig ismeretlen darabbal
gazdagodott.

FÜGGELÉK

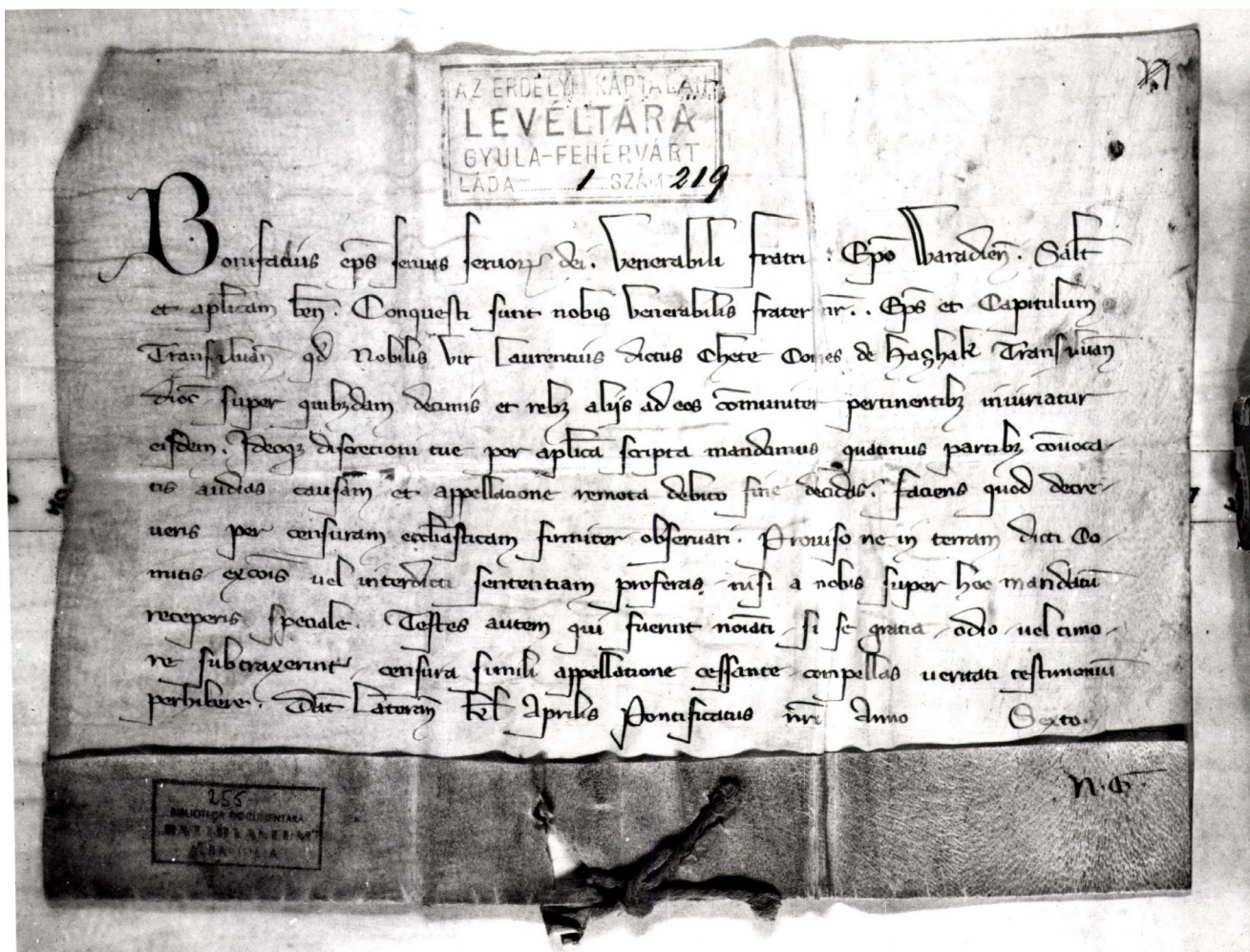
Az oklevél szövege

Laterán, [1300.] április 1., – [VIII.] Bonifác pápa utasítja a váradi
püspököt, hogy az erdélyi püspök és káptalana panaszára Csete
Lőrinc hátszegi ispán ellenében bizonyos tizedek ügyében tartson
vizsgálatot, majd hozzon döntést.

Eredeti, hártyán, függőpecsét zsinórával, az erdélyi káptalan ml-
tan, lad. II. nr. 54 (DF 277428.). Regesztza: ErdKLT 219. sz. – ZsOkI I.
3907. sz. (mindkettő hibás, 1395. április 1-jei keltezéssel).

Bonifacius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri
episcopo Waradiensi salutem et apostolicam benedictionem.
Conquesti sunt nobis venerabilis frater noster episcopus et
capitulum Transilvanenses, quod nobilis vir Laurentius dictus
Chete comes de Hazhak, Transilvanensis diocesis, super quibusdam
decimis et rebus aliis ad eos communiter pertinentibus iniuriatur
eisdem. Ideoque discretioni tue per apostolica scripta mandamus,
quatenus partibus convocatis audias causam, et apellatione
remota debito fine decidas, faciens quod decreveris per censuram
ecclesiasticam firmiter observari, proviso ne in terram dicti comitis
excommunicationis vel interdicti sententiam proferas, nisi a nobis
super hoc mandatum receperis speciale. Testes autem, qui fuerint
nominati, si se gratia, odio vel timore subtraxerint, censura simili
apellatione cessante compellas veritati testimonium perhibere.
Datum Laterani, Kalendis Aprilis, pontificatus nostri anno sexto.

A plicán, egykorú kéz írásával: N. G. Hátlapján, egykorú kéz írásá-
val: Guido de Lipi (Ripe?) facta.

⁷¹ Mon. Vat. I/1. 94., 107., 112. = Jakó, CD Trans. II. 1103–1104. sz.

MIHALIK BÉLA

Adalékok az unitárius nemesség kapcsolatrendszeréhez.

Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc és pókai Sárosi Erzsébet elfeledett házassága

A pókai Sárosi család

Az erdélyi unitárius nemesség két nagy családjának, a Petrichevich Horváthoknak és a pókai Sárosiaknak a története viszonylag jól ismert és kutatott, jellemzően a 19–20. század eleji tanulmányoknak köszönhetően.¹ A 17–18. század fordulóján az unitárius felekezet két oszlopának tartott család múltjából azonban még vannak ismeretlen fejezetek, jelen kutatás ehhez kíván kisebb adalékkal szolgálni, az erdélyi unitárius főnemesség tágabb kontextusában vizsgálva szerepüket.

Míg a Petrichevich Horváth család genealógiája alaposan feltárt, addig a pókai Sárosiak esetében zavaró egybeesésként jelentkezett a hasonló pályát bejáró kissárosi Sárosiakkal való sokszori azonosításuk.² A Kelemen Lajos által közreadott tanulmányokból és főként Sárosi György 1740 és 1763 között vezetett családtörténeti feljegyzéseiből jól áttekinthető a familia 17–18. századi leszármazása. A feljegyzések szerint a család törzsét az a Sárosi I. János jelenti, aki a 17. század első felében telepedett le Erdélyben, és a maroszeői Pókában nyert birtokot, majd feleségül vette szentrontási Ózdi Gergely leányát, Zsuzsannát, akitől három fia született.³ A Petrichevich Horváth család levéltárában fennmaradt, 1738-ban keletkezett feljegyzés szerint Sárosi I. János fejedelmi ítélőmester, I. Rákóczi György idején *fiscalis director* volt.⁴ Fiai közül Sárosi II. János 1630 körül született, mert amikor 1651-ben feleségül

hozták Pfalzi Henriettát Rákóczi Zsigmondnak, akkor a kíséretben mint 20 éves ifjú vett részt.⁵

Mivel három egymást követő generáció is a János nevet kapta, ez szintén számos keveredést okozott. Maga Kelemen Lajos is, aki egyik tanulmányában éppen Kőváry Lászlónak a kissárosiak és pókaiak közötti tévesztéseit igyekezett kijavítani, egy forrás alapján összekeverte a nagypapa, fia és unokája feleségeit. Nevezetesen Kelemen Lajos úgy vélekedett, hogy Sárosi I. János felesége, Ózdi Zsuzsanna halála után ismét megházasodott, Ébeni Miklós és Putnok Erzsébet leányát, Ébeni Zsuzsannát feleségül véve. Ezt abból gondolja, hogy egy forrásban 1689-ben az akkor már néhai Ébeni Zsuzsannát néhai Sárosi János feleségeként említik, holott ekkor Sárosi II. János még élt. Bár a forrást nem hozza és nem hivatkozza Kelemen Lajos, az alább ismertetendő források alapján egyértelmű a tévedése. Ébeni Zsuzsanna ugyanis Kelemen állításával szemben Sárosi II. János első felesége volt. Kelemen emiatt tévedésbe került Sárosi II. és III. János feleségeit illetően is. Ugyanis Sárosi II. János feleségének Buda Krisztinát hozza, aki azonban valójában a fia, III. János felesége volt.⁶

Pókai Sárosi II. Jánost nemcsak apjával és fiával, hanem egyik kortársával is össze szokták keverni. A vele közel egykorú kissárosi Sárosi János ugyanis Apafi Mihály fejedelméi ítélőmestere volt – ahogy korábban pókai Sárosi I. János a Rákóczi-korban. Ráadásul többször együtt szerepelnek. Így például 1687-ben a kissárosi Sárosi János által vezetett portai követségben a székelyek képviselőiben pókai Sárosi II. János is részt vett. Pókai Sárosi II. János a későbbiekben is a maroszeői székelység jeles képviselője, 1699-ben és 1702-ben mint a szék főkirálybírája szerepel.⁷ Ráadásul a két családot rokoni szálak is összekapcsolták ebben az időben: pókai

¹ Sándor Imre: A széplaki Petrichevich-Horváth család. Kolozsvár, 1908; *Petrichevich-Horváth Emil*: A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára. Bp., 1934–1942; Kelemen Lajos: A pókai Sárosiakról. *Keresztény Magvető*, 34 (1899) 338–340; *Uő.*: Pókai Sárosi János végrendelete (1706). *Keresztény Magvető*, 47 (1912) 294–298; *Uő.*: Pókai Sárosi György családi följegyzései. *Genealógiai Füzetek*, 6 (1908) 144–147.

² Még az erdélyi nemesi családok történetét Pálmay József előtt összefoglaló Kőváry László is összekeverte egyes tagjait: Kőváry László: Szellemünk képviselői a Millennium századában. *Keresztény Magvető*, 34 (1899) 200.

³ Kelemen L.: Pókai Sárosi György... i. m. 144–145.

⁴ 1633-ban *fiscalis* ügyész, 1634–1639 között *fiscalis director*, 1640–1642-ig mint fejedelmi táblai ülnök szerepel. 1639-ben és 1642-ben Maroszeék jegyzőjeként is említik. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság- és hivaltörténet 6.) 360.

⁵ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái I/2. 1069–1942. Pécs, 1942. nr. 1544. 1738. december 8. Magyarosi István unitárius esperes vallomása.

⁶ Kelemen L.: A pókai Sárosiakról... i. m. 339–340. Tovább zavarja a képet a Petrichevich-Horváth család oklevéltárának egyik regesztája, amely 1690-ben említi néhaiként Sárosi II. Jánost, egy olyan birtokkal kapcsolatban, amely leányára, Petrichevich-Horváth Miklósné Sárosi Zsuzsannára jutott: *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1340. 1690. június 20.

⁷ Kelemen L.: A pókai Sárosiakról... i. m. 339–340.

Sárosi I. János másik fiának, Sárosi I. Györgynek a leánya, pókai Sárosi Krisztina feleségül ment Apafi ítélőmesterének fiához, kissárosi Sárosi Istvánhoz.⁸

Kelemen Lajos azonban két későbbi cikkében saját tévedéseit is tisztázta, amelyekben közreadta Sárosi II. János végrendeletét és Sárosi II. György családi feljegyzéseit. Ez alapján világossá válik a családi kapcsolatok még szorosabb összefonódása. Pókai Sárosi II. János első felesége, Ébeni Zsuzsanna halála után ugyanis ismét megházasodott, székelykeresztúri Kovács Zsigmond özvegyét, Inczedy Erzsébetet vette feleségül, akitől egy fia született, akinek ismét a – e néven immár a harmadik – János nevet adták. Ráadásul Inczedy Erzsébet első házasságából származó leányt, Kovács Évát pedig szintén Sárosi II. János öccsének, I. Györgynek a fia, II. György vette feleségül.⁹

Bár a pókai Sárosiak családi levéltárát ma a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzik, a velük rokon iszlói Iszlay családnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött archívumában is számos fontos, a Sárosi család történetét pontosító forrás található. Az alábbiakban egy 1687-ban kelt és Sárosi II. Jánoshoz intézett *admonitoria*, vagyis figyelmeztető és intő irat alapján a pókai Sárosi és a széplaki Petrichevich Horváth család eddig ismeretlen családi kapcsolataira kívánok rávilágítani. Az *admonitoria* Sárosi II. János végrendeletével együtt szerepel egy 1829. évi átiratban, amelyet a Sárosi-örökösök közötti per miatt állítottak ki.¹⁰ Kelemen Lajos is ismerte egy példányát a vargyasi Dániel család levéltárából, ám nem használta fel annak minden adatát.¹¹

Egy elfeledett pókai Sárosi-leány elfeledett Petrichevich Horváth-házassága

Az egyik érdekesség, amelyet Kelemen Lajos az *admonitoria*ból nem használt fel, hogy Ébeni Zsuzsanna Sárosi II. János második felesége volt. Sárosi Zsuzsanna végig mint apja második feleségére hivatkozik édesanyját említve. Vagyis Sárosi II. Jánosnak volt egy ismeretlen első felesége, és összesen három házasságot kötött.

A másik egy újabb kapcsolódási pont a Sárosi és a Petrichevich Horváth családok között. A Petrichevich Horváth család történetéből ugyanis eddig is jól ismert volt, hogy Petrichevich Horváth Miklós és Toldalaghi Borbála legkisebb fia, ifjabb Petrichevich Horváth Miklós, az Apafi-korszak és a Habsburg-kori Erdély első évtizedének ismert unitárius politikusa pókai Sárosi II. János és Ébeni Zsuzsanna leányát, Sárosi Zsuzsannát vette feleségül, 1678. április

26-án.¹² Házasságukból hét gyermek született, de csak leányai éltek meg a felnőttkort. A négy leány közül csak hárman mentek férjhez és közülük csak kettőnek (Szathmáry Istvánné Petrichevich Horváth Juditnak és Maurer Gáborné Petrichevich Horváth Annának) lettek utódai.

A kérdéses iratban 1687. február 16-án Petrichevich Horváth Miklósné Sárosi Zsuzsanna arra intette édesapját, hogy az édesanyja, Ébeni Zsuzsanna után maradt jószágokat és ingóságokat számára kiadja.¹³ Eszerint Ébeni Zsuzsannának volt egy első házassága Erdőtelki Miklóssal. Ez a házasság, úgy tűnik gyermektelen lehetett, de bizonyos ingóságok az Erdőtelki család Doboka megyei birtokán, Gyulatelkén maradtak. Az intőlevél pontosítja Ébeni Zsuzsanna halálát is, eszerint 1685. december 28-án halt meg. Sárosi II. János ezután a gyulatelki ingóságokat átszállította a maga, nyárádszentlászlói udvarházához. Részben ezért is inti Sárosi Zsuzsanna az édesapját, hogy ezek, az édesanyja után maradt ingóságok ne vesszenek el az átszállítást követően. Az is feltételezhető azonban, hogy 1687 elején vette feleségül Sárosi II. János a második feleségét, Inczedy Erzsébetet, és így az első házasságból származó lány félthette anyai örökségét a második házasságtól. Ezeket az adatokat Kelemen Lajos is felhasználta.

A legérdekesebb azonban az, hogy Sárosi Zsuzsanna nem egyedül intette édesapját, hanem ebben társa volt sógora, Petrichevich Horváth Ferenc. Ő ugyanis mint Sárosi II. János és a néhai Ébeni Zsuzsanna másik leányától, néhai Sárosi Erzsébettől származó leánya, Petrichevich Horváth Borbála törvényes gyámja lépett fel az Ebeni-örökség védelmében.

Mind Sárosi Erzsébet, mind házassága Petrichevich Horváth Ferencel ismeretlen volt a korábbi családtörténeti munkákból. Petrichevich Horváth Ferenc egy házasságkötését említi czegei Wass György és László a naplójában 1680. július 9-i bejegyzéssel. Sem a feleség nevét, sem a házasságkötés helyét nem adják meg azonban.¹⁴ Kempelen Béla azonban családtörténeti munkájának pótkötetében közzétett családfán Petrichevich Horváth Ferenc székelykocsárdi Balogh Katával tartott esküvőjét 1686-ra teszi.¹⁵ Ebből az következik, hogy első felesége, pókai Sárosi Erzsébet 1685 körül halt meg.

Petrichevich Horváth Ferencnek ismert azonban egy Borbála nevű leánya, igaz a családtörténeti munkák, így például Kempelen, mint Balogh Katától való gyermekét hozza. A családfákon Borbála mint kénosi Sándor Gergely felesége szerepel, és 1728. augusztus 23-án halt meg. Az tehát bizonytalan, hogy ez a Petrichevich Horváth Borbála vajon ugyanaz-e, mint aki Sárosi Erzsébettől született, vagy esetleg ő gyermekkorában meghalt, és később Balogh Katától is született egy Borbála nevű leánya. A Kempelen-féle családfa adatai alapján Petrichevich Horváth Ferenc két fia, Ferenc és Kozma, akik bizonyosan Balogh Katától született gyermekek voltak, az

⁸ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1544. 1738. december 8. Magyarosi István unitárius espere vallomása.

⁹ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi György... i. m. 145.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 678, Iszlay családosztály, fasc. 2., fol. 82r–89r. 1829. március 30. Az *admonitoria* 1687. február 16-án kelt: fol. 84r–86v. A végrendelet 1706. február 16-án kelt: fol. 87r–89r.

¹¹ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. 295.

¹² *Sándor I.*: i. m. 9.

¹³ MNL OL Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 678, Iszlay családosztály, fasc. 2., fol. 82r–86v. 1687. február 16.

¹⁴ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1254. 1680. július 9.

¹⁵ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. 11. köt. Bp., 1932. 523. Petrichevich Horváth családfa IV. tábla.

1740-es évek második felében haltak meg. A halálzási adatok alapján esetleg feltételezhető, hogy a majdnem 20 évvel korábban meghalt Borbála idősebb lehetett fivéreinél, és így esetleg azonosítható a Sárosi Erzsébettől született és 1687-ben említett Borbálával. Ugyanakkor Sárosi II. János nem emlékezik meg róla 1706-ban írt végrendeletében, és a Sárosi-örökség későbbi osztályainál és pereinél sem találkozunk Petrichevich Horváth Borbála vagy leszármazottai nevével.

A Petrichevich Horváth Ferenc fivéreitől, Kozmától és Miklóstól (Sárosi Zsuzsanna férjétől), illetve unokaöccsétől, Boldizsártól fennmaradt családi feljegyzések sem említik Sárosi Erzsébetet.¹⁶ Különösen Petrichevich Horváth Miklós szűkszavúsága érdekes ebből a szempontból, hisz ő kétszeresen, bátyja és felesége révén is sógora volt Sárosi Erzsébetnek. Valószínűleg azonban Erzsébet korai halála miatt merült feladásba ez a rokoni kapcsolat a két kiemelkedő unitárius família között.

Megtartó erők

Az unitáriusok 1690 után, Erdély Habsburg uralom alá kerülésével és az intézményes berendezkedés kereteinek gyökeres megváltozásával fokozatosan szorultak ki a politikai életből, ami az 1720-as évek elejére teljessé vált.¹⁷ Az unitárius nemességre hatalmas teherként hárult így egyházuk megőrzésének felelőssége. Ennek egyik eleme volt a családi kapcsolatok mozgatója. Az eddig ismert levelezésanyag arról tanúskodik, hogy a Sárosi-Petrichevich Horváth rokonság és szélesebb köre aktívan tevékenykedett az unitárius egyház megtartása érdekében. Sárosi II. János utódai, Petrichevich Horváth Miklós és Sárosi Zsuzsanna, illetve Petrichevich Horváth Ferenc két házasságának leszármazottai behálózták ezt az unitárius nemesi közösséget, és a 18. század során számos összeházasodás történt közöttük. Benczédi Gergely a kolozsvári templom és kollégium elvételéről és az üldöztetés évszázadáról írja, hogy a „kibeszélhetetlen üldöztetés dacára is megmaradtunk, azt meggyőződésünk szerint első sorban ama főrangú családainknak és férfiaknak köszönhetjük.”¹⁸

A 18. század elején már világosan látható volt az unitáriusok fokozatos háttérbe szorulása az erdélyi politikai életben. Az unitárius nemesség vezetői „családi átok” alá vonták utódaikat. Erre jó példa Sárosi II. János 1706-ban kelt végrendelete is, amit talán nem véletlenül, egy közös iratba másoltak a fentebb bemutatott 1687. évi figyelmeztető irattal.¹⁹ Sárosi

II. János átok alatt hagyta meg feleségének, hogy fiukat, III. Jánost csak unitárius iskolában taníttathatja. Ennek felügyeletére az illetékes unitárius esperest és püspököt kérte fel. Ha később elhagyta volna vallását, „s más vallásra állana, mind immobile s mind mobile mindenféle keresetimtől immunis legyen (...) félje az jó fiam az egy Mindenható Istent, attól se jobbra, se balra ne hajoljon, emberi találmányoknak, okoskodásoknak ne higgyen, szent utába, parancsolatiba szorgalmasan járjon – így léssen mind ez életben Isten Ófelsége véle a jövődő örök életet is úgy adja meg néki”. Lényegében tehát kitagadta a Sárosi-örökségből fiát, amennyiben unitárius vallását megtagadja. Hasonlóképpen feleségét is figyelmeztette, hogy a nyárádszentlászlói kúriánál ne merjen más felekezetű lelkészt tartani, mert akkor elveszti az ott való lakásának és férjétől kapott minden járandóságát. Sárosi II. János utolsó akarata azonban hatástalan maradt, fia, III. János 1747 körül katolikus hitre tért.²⁰

Negyedszázaddal Sárosi II. János végrendeletét megelőzően Petrichevich Horváth Kozma hasonlóan végrendeletkezett. Kikötötte, hogy ha halála után felesége nem unitárius férfihez újra férjhez menne, akkor gyermekei gyámsága átszáll öccseire, azok halála esetén pedig a mindenkori unitárius püspökre. Ha gyermekei világi érdekből vallásukat elhagynák, javaiból ne részesedjenek.²¹ Kozma unokájának, Petrichevich Horváth Boldizsárnak naplójából tudjuk, hogy később ez az ág is fokozatosan elhagyta az unitárius felekezetet. Boldizsár 1749-ben született fiáról, Petrichevich Horváth Sándorról jegyezte fel, hogy „felnevelkedésétől fogva engedetlen volt, állhatatlanságát is meg bizonyította, mert hűtét, vallását meg tagadta. 1766-ban 25-dik Jan. az Romano Catholica vallásra állott Kolosvárot, amint vetett úgy arason, etc.”. Unokatestvéréről, Petrichevich Horváth Ferenc és Balogh Kata unokájáról, Petrichevich Horváth Zsófiáról viszont elismerőleg szólt. Zsófia 1744-ben Bethlen Sámuellel kötött házasságkötését említve Petrichevich Horváth Boldizsár feljegyezte, hogy „holtig megh tartotta Sz. Religionkat. Lehetne ez férfiak példája.”²²

Az unitáriusok politikai tervesztése, kolozsvári infrastruktúrájuk felszámolása az egyházban is szervezeti változást eredményezett. 1718 tavaszán létrejött a gondnoki szervezet, élén a főgondnokokkal és segítőkkel (*adjunctus*). Emellett ekkor vármegyénként és székenként gondnokokat állítottak, később ez majd egyházkörönként alakult át. Lényegében egy olyan, az egész unitárius közösséget átfogó rendszert hoztak létre, amelynek alapelve az volt, hogy a támogatások könnyen és átláthatóan legyenek összegyűjthetőek és felhasználhatóak, az erőforrások gyorsan legyenek mozgathatóak, és a felekezeten belüli információáramlás biztosított legyen.²³ Ennek a struktúrájának a fenntartásában óriási szerep hárult Sárosi II. János leszármazottaira, és a tágabb Sárosi-Petrichevich Horváth rokonságra. Ha csak szűkebben Sárosi II. János leszármazottait nézzük, akkor a 18. század számos

¹⁶ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. 374–398.

¹⁷ *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690–1740. Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság-és hivaltörténet 8.) 322.

¹⁸ *Benczédi Gergely*: Collegiumaink megmentése a mult században. *Keresztény Magvető*, 12 (1877) 266.

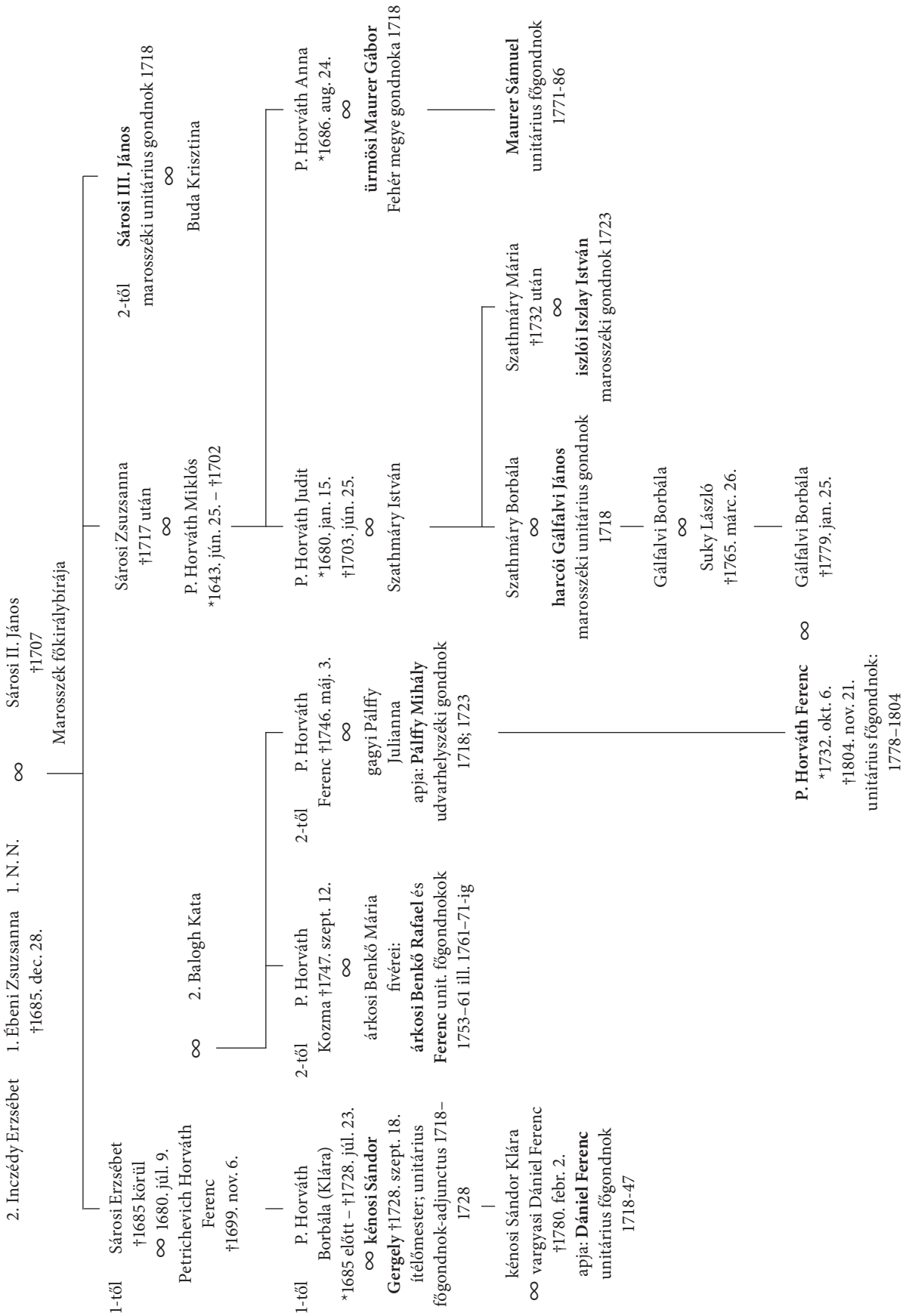
¹⁹ MNL OL, P 678, fasc. 2., fol. 86v–89r. 1706. február 16. A végrendelet kiadta: *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. Kelemen Lajos is együtt találta meg a két iratot a vargyasi Daniel család levéltárában, ez alapján azonosította 1912-es cikkében már helyesen Sárosi II. János két feleségét, de nem tett említést Sárosi Erzsébet és Petrichevich Horváth Ferenc házasságáról.

²⁰ *Kelemen L.*: Pókai Sárosi János végrendelete... i. m. 295.

²¹ *Petrichevich-Horváth Emil*: A Petrichevich család történetének regesztái... i. m. nr. 1242. Széplak, 1679. május 23.

²² Uo. 390–391.

²³ *Benczédi Gergely*: Collegiumaink... i. m. 267–269.

unitárius főgondnoka és megyei, széki gondnoka került ki ebből a körből, amint azt a mellékelt családfa is mutatja.²⁴ A tágabb rokonsági hálózaton, a vargyasi Dánielek, a széplaki Petrichevich Horváthok más ágai, a felsőzsuki Sukyak és más rokon családok révén a legjelentősebb unitárius (fő)nemesi családok kapcsolódtak ehhez a rokonsági rendszerhez. Ezért valóban helytálló Benczédi Gergely fentebb idézett megállapítása, hogy ezen a nemesi körön múlt az unitárius egyház

fennmaradása. Ugyanakkor az egzisztenciális okok, a politikai-hivatali pálya reménye sokakat felekezetiük elhagyására ösztönzött, amely ráadásul tovább is szűkítette a családi kapcsolatok rendszerének keretét, amennyiben unitárius nemes unitáriussal kívánt házasodni. Ez viszont azt is jelentette, hogy lényegében a 20. század elejéig ez a rokonsági háló, benne Sárosi II. János és két lányának leszármazottaival határozták meg az unitárius egyház kormányzatát.

²⁴ A főgondnokokra ld.: *Benczédi Gergely: Az unitárius vallásközönység főgondnokai 1718. április 8-tól a jelen időig. Keresztény Magvető, 17 (1882) 369–370.*

MADARÁSZNÉ KAJDACSY ÁGNES
Egy családkutató kalandozásai a levéltárakban
Anyakönyvön innen – anyakönyvön túl*

Családtörténeti kutatómunkám egy, a nyugdíjba menetelem utáni rendrakási kísérlettel indult el. Négy évvel ezelőtt elkezdtem megszerezni a sok dobozban, ládában, fiókban lévő fényképet és iratot. Három hónapot szántam erre a munkára, de még nem végeztem. A rendezgetés során egyre több olyan kérdés vetődött fel bennem, amit tisztázni szerettem volna, így azt gondoltam, megpróbálom ezeket a levéltárakban található források alapján megválaszolni. Nyugdíjas mérnökként én abba a korosztályba tartozom, amely még mártogatós tollal, kézzel írt önéletrajzzal kezdte, majd pályafutása vége felé az álláskereső oldalakra angol nyelvű, amerikai stílusú CV-t töltött fel. Így meglehetősen megrázkódtatásként ért, amikor rájöttem, hogy újra meg kell tanulni olvasni! Azonban korosztályom előnye, hogy még láttuk nyomaiban a régi családi élet szokásait és már használhatjuk a digitális technológiák adta lehetőségeket is. A kérdések azóta is sokasodnak, és a levéltári kutatómunka számomra szellemi szabad kalandozássá vált. Ennek a kalandozásnak néhány tapasztalatát szeretném bemutatni, példákkal is szemléltetve.

Szerencsés helyzetben voltam, mivel családom több ágának történetéről volt már írott összeállítás:

- a keszölcési és a kajdacsi Kajdacsy család ágainak történetét a Németországban élő rokonaim kutatták és írták meg, amely azonban nagyrészt a magyar történelem összefoglalása;
- nagybátyám negyven éve írta a dercsikai Eröss valamint a gombai és nagyrévi Nagy családokról szóló krónikát, amely kiegészítésre szorul;
- a Blaschka és Grünschnek családokról dédapám testvére írt naplót, amely élvezetes stílusú korpék Selmecről, és az erdélyi bányák világáról.

Már a kutatásom elején kitzűztem a kutatási célokat:

- az ükszülőkhöz beárólag¹ részletes adatbázis összeállítása az anyakönyvi adatokból, a személyes iratok, levelek, dokumentumok digitalizálásával, fotókkal kiegészítve;

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Veszprém Megyei Levéltárában 2015. október 22-én „Családtörténeti kutatás az anyakönyveken túl” címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata. Megköszönöm a levéltárakban dolgozók munkáját és

- a két családi krónika kiegészítése, pontosítása;²
- „Fiókomban életek” sorozat összeállítása egyes család-ágakról.³

A Czibulya családról mindössze annyit tudtam a munka kezdetekor, hogy közülük János az ükapám volt, gyerk⁴ jegyző, felesége Benkovics Anna. 1899-ben a család nemességet kapott és nevüket Czoborra változtatták.⁵ Megtaláltam egy Kanadában élő unokatestvéremet, akitől megismertem a családi legendát: „A szájhagyomány szerint a család eredeti neve Hagymássy volt. Pár száz évvel ezelőtt belekeveredtek egy összeesküvésbe. Az egyik Hagymássy fiút épp az esküvőjén fogták el, s a menyasszonyával együtt kivégezték. A másik a Felvidékre szökött, ami akkor a teljes eltűnést jelentette. Biztonság okáért még a nevét is módosította, a hagyma tótul cibula, így lett belőle Czibulya”.⁶

Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy a több száz éve eltűnni akaró személyt nem valószínű, hogy megtaláljuk, de elég érdekes volt a történet ahhoz, hogy nekilássunk a családfa összeállításának, és együtt dolgozva sikerült feltárunk a család történetét 1712-ig visszavezetve. Milyen megható érzés volt, amikor egy évvel ezelőtt unokatestvérem dédapjának a családjáról írott levele eljutott hozzánk és igazolta a családfa helyességét!

Ebből is látható, hogy munkánkat hatékonyan segíti a rokonokkal, a család más ágaival foglalkozó, illetve a tágabb rokonságba tartozó családokat, vagy az adott települést vizsgáló kutatókkal való kapcsolatfelvétel. Ilyen volt például az Eröss család két, egymást kétszáz éve elvesztett

támogatását. Külön köszönöm Jakab Rékának, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosának iránymutatásait előadásom és cikkem elkészítésekor.

¹ Azért az ükszülőket választottam az adatbázis határának, mivel róluk még lehet első kézből származó információt kapni.

² Az Eröss és Nagy családokról kéziratban már összeállítottam egy kiegészítést.

³ Tekintettel a nagyon idős rokonokra, a Benkovics és Czibulya családokról elkészítettem egy összefoglalást.

⁴ Gyerk, Hont megye (ma Szlovákia).

⁵ MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57 (Libri regii) 70. kötet 567., 714–719.

⁶ Dr. Czobor Miklós: Emlékfoszlányok Budajenőről. Anno 1929–1939. Kézirat, családi tulajdon.

ágának találkozója 2013-ban. Nagyon sokat tanultam ezekből a beszélgetésekből és sok elakadáson átjuttattak az adatcserék.⁷

Anyakönyvön innen

Családfám általam részletesebben kutatott ágai nemes családok. A nemesi családoknak azt a rétegét képviselik, amelyek csak pár mondattal szerepelnek az ismert genealógiai munkákban, és általában nem maradt fent a családi levéltárak. Nagy vagyont sem halmoztak fel, viszont adtak egy-egy nevesebb embert, megyei alispánt, főispánt, püspököt, és ők jelentették az ország papjainak, vagy katonáinak, értelmiségének és mesterembereinek derékhadát.

Ahogy időben haladunk visszafelé, az anyakönyvekben egyre kevesebb adatot találunk, majd elérünk az általuk adott lehetőségek határára: egyre kevesebb a válasz, egyre több a feltevés. Egyik neves genealógus szavaival: „Ugyan ez ágból tán Ferencznek fia volt János” – és bizony nem mindig. A genealógiai munkákban – tapasztalatom szerint – egy családnak csak egy vagy néhány főága szerepel. Ha arra gondolunk, hogy egy termékeny családban három-négy generáció alatt milyen népes rokonság alakul ki, kevésbé fogunk meglepődni, ha az 1700-as évek elején-közepén négy Hollósy Ádámmal, vagy az 1800-as évek körül négy dercsikai Eröss Józseffel „futunk össze”, nemegyszer szoros földrajzi közelségben!

Tapasztalatom szerint az általam kutatott nemesi réteg rendkívül mobilis volt. Mivel a gyarapodó generációk egyre nehezebben tudtak megélni a donációs, zálogolt vagy vásárolt birtokok jövedelméből, sokan vármegyei, egyházi állást vállaltak, szakmát tanultak és vállalkozóként költöztek a munkalehetőség után.

Az anyakönyvek kutatása során akkor van könnyebb helyzetünk, ha a kutatott család egy helyen élt több nemzedéken keresztül, hiszen nem kell kisebb-nagyobb területen keresni leszármazottaikat. Ekkor csak az azonos nevek jelentette helyzetet kell valahogy kezelni. Erre egyik lehetséges eszköz a keresztszülők alapján a szülők társadalmi körének meghatározása. A négy éves anyakönyvi kutatás alapján úgy látom, hogy tájanként, koronként más-más keresztkomasági szokások voltak. Ezért mindig meg kell ismerni, hogy az adott korban, helyen milyen szokásokat követtek, és ezek ismeretében tudjuk majd eldönteni, ki melyik családba tartozik. Ha a család gyakran költözött, akkor az azonos, vagy egymással közeli rokonságban álló keresztszülők segítenek bizonyítani, hogy ugyanazokról a szülőkről van szó.

Az alábbi gyakoribb szokásokat láttam a keresztkomaságban:

- nagyjából ugyanakkorra gyermeket váró házaspár;
- két férfi a keresztapa, keresztanyát nem említene;
- eladósorban lévő leányok;
- egy, vagy két házaspár;
- egy-két férfi és egy-két nő, akik nem házások.

⁷ Itt is megköszönöm mindenkinek a segítséget.

A két utolsó esetet mindig pontosan meg kell különböztetni egymástól, legegyszerűbben úgy, hogy több esetben is ellenőrizzük, a feltételezett párnak született-e gyermeke az adott helyen vagy annak közelében. Ezek az adatok egyben arra is alkalmasak, hogy az anyák, a feleségek nevét vagy vezetéknevét megismerjük (a 18. században ugyanis nagyon sokszor nevük nem, vagy legfeljebb keresztnévként került bejegyzésre). Egyes helyeken a katolikus pap is gyakran volt keresztszülő rangos egyedülálló nővel, vagy vele élő családtagjaival (anyja, lánytestvére). A reformátusoknál a prédikátor, és közeli rokonainak gyermekeinél a környék prédikátorai vállaltak keresztszülőseget.

A szociális kapcsolatok feltárása ahhoz is szükséges, hogy a vizsgált személy társadalmi státuszát megállapítsuk. Egy tapasztalati megfigyelés: minél hosszabb a keresztelezési bejegyzés, annál előkelőbb úrról volt szó. A házasságok többnyire azonos családi vagy foglalkozási körben kötöttek több generáción keresztül. A rokoni kapcsolatok pontos felderítésénél ezek a szokások is segíthetnek eldönteni, hogy azonos vagy különböző családról van-e szó, sőt alkalmasak arra is, hogy egy keresett személyt megtaláljunk.

A Tabajdon 1745-ben született Eröss József őszám anyjának nevét például egyetlen esetben, a szomszéd falu, Vál katolikus anyakönyvében találtam meg keresztszülőként. József szentgáli református iskolamester,⁸ majd Baranyában és Somogyban több helyen prédikátor volt.⁹ Első felesége Halászi Erzsébet, akiről semmit nem tudtam, születésére, házasságkötésükre nem találtam értékelhető adatot.

A somogyjádi református anyakönyvben láttam meg, hogy 1778-ban Nagy Gergely¹⁰ prédikátor gyermekének egyik keresztapja Halászi István, aszalai prédikátor. A prédikátorok névtárában¹¹ megtaláltam a nevét, és az adatok szerint 1756–1768 között Mezőcsokonyán szolgált. Ez már ígéretes információ volt, mivel Eröss József 1785–1800 között ott volt prédikátor. A somogyaszalói református anyakönyvben meg is találtam a prédikátor leányát, Halászi Erzsébetet keresztszülőként a feltételezhető esküvő előtt több alkalommal, majd Eröss Józsefet is keresztapaként. Mivel a házassági anyakönyvből lapok hiányoznak, esküvőjük megtalálására nincs esély. Ugyancsak Somogyaszalón volt Eröss József mezőcsokonyai prédikátorként Halászi István másik leányának esküvőjén tanú, mint már házas ember. Ez, és az a tény, hogy Halászi István korábban mezőcsokonyai prédikátor volt, ahonnan 1768-ban elűzték, számomra elegendő bizonyíték arra, hogy Erzsébet az ő leánya volt. A mezőcsokonyai

⁸ *Hudi József*: Naszályi János önéletírása. *Acta Papensia*, 11 (2011) 3–4. 228.

⁹ *Beck Gergely*: A Belső-somogyi egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935. 21.; a Pápai Református Gyűjtemények honlapján (<http://www.papacollege.hu>) a Levéltár fül alatt található a „Lelkészek 1760–1848” adattár.

¹⁰ Nagy Gergely az őszám volt, Eröss Józseffel egy napon írták alá a debreceni kollégium matriculáját. Nagy Gergely 1783–1796 között csökolyi prédikátor volt. Veje Kiss Bálint, aki Csokonai Vitéz Mihály házigazdája a költő somogyi betegeskedése idején. Csokonainak csurgói tanársága alatt az özvegy Nagy Gergelyné adott szállást és kosztot.

¹¹ A dunántúli helv. evang. egyházkerület 1869. évi névtára. (Szerk. Bali Mihály.) Pápa, 1869. 26.

anyakönyv 1794-ben elégett,¹² ezért nem volt felellhető Halácsi Erzsébet keresztelési adata.

Egy érdekes szokásra is rábukkantam, melyet egy erdélyi rokon magyarozott meg, mint ott még nemrég is élő szokást. Rangos családoknál előfordult, hogy bizonyos gyermeknek az addigi *generoso domino* (nemzeti úr) helyett *mendicus* (koldus) keresztzülei voltak. Ez a keresztzüelő választás a fattyúnak tekintett gyermeket és anyját bélyegezte meg a közösség előtt.

A családtörténeti kutató egy idő után vagy megelégedve az anyakönyvek adatai lehetőségekkel, azok adataiból összeállítja a családfát, ritkábban megírja a család történetét, vagy megpróbál további forrásokat keresni adatainak pontosításához, a családtörténet mélyebb megismeréséhez.

Mire is kíváncsi az ember, amikor egy család történetét kutatja? Ugyanarra, amire Juci néni, aki egész nap az ablakban ül, vagy Miss Marple Agatha Christie regényeiben:

KI – KIVEL – MIKOR – HOL – HOGYAN – MIT CSINÁLT?

Ezekre a kérdésekre akkor kapunk jó választ, ha mindig hozzátesszük azt is, hogy: MIÉRT?

A válasz sokszor csak további források felkutatásával adható meg. Általában ez az egyedüli eszköz a 18. századi vagy azelőtti korok kutatásánál, azaz az:

Anyakönyvön túl

A szakirodalmi források (település monográfiák, archontológiák, diáknévsorok, egyháztörténetek, életrajzok, szakmai periodikák, családtörténeti kiadványok, stb.) megismerése szükséges ahhoz, hogy tájékozódjunk az adott korról, településről, szokásokról, jogrendszerről, amelyek ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy a fenti kérdésekre a helyes választ megtaláljuk. Számptalan hivatkozást találunk más cikkekre, amelyeket mindig eredetiben érdemes megkeresnünk, hiszen minden szerzőnek más a szempontrendszere, és nem pontosan ugyanazok a kérdések érdeklik, mint minket. Az eredeti iratok megtalálásához használni lehet a Magyar Nemzeti Levéltár elektronikus nyilvántartó programját, a ScopeArchivot, a levéltárak interneten keresztül is elérhető fondjegyzékeit, a levéltári leltárakat és a különböző szintű kutatótermi segédleteket.

A szakirodalmi forrásoknak leggazdagabb lelőhelye az interneten nemrégiben elindult HUNGARICANA közgyűjteményi portál, ami bőséges lehetőséget nyújt a családok, a települések életének megismerésére.

A nemesi családok kutatásának további levéltári forrásai az országos összeírások (1715, 1720) adatai,¹³ a nemességvizsgálatok (MNL OL - C - 30) és a nemességigazolások (MNL

¹² Emlékkönyv fötiszteletű és méltóságos Antal Gábor dunántúli ev. ref. püspök urnak a Belső-somogyi Ev. Ref. Egyházmegyében 1898 év ápr. 17-től máj. 15-ig tartott egyházlátogatásáról (Összeáll. Nagy Lajos.) Kaposvár, 1899. 451.; MNL Somogy Megyei Levéltára IV.1.i. Nemességi iratok (Nobilitaria) Eröss.

¹³ Mivel ezek az adózó népességet vették számba, bennük csak az adóköteles birtokkal rendelkező, a jobbágytelken gazdálkodó stb. nemesek szerepeltek.

OL - C 57). Ezek a források névre kereshetőek az online levéltári adatbázisokban.

A vármegyékben földbirtokos, és/vagy kihirdetett adománylevéllel rendelkező, nemesi jogállású családok nemességvizsgálati, illetve nemesség igazolási dokumentumai az Acta Nobilitaria alatt lelhetőek fel. Az itt őrzött iratok között lehetnek: adománylevelek másolatai, más vármegyék igazolása a nemesi jogállásról (*testimonialis*), keresztlevelek (elpusztult anyakönyvekből is), házasságlevelek, nemességigazolási eljárásához kötődő kérelmek, leltárak, indoklások, családfák, tanúmeghallgatások, névváltoztatási kérelmek (foglalkozásnév átalakulása családnévvé) és számtalan más irat.

A 18. század végéig a családnévek használata nem volt annyira kötött, mint ma. Gyakran előfordult, hogy a közösségek élete számára fontos foglalkozást űzőket nem a családi nevükön anyakönyvezték, hanem a foglalkozás neve vált családnévvé. A nemesség igazolási eljárásokhoz kapcsolódva a vármegyékben hosszas eljárást kellett lefolytatni ilyen esetekben. Például a Fejér megyében élő nemes Balogh család egyik ágának tagjait Kovács néven anyakönyvezték. A vármegye anyakönyvi adatokat kért be, és tanúkat hallgatott meg a bizonyítás során.¹⁴ Abban az esetben, ha az anyakönyvben a magyar szokásnak megfelelő sorrendben szereplő nevek (például Kovács István) között keresztnév + mesterségnév sorrendben jelenik meg valaki (például István Kovács), akkor nagy eséllyel az illetőt a foglalkozása nevével azonosítják és nem a valódi vezetéknevén szerepel.

A hiteleshelyek levéltárai a családkutatás szempontjából fontos adatok tömegét tartalmazzák a rokoni kapcsolatokra, birtokokra, vagyona, anyagi helyzetre, jogállásra vonatkozóan. Nem egyszer egyedüli forrásai az anyakönyvezést megelőző idők leszármazási rendjének felállítására, vagy a hiányos anyakönyvi adatok kiegészítésére. A zálogügyletek gyakran az atyafiság, sógorság tagjai között kötöttek, érdemes tehát mindig a szerződő partnert is megismerni. A rokonok sokszor egy időben rendezték az ügyeiket, ezért lapozgassunk tovább a hiteleshelyi jegyzőkönyvekben a minket érintő oldalakon túl is! Egy-egy vitás ügyet gyakran akár két emberöltő után is újra felelevenítettek a vitázó családok, ezért mindig érdemes a kutatott évtizedeken kívül a megelőző és utána következő időszakot is szemügyre venni.

További értékes levéltári források:

- egyházlátogatási jegyzőkönyvek, lélekösszeírások;
- egyéb összeírások: nemesi, katonaaállítás, egyes vármegyei feladatok költségeinek felosztása, különböző adók, szőlőbirtoklási listák;
- települési iratok;
- tanúvallomások: összeírások, bizonyítási eljárások, perek során végrehajtott tanúvallatások iratai, amelyek a lakóhelyre, életkora, jogállásra és számtalan, az akkori életre vonatkozó adatot tartalmaznak;
- családok, személyek iratai;
- perek: meghatalmazott esetében őt kell keresni a névmutatóban, a meghatalmazások vagy a vármegyei

¹⁴ MNL Fejér Megyei Levéltára IV.72. Fejér vármegye nemességi iratai. 49. Balogh(III) de Tabajd.

közgyűlési jegyzőkönyvekben, vagy a hiteleshelyi iratokban található.

Az eddigi kutatási tapasztalataimat az alábbi táblázatban foglaltam össze az egyes források adattartalmára vonatkozóan.

	KI	KIVEL	MIKOR	HOL	HOGYAN	MIT CSINÁLT
1715,1720	x		x	x		
MNL OL - C 30, C - 57	x	x	x	x		x
Acta Nobilitaria	x	x	x	x	x	x
Egyházi források	x	x	x	x		
Megyei összeírások	x		x	x		x
Hiteleshelyek	x	x	x	x	x	x
Tanúvallomások	x	x	x	x	x	x
Perek	x	x	x	x	x	x
Családok, személyek	x	x	x	x	x	x

A Kajdacsy család a kutatás tükrében

A fiókomban lapuló, családi iratokat őrző boríték elég vékonyka. Benne van a címeres levél szövegének másolata és hiteles fordítása 1912-ből, egy régi, merített papíron lévő kilenc generációs Kajdacsy családfa más kézirással kiegészítve további három generációval, egy néhány női ágat is tartalmazó családfa és pár irat. Apám, mivel gyermekként veszítette el apját, keveset tudott már a család történetéről, és bátyja kockás füzetben fennmaradt néhány jegyzete is azt mutatja, hogy Nagy Ivánhoz fordultak a múlt megismeréséhez. Még a falon függő finom kidolgozású két portréről sem tudták már pontosan, kik is szerepelnek a képeken.

A Kajdacsyak bővebb családfája, történetének főbb tényei a németországi Kajdacsy család kutatása alapján készült krónikából is ismert volt előttem, amely főként annak az ágnak a személyeire tartalmazott adatokat. Kutatásuk két fő szakaszban zajlott, először a harmincas években, mivel 1933-ban a Németországban ügyészként dolgozó Wilhelm Kajdacsynak igazolni kellett a származását – levelezését megtaláltam több levéltárban.¹⁵ Unokája az 1980-as években folytatta a munkát pusztán érdeklődésből.

A továbbiakban bemutatom, hogy a fenti források felhasználásával milyen adatokat tudtam összegyűjteni a Kajdacsy család történetéről.

Mit is olvashatunk a genealógiai szakirodalomban? Nagy Iván¹⁶ leírja a címert, melynek fő eleme a két nyíllal átszúrt csalmás törökfej. Felsorolja a baranyai alispán Antalt, a tolnai alispán Ferencet, Pált 1715-ből, illetve 1526-ból Kaydachy Györgyöt, aki II. Lajos király erdélyi követe volt a szászoknál. A pótkötetben egy családfát is közöl.

¹⁵ MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára IV.1.e. Kajdacsy; Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára B/15 Daróczy Zoltán genealógiai gyűjteménye, Kajdacsy.

¹⁶ Nagy Iván: Magyarország családai. Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. VI. 16. és Pótlékkötet 301.

Lexikoni szócikkből: „Kajdacsy Péter, Rákóczi Ferenc és Bercesényi hú embere, kuruc ezredes és emigráns, szül. Gömör vmegyében 1667., megh. mint emigráns, alkalmasint Rodostóban”.¹⁷

Monográfiából: „Kajdacsy István (kajdacs), orvosdoktor és szemézmester, az országos közegészségi tanács tagja,

Pest-Pilis-Solt vármegyék volt főorvosa, királyi tanácsos, veszprémi származású, [...] meghalt 1873. ápr. 24. Pesten 61. évében”.¹⁸

A Kajdacsy család címeres levele a révkomáromi járási levéltárban található.¹⁹ A nem túl jó állapotú oklevelet 1985-ben a család német ága restauráltatta, valamint egy szakérővel elvégeztették a szöveg rekonstrukcióját a korban szokásos formaszövegnek megfelelően.²⁰

Kutatásaim eredményeként a címereslevélnek hat hiteles másolatát²¹ találtam meg, ezek 1725 és 1796 között készültek. A másolatokban megjelenő hiányjelzések jól mutatják az eredeti irat állapotának romlását. Szerencsés módon az eredeti oklevél szövege teljes mértékben helyreállítható, abban olyan mondat is szerepel, amely értelemszerűen a szöveg-rekonstrukcióban meg sem jelenhetett az alapanyag fizikai hiánya

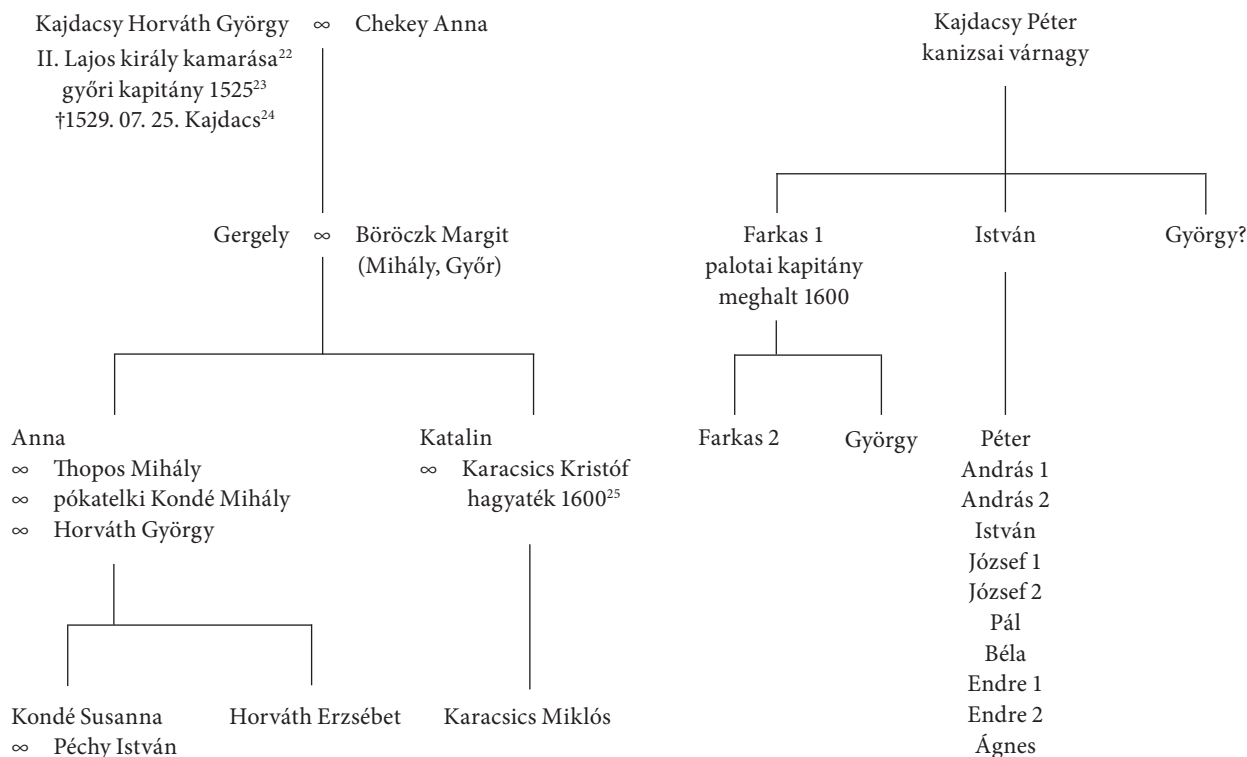
¹⁷ A Pallas nagy lexikona. Bp., 1893–1900. V. 17.

¹⁸ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1897. V. 800.

¹⁹ Ministerstvo Vnútra Slovenskej Republiky – Štátny Archív (továbbiakban MV SR – ŠA) v Nitre pracovisko Archív Komarno, Magistrát mesta Komárno, kiadta II. Ferdinánd 1625. január 26-án Bécsben. (továbbiakban Kajdacsy címereslevél). A levéltár közzlése szerint a fond jelenleg feldolgozás alatt áll, jelzete nem végleges.

²⁰ Veronika Lakatosova: Forrásanyagok a családi iratok kutatásához Komáromi Állami Járási levéltárban. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának Évkönyvei 14. (Szerk. Csombor Erzsébet.) Esztergom, 2005. 85.

²¹ MNL Tolna Megyei Levéltára (továbbiakban TML) XIII/14. Perczel család iratai XXVIII. K/I./93.; MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára IV.1.h.1. Eredeti és másolt címereslevelek Nr. 81.; MNL OL - X 4271 (C - 30 Acta Nobilium mikrofilmezett másolata) Nemességvizsgálati iratok 1. Acta comitatuum Pozsony vármegye, Documenta 706. a B1105 mikrofilmen; MV SR – ŠA Nitra, NŽ I, Nobilitaria, fasc. VII, No. 474. Kajdacsy; Győri Egyházmegyei Levéltár II.2. b. A győri káptalan hiteleshelyi (országos) levéltára; Felvallási jegyzőkönyvek (továbbiakban GYEML FVJK) 1771. 107–109. lap (a jegyzőkönyveket a levéltár honlapján –www.gyeleveltar.hu– elérhető „E-Kutatás” szolgáltatáson keresztül a digitalizált levéltári egységekből töltöttem le); MNL Pest Megyei Levéltára XII.1.b. Váci Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Iratok, 54. kötet K-493.

miatt. Kiemelném, mint egyik legfontosabbat, a győri káptalan által készített másolatot, amely a kérelmezők leszármazását is tartalmazza az adományozottaktól kezdve, és amelybe a címerképet is belefestették. A címerképen viszont nem csalmás törökfejek, hanem emberfejek láthatóak, az oklevél szövegének megfelelően. Mikor változott meg a címerkép? Talán a nemességszerző érdemeire való tekintettel? Vajon a korszak behatárolható majd a címerpecsétek lenyomatai alapján?

A címerlevelet II. Ferdinánd Bécsben 1625. január 26-án adta ki és Somorján 1626. május 15-én hirdették ki. Az adományozottak: Kaydochi Péter és felesége Chontffy Ilona, valamint gyermekeik: István, Pál, János, András, Piroska, Orsolya; Péter mostohagyereke Bittó Péter és nagybátyja, Kaydochi György.

²² II. Lajos király számadási könyve 1525.január 12–június16 (Közli Fraknói Vilmos.) *Magyar Történelmi Tár*, 22 (1877) 82., 105., 124., 129., 178., 197., 203., 219.

²³ *Dr. Csizmadia Andor: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért.* (Emlékkönyv Győr szabad és királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmából.) *Győri Szemle*, 14 (1943.) 9.

²⁴ MNL TML XIV.6. Kammerer Ernő történész hagyatéka. Kajdacsy (továbbiakban Kammerer); Stephanus Brodericus – Epistulae. (Szerk.: Kasza Péter.) Bp., 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova XIV.) 247–348.; *Középkori levelek (1541-ig).* (Szerk. Hegedűs Atilla–Papp Lajos.) Bp., 1991. (Régi magyar levéltár 1.) 171–176. Nr.79.; Kajdacsy György Perényi Pétert védelmezve halt meg, amikor Szerecsen János, János király híve csapatával Kajdacsnál megtámadta a koronaórt és embereit.

²⁵ PLE FKL Hiteleshelyi Levéltár Protocollum Authenticum 10. kötet 536–538.

A címereslevél korábbi nemesi jogállást erősít meg, valamint a címer is az ősök által régen használt címer. Az adományt elnyerő Péter Földvárnál tatár fogságba esett, megkínózták. Szabadulása után a vajkai szék szolgabírája lett. A címereslevél – ritkán követett szokás szerint – kiter az ősök tetteinek felsorolására: az adományozott nagypapja Péter, aki kanizsai várnagy volt, apja István, aki Thury Györggyel harcolt és nagybátyja Farkas, aki palotai kapitány volt.

Kajdacs Tolna megyei község, de semmi információ nem volt arról, voltak-e ott birtokai a családnak? A Palota várának jövedelmeiről szóló összeírásban²⁶ találtam meg az első adatot, miszerint 1578-ban Býzýd, a mai Nagydorog melletti Bezzeg-pusztá a nemes Kajdacs család tagjaié volt.

Az esztergomi és győri káptalan hiteleshelyi irataiban további adatok találhatóak. Kajdacsy Katalin, Karacsics Kristóf özvegye nagyon agilis asszony volt, gondosan utánajárt birtokügyeinek – szerencsémre. Így például 1604-ben Tolna megyei birtokait, melyek a család tulajdonát képezték, halála esetén unokahúgára Kondé Zsuzsannára, mint legközelebbi rokonára hagyja.²⁷ 1634-ben felvállja Tolna megyei dorogi birtokát rokonának, Böröczk Gáspárnak, egyúttal átvállalja idősebb és fiatalabb Kajdacsy Farkas valamint György adósságait.²⁸

Az eddig feldolgozott oklevelekben szereplő birtokok nagy részét be tudtam azonosítani, és főként a Sió közelében

²⁶ Urbáriumok XVI–XVII. század. (Szerk. Maksay Ferenc.) Bp., 1959. (Az Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 7.) 168.

²⁷ Prímási Levéltár Esztergom, Főkáptalani Levéltár (továbbiakban PLE FKL) Hiteleshelyi Levéltár Protocollum Authenticum 11. kötet 32. lap.

²⁸ GYEML FVJK 1634. 78. lap.

feküdtek.²⁹ Az iratokból nemcsak birtoklási, hanem genealógiai adatokat is megismerhetünk. Ezek alapján a család két ágának leszármazása felrajzolható a 16. században.

A két ág közti rokonsági fokot még nem tudtam tisztázni. Mivel idősebb Farkas személye mindkét ág irataiban szerepel, őt kulcsszemélynek tekintettem és utána jártam: mikor – kivel – mit csinált?

Farkas bizonyára korának ismert és elismert embere volt, hiszen Istvánffy egyedül őt említi név szerint a Pápa visszafoglalásánál elesett harcosok közül, továbbá magas rangú

A 17. századtól a család nagy része Pozsony vármegyében, a vajkai nemesi szék községében, Keszölcésen él. Egyik ága a század végén már Moson vármegyében Ebergőcön található. Innen költözik Zsigmond Tolna és Baranya határára, baranyai főszolgabíró lesz, fiai a Nagy Iván által írt alispánok. A család ezen vonala férfiágon a 20. századra kihalt.

Ősöm, András 2 életútját teljesen megismerjük az unokája, Ferenc nemességigazolási eljárása során 1789-ben felvett tanúvallomásokból.³³ A tanú a nemességszerző Péter ükunokája, az Alapon lakó 70 éves nemes Nagy István.

Mikor	Irat helye	Információ
1583	MNL TML Kammerer	Királyi ember Pápán.
1587	MNL TML Kammerer	Podgorai Gáspár birtokba iktatásánál királyi ember (Pincehely, Görbő, Miszla).
1593	MNL OL - E 21 574.köt. 221. lap	Alsószentivánt kéri adományul, mint Palota vicekapitánya.
1596	MNL OL - P 1314 Batthyányi család levéltára No.20719, 20723	Idriz beglerbég levelei Batthyány Ferenchez, Pápa „P. S. [...] Az nagyságod alatt való személyök, úgymint Kajdacs Farkas és Balog Péter az ő hitleveleket ide küldék, úgymint Novay Bálintért. Annak az ő sarca volt készpénz: kétezer forint. Azért úgy hallák, hogy ott tartják miattuk az Novay Bálintot [...]”
1596	MNL OL - P 1314 Batthyányi család levéltára No.1647	Baluan aga levele Farkasnak, Alisa pasa váltságdíj ügyében közbenjárást kér Batthyányi Ferencnél.
1600	Istvánffy ³⁰	A pápai vallon lázadás harcaiban Nádasdy katonájaként megsebesül, jobb könyökét szétlövik és sebébe belehal.
1625	Kajdacsy címereslevél	Egykor Palota várának kapitánya volt.
1634	GYEML FVJK 1634. 78. lap	Kajdacsy Katalin birtokügyei Tolnában, átvállalja az idősebb és ifjabb Farkas adósságait.
é.n. (1640)	MNL OL P - 1314 Batthyányi család levéltára No.22986	Farkas nevű fiának levele Batthyány Ádámhoz, melyben apja érdemeiről is ír. Bocskai fejedelemsége idején fiatalabb Farkasnak mindene odaveszett az újvári tűzben.

katonai vezetők levelezésében is szerepel. Halálakor adósságot hagyott hátra, melyet fia még 1634-ben sem tudott rendezni. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy ifjabb Farkasnak mindene, vélhetően a jogbiztosító iratai is, elégett.

A 17–18. századi családtörténetet a nemességvizsgálati és igazolási iratokból lehet rekonstruálni. Sok adatot tartalmaznak István ősöm ikertestvérének, a szápári intéző Kajdacsy Ferencnek az ügyiratai az 1780-as évekből. Ezek részben a Nyitrai Területi Állami Levéltárban,³¹ illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában³² található. Négy generációra vonatkozóan találunk benne adatokat, továbbá olvashatunk benne Sajghó Benedek, a neves szentmártoni (ma Pannonhalma) főapát életéről is.

²⁹ Ma is létező falvak például Úzd, Kajdacs. Apar ma Aparhant része. A mai Némethér része Kér. Besenyőháza: egykori település Sáregres közelében. Kaptáros Kajdacs közelében lévő elpusztult falu. Az egykori Földös most Nagydorog területe. Kormó Madocsa területén fekszik, stb.

³⁰ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. (Sajtó alá rend. Benits Péter.) Bp., 2009. III. 345.

³¹ MV SR – ŠA Nitra, NŽ I, Nobilitaria, fasc. VII, No. 474. Kajdacsy.

³² MNL OL - Magyar Kancelláriai levéltár, A 39 - Acta generalia 1790 - No3638.

„Igaz hogy minekutána a kérdésben levő Kajdacsy András, még Keszölczésen laktakor meg házasodván, Földes Jánosnak akkorbéli Mélt[óságos] Gróff Eszterhazy Tarlóson lévő fő tisztjének leányát Catharinát el vitte volna, azután azon Földes Jánosnak már akk[or]béli ipának kormányozásából Keszölczési portióját ott lévő atyafiainak zálogban adta, és maga Vezekényen ugyan Mélt[óságos] Gróff Eszterháznak bizonyos hivatalyában lépvén, vette lakását. Ad tertium: Igaz az is hogy minekutánna Kajdatsi Andrásnak Ipa Földes János meg halálozott volna, azután nem sokára említett Kajdacsy András Mélt[óságos] Gróff Eszterháznak tisztségéből ki lépvén, Komeathi helységben nemes Nitra vármegyében akkorbéli Gróf Forgácstúl pénzire jószágot szerzett a' hová azután állandó lakását helyeztette mind ezeket pedig onnand tudom vallani mivel sok ízben nála létemben nevezett Kajdacsy András éltének folyásáról elől hozakodván önnön maga szájából hallottam mind ezeket.”

András 2 szép kort ért meg, legalább nyolcvan évet. A családi kapcsolatokat ápolta, asszonyfai fiát évente meglátogatta. A tanúvallomásokból azt is megtudjuk, hogy a címereslevélben írt András 1-nek hosszú szakálla volt. A halál Keszölcésen érte,

³³ MV SR – ŠA Nitra, NŽ I, Nobilitaria, fasc. VII, No. 474. Kajdacsy.

és a szentantali³⁴ ferences templomban temették el, halálának éve (1688) pedig a Bittó család történetében³⁵ szerepel.

András 2 fiai közül többen elköltöznek Komjátiból Egerbe, Galgócra. Én az Asszonyfára (Győr megye) költözött István leszármazottja vagyok. Ezt az asszonyfai történetet a családom emlékezete már nem őrizte meg. De hogyan került István oda? Erre is választ kapunk ugyanabban a tanúvallomásban.

„Ezen Kajdacs Istvánnak pedig Győr vármegyében való költözése onnand történt: hogy Kajdacs Istvánnak édes atya András Komeátira vévén lakását nagy ösméretségben volt légyen Sajgho nevezetű nagyszombathi lakóssal és azon ösméretségből egymásnak a' gyermekeiket folyvást négy esztendőig adták ki azért hogy Kajdacs Andrásnak gyermekei deák iskolában járhattanak Nagy Szombathban: Sajgónak hasonlóképpen gyermeke Kajdacs Andrásnál Komeáthi helységben magyar nyelvet meg tanulhassa: Ezen elől szamlált csere után történt, hogy Sajgó nagy szombathi lakósnak fia Benedek, a' ki ugyan Kajdacs Andrásnál tserében neveltett Sz[ent] Mártonban Benedictinus szerzetben lepet légyen, megemlékezvén pedig hajdönt Kajdacs Istvánt Andrásnak fiát Győr vármegyében Sz: Mártonyi volt Convent szabóságra applicálta, üdő jártával pedig minek utannak (tudni illik) nevezett Sajgó Benedek fő apátúrságra lépett volna azon Kajdacs Istvánt szomszédságban lévő Asszonyfai helységben ki hazasította a' hol mostanság is azon Kajdacs Istvanyinak fia Ferencz lakik, ezt is onnan tudom vallani, hogy mind instans Kajdacs Ferencznek öreg atyától Andrásról mind annak hitvesetül Földes Katától, mind pedig magától Kajdacs Istvántól is, a' kivel számtalanszor együtt voltam e' képpen hallottam.”

A tanúvallomásban említett Sajghó Benedek a bencés rend pannonhalmi főapátja, az apátság barokk kori újjáépítője, a rend birtokainak harcos őre. Képe az apátság folyosóján függ. Tizenkét éves gyermekként iskolai kiránduláson álltam a kép alatt, hallgatva az ismertetőt az apátságról, és arra gondoltam, ilyen szép napsütésben miért kell ezt az öregembert nézmem? Ki gondolta, hogy majd éppen ötven év múlva érdeklődéssel vadászom életrajzi adatait, többek között azért, hogy megtudjam, honnan ismerte egymást az aránylag távol élő két édesapa?

A nyomozás során kiderült, hogy Sajghó Ferenc, az Imre néven keresztelt Benedek édesapja, a bencés rend intézője volt – ez már egy közös pont az apák között az azonos foglalkozás miatt. Sajghó Ferenc szolgálatai elismeréseként Deákiban kapott a rendtől egy praediális kúriát.³⁶ Deáki pedig mindössze három km-re fekszik Felsőszelitől, ahol ebben az időben a Kajdacs nagymama, Földes Jánosné Kondé Éva élt. Ezt a Pozsony vármegyei Nagy család nemességvizsgálati irataiból,³⁷ a tanúk vallomásait elolvastva tudtam meg.

³⁴ Ma Bacsfa része, Szlovákia.

³⁵ *Dr. Bittó Béla: A sárosfalvi- és nadasdi- Bittó- és a vele vérokon báró Bány-család. Turul, 45 (1931) 34.*

³⁶ A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története (Szerk. Erdélyi László dr) Bp., 1902. IV. 438–439.

³⁷ MNL OL X - 4271 (C - 30 Acta Nobilium mikrofilmezett másolata) Nemességvizsgálati iratok 1. Acta comitatuum Pozsony vármegye, Nagy, a B1105 mikrofilmen.

Az asszonyfai történet feltárásában nagy segítséget nyújtott két, a Szapáryak³⁸ és Győrasszonyfa³⁹ történetével foglalkozó könyv. Ezeknek a segítségével és a levéltári források felhasználásával nagy esélyt látok arra, hogy a 18. századra vonatkozóan a későbbiekben teljesen fel tudjam tární Asszonyfa nemes családjainak kapcsolatait, rokoni szálaikat, az asszonyfai közbirtokosság kialakulását.

Kutatásomban nagy szerepet szánok a forráskritikának. Mindig arra törekszem, hogy a kialakuló családkép összevágó legyen. Ha az adatokban, információkban ellentmondást látok, azt megpróbálom tisztázni. Fontos, hogy adatainkat mindig több oldalról próbáljuk meg alátámasztani! Ebben nagy segítséget nyújt, ha ugyanannak az ügynek valamilyeni dokumentumát megpróbáljuk megtalálni a különböző levéltárakban, felhasználva adatbázisként az anyakönyvek nagyon részletes feldolgozását. Ezek összevetésével tisztázhatóak a nevek azonosságából, az elírásokból, eltérő névhasználatokból, tévedésekből és tévesztésekből adódó ellentmondások. Ebben az esetben például jól használhatóak az egyes vármegyék közgyűlési jegyzőkönyvei egy-egy bizonyosságlevél kiadásáról, majd a nemesség kihirdetéséről.

Amint utaltam rá, a kutatók célkitűzései eltérőek. A következő táblázatban összefoglalóan bemutatom azt, hogy mely forrástípusok segítségével, milyen kérdések felvetésével milyen eredményt lehet elérni kutatómunkánk során.

Forrás	Kérdés	Eszköz
Anyakönyvek	Ki-kivel-mikor-hol	Miért
Szociális hálózat	Családfa	Forráskritika
Szakirodalom	Hogyan-mit csinált	
Levéltári források	Családtörténet	

Aktív időszakomban műszaki és jogi területen dolgoztam, ahol az életet törvények irányítják. Eddig nem talákoztam olyan szabályokkal, melyeket a levéltári kutatómunka szokásos helyzetei alapján általános érvényességgel állapítottak meg. Így megpróbáltam tapasztalataimat a levéltári kutatás „törvényeiben” összefoglalni.

- Az anyakönyvből mindig az az egy lap hiányzik, amin a legfontosabb adatot várod!
- A családtörténet szempontjából kiemelt személyekből legalább kettő él azonos néven, korban és közeli helyen!
- Minden megválaszolt kérdés három újat szül!

Munkámat tovább folytatom, tervem a begyűjtött adatok feldolgozásának folytatása, hogy a kitűzött célokat elérjem.

³⁸ *Claude André Donadello–Cseh Géza–Pozsonyi József: A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család. Debrecen, 2007. (Régi magyar családok története 6.)*

³⁹ *Horváth Béla: Egregius Szapáry tiltja a tápiakat... Győrasszonyfa, 2011. (Győrasszonyfa község a történelem sodrában 1. kötet)*

KÖNYVISMERTETÉS

Digital diplomacy. The computer as a tool for the diplomatist? (Eds. Antonella Ambrosio–Sébastien Barret–Georg Vogeler.) Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2014. (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde 14.). 353 p., ISBN 978-3-412-22280-2.

Jelen kötet a nemzetközi összefogással és támogatással 2011. szeptember 29. és október 1. között Nápolyban megrendezett *Digital Diplomacy 2011. Tools for the Digital Diplomatist* című konferencián elhangzott előadások egy részének írásos változatait tartalmazza. Sem a konferencia, sem a kötet nem áll előzmény nélkül, hiszen egy korábbi konferencia előadásaiból 2009-ben, ugyancsak a Böhlau kiadónál megjelent már a témában egy tanulmánykötet, az *Archiv für Diplomatik* sorozat tizenkettedik köteteként (*Digitale Diplomatik. Neue Technologien in der historischen Arbeit mit Urkunden*. [Hrsg. v. Georg Vogeler.] Böhlau Verlag, Köln, 2009 [*Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde* 12.]). Jelen kötet lényegében véve ennek a folytatása.

A kötetben összesen 19 tanulmány olvasható angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven. Az írások a kötet struktúráját felvázoló szerkesztői bevezető (9–14.) után három nagy fejezetre oszlanak. Az első a témával kapcsolatos technikai és elméleti modellekről szóló írásokat tartalmazza, a második szekcióban kaptak helyet az egyes konkrét (készülőben lévő vagy már megvalósult) adatbázisokat ismertető tanulmányok, míg a harmadik fejezet az oklevéltani kutatás során hasznosítható számítógépes eljárásokkal foglalkozó írásokat foglalja egységbe. A szerkesztők szándéka szerint ez a felosztás kiemeli bizonyos, a témát illetően felmerülő általános kérdéseket, mint a digitális oklevéltan műveléséhez szükséges informatikai-technikai tudás mértéke, az alkalmazott technikai megoldások, vagy éppen hogy mire tud választ adni egy adatbázis és mire nem. Terjedelmi okokból nincs lehetőség minden tanulmány ismertetésére, így jelen recenzió fejezeteként a három legmeghatározóbbnak ítélt írás bemutatására vállalkozik.

Az első tanulmány *Benoît-Michel Tock* írása (15–21.) a digitalizálás oklevéltanra gyakorolt „mágikus hatását” járja körbe: vitathatatlan, hogy a számítógépes eszközök olyan lehetőségeket nyitottak meg többek között az oklevéltan területén, amelyek korábban elképzelhetetlenek lettek volna. A különféle adatbázisok (*Monasterium*, *Thesaurus Diplomaticus*, *Chartae Galliae*, *Württembergisches Urkundenbuch*, *Codice diplomatico della Lombardia medievale*) áttekintése kapcsán röviden elemzi ezek egyik

legnagyobb előnyét, az eredeti iratanyaghoz való hozzáférést, amely ezáltal lehetővé teszi a régi, 19. században kiadott, szemléletükben sokszor már elavultnak számító (de újabb kiadás híján a mai napig használt) *chartulariumok* felülvizsgálását, korrigálását. Ennek ellenére a szerző szerint a papíralapú kritikai kiadásokra továbbra is szükség van, már csak a digitalizálással szemben felmerülő két nagy kihívás miatt is: egyfelől, egy már elkészült adatbázist gyakran sokkal költségesebb naprakészen tartani, mint egy teljesen újat létrehozni, másfelől továbbra sem lehetünk biztosak abban, hogy a ma létrehozott adatbázisok fél évszázad múltán is használhatóak lesznek, ellentétben a papíralapú kiadványokkal. Ugyanakkor, véli Tock, nem árt, ha egy modern kritikai kiadásnak a papíralapú mellett létezik online elérhető, elektronikus változata is. Emellett felveti egy „köztes” jellegű kiadvány lehetőségét, amely, bár tartalmazhat kritikai elemeket (például hely- és személynevek azonosítása), mégis bizonyos tekintetben lazább tudományos kritériumok mentén, egyszerűbb formában valósulna meg, ebből fakadóan kizárólag online felületen és egyfajta előfutárul vagy alapul szolgálhatna a sokszor hosszú évekip készülő kritikai kiadások számára.

A kötet harmadik, három szerző (*Francesca Capochiani*, *Chiara Leoni*, *Roberto Rosselli del Turco*) által írt tanulmányának (31–60.) célja annak bemutatása, milyen lehetőségei vannak egy egyéni kutatónak, vagy kisebb kutatócsoportnak egy adott dokumentum, vagy egy dokumentumtípus számítógépes feldolgozására, ha nyílt forráskódú (open source) eszközöket szeretne használni munkája során. A nyílt forráskódú eszközök ugyanis lehetővé teszik a már meglévő fejlesztői környezet testreszabását, az adott dokumentum vagy forráscsoport sajátosságaihoz való igazítását.

A szerzők először részletesen számba veszik a kódoláshoz rendelkezésre álló eszközöket. A legelső ilyen a *Text Encoding Initiative* (TEI) nevű szabvány, amely a digitális bölcsészet (*digital humanities*) igényeinek megfelelően szövegek digitalizálására szakosodott, az XML leírónyelv eszköztárát alkalmazva, továbbá számos lehetőség van a szöveges tartalom és a dokumentum digitális képének egymáshoz kapcsolására is. A TEI-szabványt használja például az *Editions en ligne de l'École des chartes*, vagy a *Digital Monumenta Germaniae Historica* is. Fontos tudni azonban, hogy a TEI-t első sorban narratív szövegek feldolgozására szánták, így oklevelek digitalizálására csak mérsékelten alkalmazható. Erre szolgál a *Charters Encoding Initiative* (CEI), amely lényegében véve a TEI oklevelekre specializált változata, külön az oklevelek általános jellemzőinek (például oklevélrészek) leírását lehetővé tévő elemkészlettel.

A CEI-t használja például a Monumenta Germaniae Historica egyik alprojektje, a *Constitutiones et acta publica imperatorum et regorum 1357–1378*, vagy a *Monasterium* is.

A kódolás után a következő állomás a vizuális megjelenítés (amennyiben rendelkezünk a dokumentum digitális képével), erre a szerzők az *Edition Visualization Technology* (EVT) szoftvert javasolják, amelyet a *Vercelli Book Digitale* projekt keretében fejlesztettek ki és amelynek béta verziója nyilvánosan is elérhető (<http://vbd.humnet.unipi.it/beta/>).

Ezek után következnek a kutatás számára legmegfelelőbb környezet kialakítása. Erre a szerzők szerint a legmegfelelőbb egy XML-alapú adatbázis (ún. natív XML-adatbázis), amelyre a számos kereskedelmi forgalomban kapható, illetve nyílt forráskódú lehetőség közül a szerzők mindenekelőtt a nyílt forráskódú XTF illetve eXist-db platformokat ajánlják, ezeket részletesen ismertetik is. A megfelelő adatbázis mellett fontos a metaadatok megfelelő kezelése is, amelyre a svájci *eCodices* által alkalmazott megoldás az egyik legjobb példa. Minden technikai részletkérdésen túl természetesen a kialakított kutatási környezet elsődleges célja, hogy felhasználóbarát legyen. Összességében a tanulmány különösen jó kiindulópont lehet azok számára, akik önállóan szeretnék létrehozni egy adatbázist az általuk vizsgált forrás, vagy forráscsoport számítógépes feldolgozására.

Gunter Vasold írásában (75–88.) lényegében továbbgondolja a Benoit-Michel Tock által felvetett gondolatot a digitálisan megjelenő „folyamatos” kritikai kiadások készítéséről. Az alapvető ellentét, véli Vasold, a szemléletben rejlik. A kritikai kiadás a számunkra megszokott értelemben egy befejezett, kész munka (egyetlen, vagy csak kevés szerkesztővel), míg Vasold szerint a folytatólagos kritikai kiadást egy állandóan bővülő folyamatként érdemes felfognunk. Bár egy ilyen vállalkozás elsőre szinte kivitelezhetetlennek tűnik, nem árt megfontolnunk egy ilyen digitális kritikai kiadás előnyeit. Míg a papíralapon megjelenő kritikai kiadás egy idő után óhatatlanul elavul, addig egy állandóan alakuló kritikai kiadásba éppen a befejezetlensége miatt folyamatosan bele lehetne foglalni a forrásra – vagy a forrás által rögzített eseményekre – vonatkozó újabb szakirodalmi megállapításokat, illetve javítani az esetlegesen előforduló hibás olvasatokat. Egy folyamatos kiadás esetében a munkában résztvevők köre is bővíthet, a szerkesztőgárda mellett az egyes szakmabeliek éppúgy tehetnek javaslatokat. Kétségtelen, hogy egy ilyen irányú bővítés aggályos lehet, technikailag azonban, az egyes részfolyamatok szigorú felügyeletével (ki, mikor, mit, miről mire módosított) megoldhatónak tűnik a probléma. Szintén technikai szempontból lenne fontos a verziószámozás az egyes változatok világos nyomon követésére. Lényeges, hogy egy ilyen folyamatos alakuló digitális kritikai kiadás nem zárná ki teljesen a hagyományos kritikai kiadások megjelenését, azok azonban egyfajta „pillanatképeit” képeznék csak a teljes folyamatnak, amely ebből a szempontból a papíralapú javított újrakiadásokkal szemben idő- és költség-hatékonyabbnak is bizonyulhat.

A második fejezet első írása, *Daniel Piñol Alabart* dolgozata (99–107.) az ARQUIBANC projekt bemutatását tűzte ki célul, amely két vállalkozást, egy államit és egy egyetemit fog össze. (A projekt a Mediterráneum számos területén elterjedt üllőládáról kapta a nevét, amelyben régen a ruhaneműk mellett a családi iratokat is őrizték.) Az ARQUIBANC egy sajátos helyzetnek köszönheti létét. Katalóniában ugyanis a mai napig számos maradvány értékű irat

magánkézben van (jobb esetben nyilvános levéltárban elhelyezve), középkoriak éppúgy, mint az újkorban keletkezett dokumentumok, ezek pontos mennyisége ráadásul még nincs megnyugtatóan tisztázva. Mindezek alapján a projektnek tehát négy fő célkitűzése van: 1. a magánlevéltárak felkutatása, 2. hozzáférés az iratanyaghoz, 3. kialakítani a levéltári rendszert (amennyiben szükséges), 4. a magánlevéltári anyagot a tudományos közösség rendelkezésére bocsátani. Szerencsésebb esetben az iratórzkok maguk keresik meg a kutatócsoportot (mint például a Barcelonától nem messze fekvő egykori Eramprunya báróság 14–15. századi oklevélgyűjteményével is történt, amelynek kritikai kiadása az iratórzk támogatásával nyomtatásban is megjelent), máskor azonban a kutatóknak maguknak kell a magánlevéltárakban őrzött iratok nyomába eredni.

A hozzáférés és a rendszerezés után következik az anyag közzététele, amelynek fő eszköze természetesen a digitalizálás. A digitalizált iratokat két formában tárolják: egy őrzési célra szánt példányt TIFF formátumban, és egy kutatásra, adatbázisban való megjelenítésre készült példányt JPG-ben. Az adatbázisban az iratok leírása a nemzetközileg is elismert ISAD(G) szabvány szerint történik. Azonban a digitalizálás elsődleges célja az ARQUIBANC kutatói szerint (az elektronikus iratok bizonytalan jövője miatt) nem a hosszú távú megőrzés, hanem a széles körben való publikáció, ezáltal a katalán történelem kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert részeinek feltárása, illetve az oktatási célú használat, elsősorban a paleográfiai és oklevéltani stúdiumok számára. Sajnálatos módon az ARQUIBANC működése 2011 óta látszólag szünetel, legalábbis a projekt különböző online felületein azóta nem jelent meg újabb információ.

A fejezet második írása *Antonella Ghignoli* tollából (109–121.) a szintén még folyamatban lévő Italia Regia projektet ismerteti. A kétezres évek elején francia, olasz és német összefogással megindult, 2009 óta (a nemzetközi összetételt megtartva) az Istituto storico italiano per il medio evo égisze alatt működő vállalkozás célja az itáliai kedvezményezett részére kelt összes 8–11. századi császári vagy királyi oklevél feldolgozása, elsősorban paleográfiai, oklevéltani és prozopográfiai szempontból. Ennek megfelelően minden oklevélről a lehető legteljesebb leírás készül, a tartalmi kivonaton túl az oklevélhez bármilyen módon köthető személyek azonosításával és az irat részletes paleográfiai leírásával. Mindehhez járul a bibliográfiai leírás az oklevél kiadásának adataival (ha van), illetve az azonosítható személyekre vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokkal.

Felhasználói szempontból az adatbázis két (virtuális) részre osztható. A csak közreműködők számára elérhető belső felület az adatbázis aktuális állapotát tükrözi, míg a külső, publikus adatbázishoz bárki hozzáférhet az interneten keresztül. Ez utóbbiban lehetőség van georeferált illetve összetett keresésre. Azonban fontos különbség, hogy jogi megfontolások miatt az egyes oklevelekről készült digitális felvételek külső felhasználók számára egyelőre nem érhetőek el. Ugyanezen okokból a jelen állás szerint egyébként teljes egészében feldolgozott Etruria provincia anyaga is csak részben kutatható a publikus felületről. Természetesen a projekt jövőbeli céljai között szerepel az ideiglenes korlátozások megszüntetése és a teljes anyag publikussá tétele.

Alekszandr Ivanovs és *Alekszej Varfolomejev* tanulmánya (149–167.) egy aktuális, még alakulóban lévő területtel, a szemantikus publikációval foglalkozik, a digitális oklevéltan keretein belül

mozogva. (Például egy tudományos cikk szemantikus publikációjának minősül, ha a kulcsszavak mellett a számítógépek számára is értelmezhető, kereshető formában tartalmazza az adott tanulmány tartalmi, logikai állításait is, amely nagyban növeli a bennük való keresés hatékonyságát. Az okleveles anyagra vetítve mindez elsősorban az egyes oklevelek közötti kapcsolódásokat jelenti.)

A szerzők kísérleti jelleggel egy konkrét forráscsoporton, a Lett Állami Történeti Levéltár „Moscovitica – Ruthenica” iratanyagának hat óorosz nyelvű oklevélén mutatják be az okleveles anyag szemantikus publikációjával kapcsolatos technikai-módszertani kérdéseket. Az oklevelek különböző mértékben kapcsolódnak egymáshoz, de mindegyikben közös, hogy a Riga és Szmolenszk közötti 13. századi kapcsolatokra vonatkozóan szolgálnak információkkal. Az anyag jellegénél fogva fontos szempont, hogy az feldolgozás alapján szolgáló TEI/CEI lehetőséget biztosít a maitól eltérő korai cirill ábécé helyes megjelenítésére, ugyanakkor egyidejűleg a modern szóalak tárolására is, amely nagyban megkönnyíti a tartalmi keresést. A szerzők a másutt már alkalmazott eseményközpontú ontológia (vagyis az adott területhez kapcsolódó fogalmak és az azok közötti kapcsolat modellezése) helyett egy dokumentumközpontú ontológiát javasolnak és alkalmaznak, amely elsősorban a kapcsolódó iratokra, személyekre, történeti eseményekre koncentrálnak és az igazolható történeti tények mellett a feltételezéseknek is teret ad (például egy közelebről datálatlan, 1284–1297 között kelt rigai érseki oklevél esetében az oklevél kiállítójaként három János nevű érsek is szóba jöhet). A kiválasztott ontológia leírásához a szerzők a bevett, de időigényes RDF és OWL szabványok helyett a *Semantic MediaWiki* modellt használták, amely igény esetén RDF-be is konvertálható. A szabvány meglévő hiányosságát – miszerint a leírás nem adja vissza elég jól az adott irat tartalmát – a szerzőpáros kontrollált természetes nyelv (természetes nyelvi alapokon nyugvó, de nyelvi eszköztárát tekintve szabályozott, így számítógép számára is értelmezhető, emberi oldalról ugyanakkor a programnyelveknél egyszerűbb formanyelv), jelen esetben az *Attempto Controlled English* (ACE) alkalmazásával látja pótolhatóknak.

A harmadik szekció első tanulmánya *Els De Paermentier* írása (169–185.), amelyben az 1191–1244 között a mai Belgium és Észak-Franciaország területén kelt okleveleket elemzi, elsősorban kvantitatív megközelítésben. Az általa végzett kutatás alapja az 1970-es évek óta készülő *Diplomata Belgica* adatbázis, amely jelenleg közel 30 ezer, teljes szövegében elérhető oklevelet tartalmaz 1250-ig bezárólag. (Az adatbázis, amelynek offline változatát a szerző röviden ismerteti, 2015 novembere óta az interneten is elérhető a www.diplomata-belgica.be címen.) De Paermentier elsősorban Flandria és Hainaut grófjai által kiadott oklevelekre koncentrálnak, ahogy ő fogalmaz, mennyiségi szempontból: három lépcsős módszerrel olyan jellemző kifejezéseket, szókapcsolatokat keres – elsősorban a *dispositiō*ban, de más, formulárisabb oklevélrészekben is –, amelyek kizárólag vagy szinte teljes mértékben a grófi kancellária által kiállított oklevelekre jellemzőek. A grófi oklevelek ilyen alapú elkülönítése, az okleveleken belül megfigyelhető tendenciák nyomon követésének lényege abban rejlik, hogy az oklevelekben alkalmazott formulák, vagy akár oklevélrészek változásai sokszor köthetőek a kancellárián belüli személyi változásokhoz, az oklevéltani elemzés tehát elősegíti a kancelláriai működés alaposabb megismerését.

A fejezeten belül a harmadik *Gelila Tilahun*, *Michael Gervers* és *Andrey Feuerverger* írása (211–224.), amely datálatlan középkori

angliai magánoklevelek statisztikai alapú kormeghatározásának bemutatására tesz kísérletet. A kutatás alapját a Torontói Egyetemen működő DEEDS (*Documents of Early England Data Set*) adatbázis képezte, amely az 1066–1307 közötti időszakból tartalmaz mintegy tízezer datált oklevelet. A kormeghatározáshoz két módszert alkalmaztak. Az első az ún. „távolság alapú” módszer, amely statisztikai alapon (súlyszámok meghatározásával) számította ki a legvalószínűbb dátumot azon elv alapján, hogy egy datálatlan dokumentum a hozzá szóhasználatban, nyelvezetében leginkább hasonló dokumentumhoz áll a legközelebb (leegyszerűsítve egy tetszőleges internetes keresés ugyanezen az elven működik).

A kutatás során alkalmazott másik módszer a maximális gyakoriság alapján való kormeghatározás. Ennek alapját bizonyos – nem túlságosan általános, vagy az oklevelezésben hosszú időn keresztül gyakran használt – kifejezések alkották, amelyek előfordulási gyakorisága alapján állapítja meg a program a datálatlan oklevél legvalószínűbb keletkezési időpontját, az eredményt egy gyakorisági görbén is megjelenítve. A tesztelés során két módszer közül az utóbbi pontosabbnak bizonyult, a DEEDS jelenleg is ezt használja. A módszer nem csak kontextus nélküli, datálatlan oklevelek datálására alkalmas, de jól használható kifejezések időbeli változásának nyomon követésére vagy az egyes kiállítók közötti kapcsolatok feltérképezésére is.

A kötet záró tanulmánya, *Jonathan Jarrett* cikke (291–302.) bizonyos szempontból rendhagyó a kötetben található többi íráshoz képest. A szerző a komplex informatikai rendszerekben rejlő módszertani veszélyekre figyelmeztet, inkább az egyszerűbb, kevésbé jól strukturált – már-már minimalista – adatbázisok mellett érvelve. Teszi mindezt személyes tapasztalatok alapján, amelyeket a késő Karoling-kori Katalónia társadalmi-politikai kapcsolati rendszerének a kétezres évek elejétől folytatott feltérképezése során szerzett. Az adatbázis, komolyabb programozói előképzettség nélkül, a kezdeti időkben a mainál szerényebb informatikai lehetőségekkel bíró környezetben, Microsoft Wordben készült el, kereszthivatkozásokkal kötve össze a kapcsolódó adatokat. Egy ilyen adatbázis ugyan nem felel meg mindenben a mai kor követelményeinek, a modernizálás ellen azonban módszertani megfontolások is szóltak. Így ugyanis, érvel Jarrett, a kutató hamarabb felfigyelhet bizonyos problémákra, amelyek egy összetettebb, modern adatbázisban esetleg rejtve maradnának. Jellemzően ilyen az oklevelekben szereplő egyes személyek azonosítása, amely számos esetben a rendelkezésre álló kevés információ hiányában bizonytalan lehet. A szerző mindezek alapján figyelmeztet a digitális feldolgozás során az „emberi tér” megőrzésére, vagyis hogy a kutatóknak minél nagyobb tere legyen a források értelmezésére, annak során bizonyos döntések meghozatalára, történnék ez bár az adatbázis összetettségének (vagy szélsőséges esetben kezelhetőségének) rovására.

A kötet függeléként tartalmazza még a tanulmányok többnyelvű absztraktjait (303–320.), az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó színes mellékleteket (321–336.) valamint a fontosabb informatikai vagy más tudományterülethez kapcsolódó fogalmak magyarázatát (337–344.) és végül a szerzők rövid ismertetését (344–347.)

Végigtekintve a kötet tanulmányain, a szerkesztők által is említett főbb kérdések mellett a téma már-már zavarba ejtő sokszínűsége is kitűnik, akár a kutatás lehetséges irányairól, akár az alkalmazott technológiákról van szó (jó példa lehet erre Gunter Vasold már-már merész javaslata, vagy Luciana Duranti itt nem ismertett

írása a digitális oklevéltan és a digitális kriminalisztika lehetséges együttműködéséről). A téma tehát meglehetősen sokrétű, ráadásul bizonyos szempontból határterületről van szó, így nem biztos, hogy szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot. Ugyanakkor épp emiatt jó viszonyítási és kiindulási pontként szolgálhat mindazok számára, akik számítógépes megoldásokat szeretnének használni saját kutatásaikban. Részben a digitális oklevéltan kutatottságából, részben a forrásadottságokból fakadóan a kötetben közölt írások döntő többsége nyugat-európai témát dolgoz fel – Kelet-Közép-Európával mindössze két tanulmány foglalkozik – az utóbbi évek hazai digitalizálási és adatbázisépítési eredményei alapján azonban csak remélni tudjuk, hogy a soron következő kötetben ilyen irányú magyarországi kutatásokról is olvashatunk majd.

Kálmán Dániel

Reisz T. Csaba: Róth Miksa címeres üvegablakai a Bécsi kapu téri levéltári palotában. Magyar Levéltárosok Egyesülete – Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2015. Tervezőszerkesztő: Spolarich Miklós; a fotókat készítette Czikkelyné Nagy Erika. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 15.) 80 p. (ISBN 978-615-5622-00-7)

Az igényes kivitelezésű képeskönyv témája személyes szakmai életutam két fontos pillérét köti össze: Klebelsberg Kunót és Róth Miksát. Magam egy időben igazgatója lehettem Klebelsberg távlatos intézményei egyikének, a bécsi Collegium Hungaricumnak, utóbb pedig Róth Miksa monográfusaként és emlékházának igazgatójaként tevékenykedem. Így aligha kell bizonygatnom, hogy mennyi várákokozással és örömteli izgalommal vettem a kezembe e kis kötetet. Egyrészt azért, mert tudtam, hogy a könyv egy több évtizedes rejtély sikeres megoldását tárja az olvasók elé. Másrészt a szerző, a kiváló levéltári szakember nem csupán arra a kérdésre válaszol, hogy ki készítette és hová lettek a Levéltár épületében a Róth-műhely által kivitelezett címeres ablakok eredeti tervei, hanem ennél sokkal szélesebb perspektívába helyezte sikeres kutatását.

Reisz T. Csaba könyvének elején ismerteti Róth Miksa családtörténetének legfontosabb pontjait. De nem csupán ismerteti, hanem hazai és külföldi forrásokból merített új adatokkal lényeges pontokon ki is egészíti azt. Ha valahol, akkor itt a levéltárban köztudott, hogy minden családtörténet cseppben a tenger: szilánkokból áll, mégis plasztikus képet nyújt a történelmünkről. A könyv bizonyítja, hogy ez mennyire igaz a Róth családtörténetre is.

Roth Sámuel, Miksa nagyapja Szendrőn élt, a Csáky grófok birtokán üvegeskedett. A zsidók szabad letelepedését, kereskedelmi és gyáralapítási jogát biztosító 1840. évi XXIX. tc. hatálybalépése után azonban Pestre költözött, hogy itt folytassa mesterségét. Csak hogy a Pesti Üvegescéh nem fogadta tárt karokkal a konkurenseket: a Fővárosi Levéltárban fennmaradt számadások szerint évekig rendszeres díjat fizettek a városi zsandároknak, hogy a „zsidó kontárt” zárják tömlőbe, árúját törjék össze és feleségét pofozzák meg. Igaz, a Helytartótanács két-három nap után mindig elrendelte Roth Sámuel és más, „kontárnak” nyilvánított személy szabadon bocsátását, de valljuk be, különösen erős elszántság kellett ahhoz, hogy valaki a sok éven át tartó vegzálások ellenére kitartson amellett, hogy ő Pesten akar szabad üvegesmesterként dolgozni. Sámuel ezt nem is érthette meg, azonban fiát, Zsigmondot éppoly kemény fából faragták, mint az apját. Küzdött, perelt, egyezkedett, mire 19 évvel

Pestre településük után elérte, hogy ő legyen az egyesült üvegescéh utolsó céhmestere. Zsigmond sikeres vállalkozó lett: a régi Múcsarnokba készített színes üvegablakaiért Ferenc Józseftől részesült legfelső elismerésben. A Vasudvarnak, a régi Nemzeti Színháznak, a Duna-parti Várháznak vagy épp a Nyugati pályaudvarnak volt az üveg szállítója, közben pedig a Sugár úti palotákba, iparkiallításokra festett üvegablakokat. Dúsgazdag volt, Ybl Miklóssal építtette házait, nagy összegekkel támogatta az evangélikus és a zsidó fiúárvaházat, mígnem a „nagy krach” következtében csődbe nem ment 1876-ban, s onnantól élete végéig mint „vagyonbukott Roth Zsigmond” szerepelt, s a korábban oly bőkezűen támogatott fiúárvaház biztosított neki két szobát utolsó éveiben. Zsigmondnak és feleségének, Duller Máriának hét gyermeke született: három fiú, akik mind művészek lettek, három lányának pedig a fiai lettek művészek: ki itthon, ki Amerikában.

Azt még mindenki tudja, hogy Miksa üvegfestő lett. De sokaknak fog meglepetést okozni, ha olvassák, hogy Róth Manó nem a „Rákosi-konteó” része, hanem Miksa öccsének neve, aki bátyjához hasonlóan maga is üvegfestő volt, s a szegedi Új-Zsinagógától a Lechner-féle pozsonyi Kék templomig vagy épp a Gellért fürdőig számtalan helyre készített festett ablakokat. Kisebbik öccsük, Kálmán pedig vándorszínész lett, majd darabokat írt és rendezett, végül társszerkesztője volt a Schöpflin-féle Színművészeti lexikonnak. S hogy Zsigmond lányainak gyermekei közül is említsünk valakit: Elek Artúr, irodalmár, a Nyugat szerkesztője volt az első számtól az utolsóig, akit Fenyő Miksa visszaemlékezéseiben „a legtisztább ember”-nek nevezett maguk közül.

Az életrajzok ismertetésekor Reisz T. Csaba szerényen és adolyva javítja ki a Róth családtörténeti szakirodalomban szereplő (Roth Manónál egy esetben hozzám is kötődő, hiszen a házasságkötéséről nem volt tudomásom) tévedéseket, von be a kutatásba eddig figyelembe nem vett hazai és nemzetközi adatbázisokat. Roth Manó esetében például közli a feleség nevét és az esküvő idejét is. Mindez azonban csupán bevezető a könyv valódi témájához, a levéltár címeres üvegablakainak történetéhez. Ám mielőtt erre rátérne, még sorra veszi, hogy Klebelsberg megbízásából Róth Miksa milyen díszítő- és tervezőmunkákat végzett az új levéltár épületében.

Reisz T. Csabánál olvashatjuk, hogy Róth Miksát Klebelsberg először mint a közös koncepció egyik kidolgozóját, egyfajta művészeti tanácsadót, majd pedig mint a különböző pályázatok zsűritagját vont be a munkába. Először szó se volt üvegablakokról, hiszen az irritálóan drága lett volna a Trianont követő időszak gazdasági nehézségei közepette. Klebelsberg azonban munkát, pénzt akart juttatni mások mellett az általa kedvelt s ekkor komolyan szűkös Róthnak, ezért kitalálták, hogy a falak díszítőfestésével bízzák meg az időszó mestert. Először egyetemi épületekre kellett díszítőfestésterveket kidolgoznia. Utána klinikákra. Sorra jött Debrecen, Pécs, Budapest, később Szeged. Majd pedig a levéltár épülete kapcsán átfogóbb tervezői feladatokkal bízták meg. Róth bútorokat, csillárt, fűtőtestborítást, szőnyegeket tervezett a levéltárba, s nem utolsósorban a díszítőfestést, miután Klebelsberg nem találta sikeresnek az erre korábban kiírt pályázatot.

1925. augusztus 6-án Klebelsberg a következő tartalmú levelet küldte Róthnak: „Ismeretes Művész úr előtt az Országos Levéltár belső helyiségeinek művészi kiképzésére irányuló szándékom. Ismerve Művész úrnak az ügy iránt tanúsított érdeklődését, a Művész úrnak e munkálatoknál már eddigel is kifejtett szíves

közreműködése alapján felkérem Művész urat az Országos Levéltár tanácssterme, első emeleti előcsarnoka (lovagterem), a lépcsőház, a kapubejárat és a földszinti előcsarnok dekoratív kifestésének megtervezésével, kérve Művész urat, szíveskedjék a kifestési tervzetet pontos, mindenre kiterjedő részletezéssel kidolgozni, hogy az annak alapján valamely vállalkozónak munkába kiadható legyen.

A közelebbiek tekintetében szíveskedjék Művész úr Dudits messterrel érintkezésbe lépni.” Róth Miksa végül nemcsak a tervezési, hanem a kivitelezési feladatokat is elvégezte.

A következő évben Klebelsberg a Pesti Napló 1926. január 31-i számának 6. oldalán „Monumentális műalkotások nehéz időkben” című cikkében így fogalmazta meg, hogy mit tesz és miért: „Végre most abba a helyzetbe jutottam – írja – hogy a magyar művészet külföldi expanziójának támogatásán kívül már nagyobb feladatokat is adhatok művészeinknek. Ehhez két vezérgondolatot tartok szem előtt. Elsősorban a kultusztárca nagy építkezései képzőművészeti dísz nyerjenek, továbbá (...) minden irányzat, a konzervatív épp úgy, mint a modern, szóhoz jusson. (...) A kultusztárca legnagyobb építkezése a debreceni egyetem, ahová (...) a klinikák, előadótermek egy-egy nagy falsíkjára is képeket tervezünk. Nagyobb szabású díszítés folyik az Országos Levéltárban is. (...) A lovagterem számára Róth Miksa az egész díszítéssel összhangban álló szöveget rajzol, melyeket az Iparművészeti Főiskola gödöllői műhelye fog megszőni. Ez év őszére mindennel elkészülünk.” Ez utóbbi állítás utólag túl optimistának bizonyult.

Róth folyamatosan és kitűnően együtt dolgozott Dudits Andorral, akit valószínűleg ugyancsak Klebelsberg választott ki a levéltári faliképciklus elkészítésével. A levéltár belső díszítési munkálatai 1929-ben fejeződtek be. 1928 őszén azonban Csánki Dezső főigazgató arra kérte Klebelsbergét, hogy engedélyezze, hogy az ablakokra az ezeréves Magyarország városainak címere festett üveggép formájában kerüljön föl. Nem sokkal később Róth Miksa is benyújtotta javaslatát 27 darab nagyméretű üvegfestmény elkészítésére, ami összesen 59 címet tartalmazott. A címerek elhelyezését Csánki úgy javasolta megoldani, hogy „a lépcsőház falán levő történelmi falfestmények tárgyaival lehetőleg összefüggésben legyenek.”

Természetesen senki nem gondolta és gondolhatja ma sem, hogy akár Róth Miksa, akár műhelyének munkatársai rendkívül kifinomult heraldikai ismeretekkel rendelkeztek volna. Nyilvánvalóan a címereket valakinek meg kellett terveznie – olyan személynek, akinek ehhez kellő ismerete és affinitása van. Reisz T. Csaba munkájának rendkívüli érdeme, hogy pontosan feltárja, hogy ki volt ez a személy. Breth Béla kapta meg Csánkitól a megbízást a címerek megfestésére. A mai világban különösen csenghet a megbízás módja: Breth Béla 1925 augusztusában legalább ideiglenes jellegű okiratmásoló állásért folyamodott Csánki Dezsőhöz, mivel 30 hónapja volt állás és jövedelem nélkül. Csupán egy évvel később tudtak neki munkát biztosítani, majd pedig 1928 októberében megbízták a címerek megrajzolásával. Breth e hónap utolsó napján már 19 címertervet átadott Mályusz Elemérnek, aki a rajzokat szakmailag ellenőrizte. Az utolsó címerterv 1929. április 22-re készült el. Róth Miksa még előző év november 7-én 29 600 pengős árajánlatot adott, majd pedig több tételben megkapta a címerterveket, amiket 1929. október 11-én visszajuttatott a levéltárba.

Breth Béla 59 település címerrajzát készítette el, ezek alapján készültek a Róth-műhelyben az üvegfestmények. A levéltárban nem kevés történelmi vihar után 53 település címere még ma is

látható. Reisz T. Csaba felsorolásából ismerjük a hiányzó településeket is: Jászberény, Nyíregyháza, Vác és Varasd, amik címerét a Róth-műhely minden valószínűség szerint üvegre festette, hiszen kiviteli tervük fennmaradt. Szabadka, Késmárk és Zólyom címerét viszont csak Breth terveiből ismerjük, azokról sem az üvegfestmény, sem a Róth-műhely munkarajza nem maradt fenn mai tudásunk szerint.

A Breth-féle címerrajzok tárolási helye a legutóbbi időkig ismeretlen volt. A levéltár sokáig Róth Miksa örökösénél kereste azokat. Tudomásom van róla, hogy már a hetvenes években küldtek Róth Amáliának, Miksa lányának érdeklődő levelet arról, hogy esetleg nála, otthon megvannak-e a címerek tervrajzai? Reisz T. Csaba egy különös félreértésre is fényt derít: ugyan 1981-ben a levéltárba jutottak a Róth-műterem címerrajzai – csak hogy ezek minden valószínűség szerint csak műhelyrajzok, tervrajzok voltak, amik a kivitelhez és a pontos színezéshez nyújtottak segítséget. Sokáig azt gondoltuk, hogy ezek voltak a levéltár által annak idején átadott tervek – azonban Reisz T. Csaba kutatásai óta tudjuk, hogy ez téves feltételezés volt. Szinte meseszerű fordulattal ért véget ért a címertervek felkutatása. Reisz T. Csaba észrevette, hogy amennyiben Róth Miksa 1929-ben, dokumentáltan visszaadta a terveket a levéltárnak, s ezeket 1934-ben be is sorolták egy már létező, 30 darabot tartalmazó gyűjteménybe – akkor az 1981-ben szerzeményezett anyag talán mégse az eredeti terveket tartalmazza?

Idézem a szerzőt, aki felismerése kapcsán emberileg, szakmailag fontos dolgot fogalmaz meg, amit ugyan kézzelfoghatónak tartunk, mégse élünk vele elég gyakran:

„Az ilyen keresések bizonyítják az emlékezet és a szóbeliség jelentőségét, azt, hogy a levéltárban hosszú évtizedekig dolgozó munkatársak voltak és vannak. A kereséshez tanácsot kértem az Országos Levéltár egyik legtapasztaltabb munkatársától, Trostovszky Gabriella főlevéltáros asszonytól, aki a hozzáértését és segítőkészségét oly sokszor bizonyította már. Most sem volt más képp: nemcsak a pontos jelzetet (R 64. 11/c tétel), de a pontos helyet is megadta: »raktár, alsó szint, második traktus, jobbra az utolsó fal«. Az iratanyag azonban nem 1934-től pihen különböző, de jól nyilvántartott helyeken. Az anyag egy »Herzog-hagyaték« feliratú palliumban került Trostovszky Gabriella kezébe a levéltári múzeum leltározatlan anyagában, ahonnan kiemelte és átadta a gyűjteményeket kezelő főosztálynak, ahol mint ismeretlen provenienciájú anyagot vették állományba a 31–89. sorszámot viselő címerrajzokat.” Így tehát megoldódott egy évtizedes rejtély és léptünk egyet a rend felé. Ám a szerző könyvében nem csupán egy (fontos és tanulságos) történetet mesél el, hanem kiváló, részletes, adatolt és számos új vonatkozást tartalmazó tanulmányt tesz közzé.

Zárásul gondoljunk vissza még egyszer az alkotókra: gróf Klebelsberg Kunó elégedett és büszke volt a levéltárra. Duditsnak, Róthnak és akik részt vettek a munkában igyekezett újabb megbízásokat, tagságokat, kitüntetések szerezni. Javaslatára 1925. május 8-án Róth Miksát a Benczúr Társaság rendes tagjává választották, akit erről az elnök, Dudits Andor értesített. A következő évben ugyancsak Klebelsberg javaslatára Dudits Andort, Róth Miksát és Ligeti Miklóst bízták meg a Velencei Biennálé magyar részvételének szervezésével. 1928. január 16-án Klebelsberg kinevezte Róthot a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács tagjává. 1931. május 7-én Klebelsberg Kunó Róth Miksa jelenlétében ezt mondja az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának II. cikluskezdő teljes ülésén: „Levéltárunk ezeréves történelmünk nyolc századának

írott emlékeit őrzi. Gondolatátársulás révén tehát éppen e levéltár csarnokai voltak alkalmasak arra, hogy emeletenként, korszakról korszakra haladva, képsorozattal mutassuk be művelődésünk történeti fejlődését, ennek kimagasló mozzanatait. Így jött létre 1924-től 29-ig Dudits Andor freskóciklusa, amelynek költségeihez József királyi herceg és Esterházy Pál herceg, meg közgazdasági életünk egy magát megnevezni nem kívánó tagja is hozzájárult. Dudits mester freskosorozatát Róth Miksa iparművész faldíszei és a történeti Magyarország városainak címereit ábrázoló üvegfestményei egészítik ki.”

Tudjuk, ezután Klebelsbergnek már meg vannak számlálva előbb politikusi, miniszteri napjai, majd az életéé is. S mivel én mégis csak Róth Miksa monográfusa vagyok, hadd idézzek fel egy eddig még nem publikált kis történetet, ami kapcsolódik a mai könyvhöz, annak szereplőjéhez. Róth Miksa 1943-ban megírta visszaemlékezéseinek utolsó kötetét, majd a kézirat nyomdába adása után úgy gondolta, hogy még egy történetet le kellene írnia gróf Klebelsberg Kunóról is, amit ugyan „Pótlás a 75. oldalhoz” címmel kéziratban meg is tett – de soha nem jelent meg:

„Ferencz József halotti maszkjának a Nemzeti Múzeumban történt ünnepélyes átadásával kapcsolatos ünnepek alkalmi díszítésének megtervezésével gróf Klebelsberg Kunó engem bízott meg. Amidőn ennek a megbízatásnak eleget tettem, a díszítés céljaira négy nagyméretű, fafaragású, gazdagon aranyozott, diszes kandelábert terveztem, de ennek költségére az ünnepély céljaira előirányzott összeg nem nyújtott már fedezetet. Ekkor gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterhez fordultam azzal a javaslattal, hogy bár az ünnepély előirányzatába a kandeláberek elkészítésének költségei nem illeszthetők be, de tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a mi állami temetéseinknek funerális díszítése már igen elavult és korszerűtlen, ezzel a négy kandeláberrel meg lehetne vetni az alapját egy modernebb szellemű, művészibb temetkezési hagyománynak. E javaslatomat gróf Klebelsberg Kunó megértéssel, kedvezően fogadta és felhatalmazott engem arra, hogy a kandeláberek kivitelét megrendeljem. (...) a sors kiszámíthatatlan tragikuma úgy hozta magával, hogy az első állami temetés, amelyen a kandeláberek szerepeltek – gróf Klebelsberg Kunó temetése volt.”

Ekkor azonban (oly sok más nagyszerű mű mellett) már készen állt a levéltár – Klebelsberg, Dudits és Róth talán legnagyobb közös műve. Bízunk benne, hogy az épület és az intézmény még nagyon sokáig betölti hivatását, megőrzi értékeit és értékeinket. S emellett olyan kiváló kiadványokat is megjelentet majd, mint Reisz T. Csaba könyve a levéltári palota festett üveglakairól.

Fényi Tibor

WOCH. Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy. (WOCH. A pozsonyi regionális történelem és genealógia évkönyve: 2013, 2014, 2015.) ISBN: 978-80-971577-0-8.

Jelen ismertetés néhány szempontból rendhagyónak mondható. Egyrészt inkább személyes hangvételű, másrészt a bemutatott munka nem monográfia, tanulmánykötet vagy forrásközlés, hanem egy évkönyv eddigi három füzeté. Tanárom és – ha megengedhetem magamnak, hogy így nevezem – kollégám, Frederik Federmayer, a Pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészka Levéltáros Szak és Történeti Segédtudományok Tanszékének (Univerzita Komenského v

Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archívničtva a pomocných vied historických) docense kérésére fogtam tollat. Benne pár éve megfogalmazódott még a gondolat, hogy jó lenne egy olyan szakfolyóirat, melyben Pozsony és környékének (ez alatt ez egykori Pozsony megye területe értendő) történetét bemutató tanulmányok jelennének meg. Tervét tettek is követték. Így jött létre a WOCH, melynek 2013 őszén jelent meg az első száma, s azt már másik kettő követte. Nézzük az alapinformációkat.

Federmayer nemcsak a folyóirat szülőatyja, de főszerkesztője is. Rajta kívül a szerkesztőbizottság tagja még Juraj Šedivý (munkahelye mint Federmayeré), Peter Keresteš (*Štátny archív v Nitre*, Nyitrai Állami Levéltár), Ingrid Kušniráková (*Historický ústav Slovenskej akadémie vied*, Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) és Maroš Mačuha (*Bratislavský okrásoklavci spolok*, Pozsonyi Városszépítő Egyesület = PVE). A folyóirat a PVE gondozásában évente jelenik meg, de a periodicitás a jövőben változhat. Nevét a történészek által (tévesen) első név szerint ismert pozsonyinak tartott, a 13. század közepén élő Wochnól kapta.¹

Mint minden szakfolyóirat gerincét, így a WOCH-ét is a tanulmányok (*Štúdie*) alkotják. Nem tartom célravezetőnek felsorolni az eddig megjelenteket, ezért csak a legfigyelemreméltóbbakat említem. Az írások többsége – nem meglepő módon – a regionális történelem, családtörténet, archontológia, prozopográfia és életrajzi portrék tárgykörébe tartozik. Ide sorolható Federmayer tanulmánya Heindl András pozsonyi gyógyszerészről és a pozsonyi humanista körökkel való kapcsolatáról (*Prešporský lekárnik Andrej Heindl [† 1610] a jeho príbuzenstvo. Genealogická sonda do humanistických kruhov v uhorskej metropole*, WOCH I. 36–51.), továbbá Egon Vedrödy az utolsó pozsonyi pénzverő mestert, Vedrödy Pált bemutató írása (*Pavol Vedrödy [† 1735]. Posledný bratislavský mincmajster a jeho rodina*, WOCH II. 6–25.), valamint Federmayer két további cikke, melyek más társszerzőkkel folytatott kutatásának eredményei. Zongor Zsigmond pozsonyi prépost (1655–1658) életét I. Kušnirákovával közösen ismerteti (*Žigmund Zongor [1580–1658]. Genealogicko-biografický portrét prešporského prepošta*, WOCH II. 26–39.), míg Nagy Róberttel és e sorok írójával a csallóközi Vajaszata faluból származó, de az újkorban főleg Pozsonyban tevékenykedő és élő, Vattay vagy Orbán vezetéknevet használó nemeseiket (*Komorský radca Lukáš Vattay, richtár Štefan Vattay, ich rodina v Prešporku a stredoveké predkovia na Žitnom ostrove*, WOCH III. 16–49.). Olyan családról van szó, mely a középkorban még megyei szinten is a társadalmi élet perifériáján mozgott, az újkorban azonban néhány kiemelkedő tagja szép karriert futott be. A szintén csallóközi származású Illésházyakkal és Esterházyakkal ugyan nem említhetők egy napon, ám a család így is kiváló példáját mutatja annak, miként lehetett a társadalmi ranglétrán felfelé menetelni. Nem feledkezhetek meg az ifjú szlovák történész, Peter Sedláček kitűnő írásáról sem, mely Andreas Czobelt mutatja be, aki Pozsony város követe volt 1443 és 1460 között (*Mestský posol Andrej Zobel v bratislavských službách v polovici 15. storočia*, WOCH I. 78–91.).

A felsoroltak mellett akadnak gazdaság- és művészettörténeti jellegű munkák is. Az előbbire Zuzana Francová a Mária Terézia-kori pozsonyi céhekről és mesterségekről írt összegzése (*Remeslá*

¹ Erről bővebben *Juraj Šedivý*: Woch, Forma, Pech a ďalší (takmer) neznámi najstarší Bratislavčania [Woch, Forma, Pech és a többi (szinte) ismeretlen pozsonyi]. WOCH I. 6–15.

a cechy v Bratislave v období vlády Márie Terézie, WOCH I. 62-77.), az utóbbira Jozef Tihányi A pozsonyi vár a Szlovák Nemzeti Múzeum Vöröskői Múzeumában őrzött portrékon c. (*Bratislavský hrad na portrétoch v SNM-MČK*, WOCH II. 48-51.) dolgozata említendő példaként. A címertannal foglalkozó munkák külön kategóriát képeznek, a *Címertani albumbólt* (*Z heraldického albumu*). Kiemelném, hogy nemcsak nemesi családok (*Federmayer*: „Velký” erb rodu Palugyay [A Palugyay család „nagy” címere], WOCH I. 92-101.), de pozsonyi polgárok (*Federmayer*: Richtár Michal Klee a heraldické znamenia v jeho rodine [Klee Mihály pozsonyi bíró és a címertani jelképek a családjában], WOCH II. 68-79.), sőt vár(uradalm)ak személyzetének címereit (*Federmayer*: Erby fuggеровských prefektov a kastelánov na hrade Červený Kameň (Biberspurg) [A Fuggerek vöröskői prefektusainak és várnagyaiknak címerei], WOCH III. 74-104.) elemző - természetesen képekkel gazdagított - írások is helyet kapnak.

A második számtól jelenik meg a *Forrásanyagok* (*Materiály*) témakör. Ebben rövid forráselemzésekről, nem pedig forrásközlésekről van szó. Közülük leginkább említésre méltó talán Peter Prokop ismertetése Esterházy Károly titkárának, Joseph Carl Rosenbaumnak pozsonyi látogatásai során készített naplőbejegyzéseiről. (*Die Tagebuchnotizen des Joseph Carl Rosenbaum über seine Besuche in Pressburg in den Jahren 1802 bis 1816*, WOCH II. 62-66.). A könyvismertetések, a tanulmányok német nyelvű rövid összefoglalói, valamint a *Pozsonyi esték* (*Prešpurské večery*) előadássorozat - melyet a PVE a Balassi Intézettel (Pozsonyi Magyar Intézet) közösen szervez - előző évi programját listászerűen áttekintő jegyzéke az *Információk* (*Informácie*) kategóriába tartoznak.

A tanulmányok magas színvonalat képviselnek és döntő többségükben a történelemkutatásban eddig feldolgozatlan területeket vizsgálnak. Zömük rövid terjedelmű, de ez nem feltétlenül negatívum. Megjegyzem, a szerkesztőség szívesen közöl(ne) - szlovák szempontból - külföldi, így, magyarországi történészek munkáit is. Ezt remek kezdeményezésnek tartom, ezért a Woch témakörével foglalkozó magyar kollégákat arra biztatnám, ne habozzanak kutatási eredményeiket a szlovák közönséggel is megosztani.

A WOCH külleme - bár szakfolyóiratok esetében nem feltétlen elvárás - nagyon igényes, nem lehet rá panasz. Talán csak az róható fel, hogy a lábjegyzetek nem az egyes oldalak alá járnak tördeltek, hanem a tanulmányok végére, de ez ízlés kérdése. Viszont kifejezetten hiányolok egy összefoglaló, mely a témával foglalkozó, eddig megjelent szakirodalmat venné számba, ha ilyen viszonylag szűk tárgykört taglaló folyóirattal van dolgunk. Jó lenne egy *Bibliográfia* kategória is, melyben ezt fokozatosan - mert egyrésztől mindezt összegyűjteni időbe telik, másrésztől a munkák száma megállás nélkül növekszik - meg lehetne tenni.

Összességében elmondható, hogy a bemutató tárgyát képező folyóirat tartalmilag, és a kivitelezést tekintve is színvonalas, mindenféleképp megérdemli az olvasóközönség figyelmét. A megismeretesen, terjesztésen sokat kell dolgozni, ugyanis a WOCH még Szlovákiában is szinte ismeretlen. Nincs saját weboldala, így egyelőre a léte „szájhagyomány” útján terjed az olvasók körében. Cikketől nem várhatom el, hogy berobbantsa a folyóiratot a magyar köztudatba, de kezdetnek talán nem hiábavaló. Elérhetőség: Frederik Federmayer (fqdermay@stonline.sk); Maroš Mačuha (macuha@bos-bratislava.sk)

Csiba Balázs

HÍREK, BESZÁMOLÓK

Beszámoló a *Bővülő történelem - Az elmúlt tizenöt év irat-ajándékozásai* című levéltári rendezvényekről és kiállításról

A Magyar Nemzeti Levéltárnak (a továbbiakban: MNL) az EMMI 27/2015. rendelete alapján¹ egyik alapvető feladata, hogy gyűjteményét maradandó történeti értékű magániratokkal gyarapítsa. Tagintézményeink számos családi és személyi hagyatékot kaptak ajándékba és őrzik meg az utókornak. Ezek mellett állományunkban egyéb rendezési elvek – például irattípusuk, vagy keletkezési idejük – szerint elkülönített gyűjtemények is megtalálhatóak. Bemutatósukra a Magyar Levéltárosok Egyesületével közösen egy négy alkalomból álló rendezvénysorozatot indított útjára a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), *Bővülő történelem - Az elmúlt tizenöt év irataján-dékozásai* címmel.

A 2016. szeptember 28-án megtartott első rendezvény egyben az azonos nevet viselő vándorkiállítás ünnepélyes megnyitója is volt, melynek iratanyagát a Nemzeti Levéltár hét tagintézményének ajándékozási eseteiből válogattunk. A kiállítás és a hozzá kapcsolódó levéltári rendezvények a *Nyitott Levéltárak 2016* program-sorozat keretében születtek meg, elsődleges céljuk pedig az volt, hogy bemutassuk az adományozott iratok időn és téren átívelő sokszínűségét és evvel ösztönözzük az érdeklődőket további ajándékozási esetek kezdeményezésére.

Az eredetiben és plakátokon bemutatott iratanyag igencsak sokrétű.

Főnemesi családok levéltárait jellemzően az MNL Országos Levéltára őrzi, így ajándékként is általában oda kerültek – és kerülnek folyamatosan – új irategyüttesek. Egykori alkalmazottak hagyatékának felszámolásakor azonban, vagy szervezett iratmentések során felbukkanhatnak olyan anyagok is, melyek a megyei levéltárak állományába kerülnek. Ezekből nem csupán a főurak családi életéről, de az uradalom alkalmazottainak mindennapjairól is képet lehet alkotni.

A köz- és kisbirtokos nemesi családok, értelmiségi és iparos családok archívumai viszont legalább olyan arányban kerülnek megyei levéltárakba, mint az Országos Levéltár állományába. Ezek az irategyüttesek vagy közvetlenül a család leszármazottai,

vagy a levéltárakkal szoros kapcsolatot ápoló történészek, családfakutatók, helytörténészek, az irathagyatékok történeti értékét ismerő értelmiségiek segítségével kerülnek látókörünkbe. Áttanulmányozásukkal megismerhetővé válik egy nemesi család életvitele, gazdasági, kulturális és politikai tevékenysége, vagy akár egy-egy térség, nagyváros, megyeszékhely gazdag hagyomány- és kultúrkincse is.

Egyesületi, testületi, alapítványi irategységek szintén gyakran kerülnek levéltári őrizetbe, különösen az emigrációs iratok között szerepelnek nagy arányban ilyen anyagok. Elsőrendű és sokrétű forrásként szolgálnak az önszerveződő helyi, vagy országos közösségek történetének, polgári-vallási tradícióinak kutatásához.

A személyi hagyatékokkal pedig tagintézményeink számos visszaemlékezést, naplót, levelezéseket, fényképeket és fényképalbumokat, filmfelvételeket, cikk- és kéziratgyűjteményt kapnak adomány formájában. A Magyar Nemzeti Levéltár többször is tett közzé olyan országos felhívást, mely történelmük elmúlt hatvan-száz évének sorsfordító eseményeiről keres beszámolókat, naplókat és önéletírásokat. Ezek a különleges források a közös magyar történelem személyes vetületét rögzítik.

A fentiek mellett egyre nagyobb számban gyarapítunk digitális képeket is. Kutathatóvá tételük számos kérdést vet fel, ezért a képek eredetijét – tehát az eredeti iratot – őrző magánszeméllyel minden esetben szabályozzuk a képek és a bennük foglalt adatok közzétételének, közlésének lehetőségeit. A digitális képek állományba vétele hosszabb távon kiegészítő – olykor szó szerint mentő – megoldást jelent a magánirat vásárlások mellett. Ha ugyanis egy maradandó értékű irat piaci forgalomba kerül, és a közgyűjtemények nem tudják azt megvásárolni, akkor a levéltárak egyrészt kezdeményezhetik az irat védelmi eljárás alá vonását, másrészt az új tulajdonossal kötött egyedi megállapodás eredményeként digitálisan nyilvánossá tehetik az olyan köztörténeti, vagy kultúrtörténeti forrásokat, melyek levéltárba kerülése a közeljövőben nem biztosított. S bár csak digitálisan begyarapított képanyag nem került a kiállításba, de a hozzá kapcsolt rendezvényeken minden alkalommal említjük ezeket is – mint a jelen egyik vívmányát –, ezért mindenképp helyük van jelen beszámolóban.

Az időszaki kiállításnak az első öt hónapban az MNL Országos Levéltára ad helyet. Hat tárlóban mutatjuk be az intézmény legérdekesebb ajándékozási eseteit a közelmúltból. A legkorábbi kiállított irat Anjou Károly adománylevele 1322-ből, a legkésőbbi pedig két New York Times cikk Nagy Imre újratemetéséről, 1989-ből.

¹ 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről, III. Fejezet, 12. pontja (A levéltárak gyűjtőmunkája.)

Emellett az MNL hat megyei levéltára – a Békés Megyei Levéltár, a Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, a Vas Megyei Levéltár és a Veszprém Megyei Levéltár – külön összeállításokon vonultatja fel adományként kapott értékes iratait. Ezeket a plakát-felületeken rengeteg személyi hagyaték, családi irategyüttes, céhes iratanyag, egyesületi anyagok, szponzorálásból és egyéni kezdeményezések alkalmával a levéltáraknak adományozott maradandó értékű történeti kincsek jelennek meg.

A vándorkiállítás első állomása tehát az Országos Levéltár, melynek Bécsi kapu téri főépületében a tárlat 2017. február 28-ig lesz látható. 2017 márciusától aztán „vándorútra indul” a hat megyei tagintézménybe. A tervezett sorrend az alábbi: 2016 márciusától év végéig Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár), Nyíregyháza (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár), Szombathely (Vas Megyei Levéltár), és Sopron (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára) ad otthont a tárlatnak, majd 2018 első felében következik Veszprém (Veszprém Megyei Levéltár), és végül Gyula (Békés Megyei Levéltár). A fenti sorrendet a levéltár-igazgatókkal közösen alakítottuk ki, figyelembe véve a megyei levéltárak saját kiállításait és nagy volumenű szakmai projektjeit.

A tárlat koncepciójának egyik fő pillére a könnyű szállíthatóság volt, ezért az a döntés született, hogy kizárólag a bemutatónak otthont adó levéltár állít ki eredetiben, míg a többi levéltár plakátokon jeleníti meg ajándékozási eseteit. Evvel egyrészt nagyon költséghatékonnyá és gyorsá tettük a vándorkiállítás utaztatását, másrészt elértük, hogy a kiállítás minden helyszínen megújulhasson, hiszen az eredetiben kiállító archívum lényegesen több iratot tud tárlóiban felvonultatni, mint amennyi teret ennek egy A0-ás méretű plakát enged.

A 2016. szeptember 28-án megtartott kiállítás-megnyitót a várakozásokat meghaladva körülbelül 120 érdeklődő tiszteleg jelenlétével. Az eseményen Rácz György, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese mondott köszöntőt. Ezt követően M-Szabó Dorottya főlevéltáros (MNL OL) bemutatta a kiállítást, majd a délután második felében szakmai és az ajándékozókat is bevonó beszélgetést hallgathattak meg az érdeklődők a levéltári iratajándékozosokról, Kujbusné dr. Mecsei Éva levéltár-igazgató (MNL SzSzBML), Márkusné Vörös Hajnalka levéltár-igazgató-helyettes (MNL VeML) és dr. Péntekné Ungváry Mária nyugalmazott főlevéltáros (MNL OL) aktív közreműködésével. Szívügyünknek tartottuk, hogy személyesen is megszólaltathassuk egy-két ajándékozóunkat. Így kapott szót Mikecz László úr, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei és az Országos Levéltár iratajándékozója, valamint és Malek Magdolna, az Országos Levéltár iratajándékozója.

Malek Magdolna fontos gondolata – mely a videotorium jóvoltából bárki számára megtekinthető² – az egész délutánt méltó módon zárta le. Arra a kérdésre ugyanis, hogy miért az ajándékozás és miért nem az eladás mellett döntött, az alábbiakat válaszolta: „Ez számomra evidencia volt, hogy én ezt máshogy nem adhatom. Ez közös kincs, nekem ebben érdemem nincs, ez nemzeti kincs, [...] legyen a levéltaré.”

2016. november 3-án „Bővülő történelem - Emigrációs iratok gyűjtése a Mikes Kelemen program keretében” címmel tartottuk

meg a rendezvényt a második eseményét. A rendezvényt az emigráns iratok hazahozatalának, gyarapításának és közzétételének, az ebben kifejtett több éves tevékenységünknek szenteltük. Azok a diaszpórában élő hazánkfiai ugyanis, akik még értik és kezelik a külföldön található, magyar vonatkozású iratanyagokat, sokszor nem látják biztosítottak az iratok hosszabb távú megőrzését második hazájukban.

Magyar vonatkozású levéltári iratanyagaik feltérképezése, levéltári szempontú rendezése és hazahozatalának előmozdítása, majd begyarapítása és elhelyezése, kutathatóvá tétele stratégiaileg fontos célunkká vált. Ezért folyamatosan részt veszünk az európai és tengerentúli emigráció iratanyagának szervezett hazahozatalában, a Miniszterelnökség által életre hívott Mikes Kelemen Program és a Nemzeti Kulturális Alap által finanszírozott Ithaka-Program segítségével. A Magyarországra visszakérült iratanyagok levéltári struktúrájának kialakítása, majd kutathatóvá tétele komoly szakmai kihívás, ezt a tevékenységünket, annak sokszínűségét és első eredményeit mutattuk be a megjelenteknek. A rendezvénynek külön hangsúlyt adott, hogy a Mikes Kelemen Program 2014-es indulása óta most először mutatta be magyarországi közintézmény annak (első) eredményeit.

A rendezvényt, melyre ezúttal közel 80 fő látogatott el, ismételtén Rácz György országos levéltári főigazgató-helyettes nyitotta meg, köszöntőt pedig dr. Kádár Zoltán, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának kabinetfőnöke mondott. Ezt követően Arany Krisztina főlevéltáros, Hungarika munkacsoport-vezető (MNL OL), Kovács Eleonóra főlevéltáros, Ithaka-küldött (MNL OL), Rényi Máttyás Attila (a 2015/16-os Mikes-évad Sydney-ben dolgozó kutatója), Horváth Réka (a 2015/16-os Mikes-évad New Yorkban dolgozó kutatója), valamint Bakó Zsigmond segédlevéltáros (MNL OL) ismertette tapasztalatait.

Az előadásokat kerekasztal-beszélgetés követte, melyet M-Szabó Dorottya főlevéltáros (MNL OL) vezetett. Ezt követően természetesen megmutattuk a vándorkiállítást is.³

A sorozat harmadik és negyedik rendezvényére 2017-ben fog sor kerülni. A harmadik rendezvényt a magyar kultúra napja tiszteletére 2017. január 23-án tartjuk meg. Különösen aktuális e jeles emléknaphoz igazítani rendezvényt, hiszen mindenki, aki ajándékkal a levéltárak iratállományát gyarapítja, hozzájárul ahhoz, hogy bemutathassuk kulturális sokféleségünket, és történelmünket a következő nemzedékeknek tovább örökíthessük. Hasonló célok vezérelhették Fasang Árpád zongoraművészt, mikor felvetette, hogy méltó módon állítsunk emléket a napnak, amikor Kölcsey Ferenc a Himnusz kéziratát letisztázta. (És mivel január 22-e idén vasárnapra esik, ezért a magyar kultúra napját megünnepelő rendezvényt a rá következő napon tartjuk meg.)

A „Bővülő történelem” nem csak egy még másfél évig létező vándorkiállítás, de terveink szerint egy olyan „márkanév”, „gyűjtőfogalom”, „védjegy” lesz, amely az MNL intézményeinek magánirat-gyarapodását foglalná egybe: az iratajándékozásokat – azon belül a Mikes programból szerzett irathagyatékot is –, az iratvásárlásokat és a tervezett örökbefogadási programot, az érdeklődők

² Képes és videós beszámoló:
http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/bovulo_tortenelem

³ Képes és videós beszámoló:
http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/bovulo_tortenelem_emigracio;
http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/11/11/bovulo_tortenelem_emigracios_iratok_gyujtese_a_mikes_kelemen_program_kereteben

szakszerű tájékoztatását, valamint a kiállítás virtuális bemutatását. Így sokkal szélesebb körben tudjuk bemutatni az intézmény gyűjteménygyarapítási és védési koncepcióját.

Záró gondolatom, hogy gyűjtőmunkánk fontos és örömteli hozadéka a levéltár és adományozói között létrejött szakmai és emberi kapcsolat. Az ajándékozások nagyon sok esetben az adományozók egyéni nagylelkűségének és mecénási hozzáállásának eredményei. Nagyon kevés olyan esettel találkozunk, amikor az adományozók nem kötődnek komolyan az átadott iratanyaghoz – az ajándékozási döntés tehát érzelmi kérdés is és sokszor megtapasztaljuk, hogy az iratok valós átadásakor az ajándékozó megkönnyebbül, valósággal fellelegzik. Ha valaki erre a szimbolikus „utazásra” vállalkozik, ráadásul történeti értékkel rendelkező iratait a levéltárosok kezébe helyezi, annak döntése minden elismerést megér. Az ajándékozáskor kialakított emberi kötelék életben tartása, elmélyítése éppúgy közös szívügyünk, mint az ajándékozási esetek méltó módon történő bemutatása.

M-Szabó Dorottya

Magyar genealógia az Eiffel-torony árnyékában

Családtörténeti rendezvény Párizsban az Országos Levéltár részvételével

Grand Salon de la Généalogie – Retrouvez l’histoire de votre famille

A Magyar Nemzeti Levéltár kutatótermeit évente több száz külföldi illetőségű családfakutató keresi fel. A magyar ősökkel rendelkező családfakutatók száma Európában azonban ennél lényegesen nagyobb, rájuk gondolva biztosított az intézmény genealógiai jellegű levéltári konzultációs szolgáltatást 2016 tavaszán a francia fővárosban. A *Grand Salon de la Généalogie* szakmai rendezvényt (www.salondegenealogie.com), az Archives & Culture könyvkiadó szervezte. Az Eiffel-torony közelében található helyszínt Párizs város XV. kerületének Polgármesteri Hivatala biztosította a résztvevők számára, 2016. március 11. és 12. között. A szalonban két napon keresztül ismerkedhettek a genealógia rejtelseivel a kezdő és a már nagyobb tudás birtokában lévő érdeklődők. A hétvégén az előző évi látogatói létszámot jelentősen felülmúlva, mintegy hat ezer látogató kereste fel a színvonalas rendezvényt, melyre nem csak Párizsból, hanem a vidékről is érkeztek látogatók. A polgármesteri hivatal konferencia-termében teltházas családfakutatóval kapcsolatos előadások is elhangzottak a rendezvény ideje alatt. Az eseményen főként francia családfakutató egyesületek, cégek képviseltették magukat az ország különböző régióiból (Normandia, Korzika, Burgundia, Elzász, Languedoc, Bretagne stb.).

A szalonban a magyar standnál összesen 74 kutató kért szakmai konzultációt melyek során az egyházi és polgári anyakönyvek kutatása mellett, gyakran felmerültek témaként az összeírások, a kataszteri térképek, a veszteséglisták, a katonaillesztési lajstromok, a céhkataszterek, a címeres levelek, a névváltoztatások, valamint a betelepítések. Több kutató érdeklődött a magyar vonatkozású bécsi levéltári anyagok iránt is. A konzultációk során főként az adatbazisonline.hu, az elevehtar.hu, a Hungaricana.hu és az ADTplus.arcanum.hu adatbázisok, és az Aktakaland blog került szóba, mint kutatási illetve információszerezési lehetőség. Jelentős számú érdeklődő kereste meg a magyar kollégákat a Trianon előtti

Magyarországra vonatkozó genealógiai kérdésekkel, mivel a régiót egyedül Magyarország képviselte. A konkrét szakmai kérdések mellett a közönség érdeklődése a magyar történelemre és kultúrára is kiterjedt.

A magyar stand középpontjában a 2016 márciusában francia nyelven megjelent genealógiai témájú, gazdagon illusztrált szakönyv (*Kutassa fel magyar őseit! - Retrouver ses ancêtres hongrois*) állt.

Könyvismertetés

Ildikó Szerényi – József Berkes: *Retrouver ses ancêtres hongrois*, Archives & Culture – Magyar Nemzeti Levéltár, 2016 – 26 bis, rue Paul-Barruel, 75015 Paris - 128 p. ISBN 978-2-35077-273-8

További szerzők: Török Ádám, Türke Gábor, Komlói-Gera Zsófia
Előszó: Rác György

Megrendelhető: www.archivesetculture.fr

A párizsi Archives & Culture könyvkiadó és a Magyar Nemzeti Levéltár közös kiadványa francia nyelven jelent meg 2016 márciusában. A kezdő és gyakorlott családfakutatóknak egyaránt szóló kötet a francia partner kezdeményezésére készült, azzal a céllal, hogy kiegészítse a könyvkiadó különböző nemzetek genealógiai kutatását bemutató sorozatát és elősegítse a magyar ősökkel rendelkező francia (anya)nyelvű érdeklődők családtörténeti múltjának megismerését. A jelentős kutatótermi tapasztalattal rendelkező szerzők a külhoni állampolgárságú kutatók igényeinek ismeretében állították össze a könyv tartalmát, mely az első idegen nyelven megjelent, magyar vonatkozású családfa kutatási útmutató.

A könyv a következő nagyobb egységekre tagolódik: *Általános ismeretek, Társadalmi csoportok, Források, Gyakorlati tudnivalók, Függelék*.

Az *Általános ismeretek* c. részben a külföldi olvasókat rövid történelmi összefoglaló segíti Magyarország történelmének áttekintésében. A történeti földrajzi fejezet térképeken keresztül mutatja be az ország területi változásait, melyek ismerete elengedhetetlen a családtörténet iránt érdeklődők számára. A kutatás jogi hátterét, az adatokhoz történő hozzáférést, a levéltári törvényeket röviden, közérthető stílusban ismerteti a mű. A szerzők kitérnek az anyakönyvi mikrofilmgyűjtemény történetére is, mivel a mai napig ez az európai viszonylatban is különlegesnek tekinthető gyűjtemény illetve annak digitális változata jelenti a családfakutatók alapját az országban. A magyar család- és keresztnévek, névadási szokások ismertetése külföldi kutatók szempontjából különös jelentőséggel bír, hiszen a magyarul már nem vagy alig beszélő leszármazottak számára a magyar nevek idegen hangzásúak és gyakran torzultan öröklődnek meg a család emlékezetében. A *Társadalmi csoportok* témakörében külön fejezet foglalja a nemességgel, polgársággal, parasztsággal, a zsidó és a cigány népcsoporttal. A *Források* c. rész teszi ki a könyv legterjedelmesebb részét, itt ismerhetik meg az olvasók a magyarországi felekezetek történetét, az egyházi és állami anyakönyvezés magyarországi jellegzetességeit. A nemesség kutatásának forrásai mellett, átfogóan ám ugyanakkor részletesen tárgyalja a mű a családtörténetesek számára legértékesebb, a magyar levéltárakban megtalálható levéltári fondokat és állagokat. Elsődleges célja a könyvnek, hogy ismertesse a külföldi kutatók számára kiemelten fontos online hozzáférhető adatbázisokat és digitálisan fellelhető levéltári anyagokat. A *Gyakorlati tudnivalók* c. rész taglalja továbbá a kutatás módszertani kérdéseit, a várható

buktatókat és azok megoldási javaslatait, itt néhány konkrét anyakönyvi érdekesség is előkerül. A *Függelékben* részletes magyar és idegen nyelvű bibliográfiái útmutató segíti a szakirodalomban történő további elmélyedést. A francia-magyar kulturális kapcsolatok c. fejezetben tíz ismert személy tevékenysége kerül részletesebben is terítékre. A latin-magyar-német-francia kisszótár az anyakönyvekben leggyakrabban előforduló jellegzetes kifejezések értelmezésében nyújt segítséget.

A kötet közel 120 fekete-fehér illusztrációt tartalmaz, melyek többsége a Magyar Nemzeti Levéltár anyagáról készült iratfelvétellel, ám jelentős számban találunk a Fortepan weboldalnak köszönhető korabeli fényképeket, valamint féltve őrzött családi felvételeket is a képek között.

A *La Revue française de Généalogie* c. szakfolyóirat így ír a műről 2016. március-áprilisi számában:

„Új, eredeti és szakavatott. ... A legfontosabb sajátosságok bemutatása: az ország történelme, családnevek (történetük és a névváltoztatások), keresztnévek. Társadalmi csoportok (nemesek, parasztok, zsidók, cigányok). Kutatási módszerek, levéltárak, genealógiai társaságok (több mint kilenc millió nevet tartalmazó adatbázis), online kutatást biztosító levéltárak, Internet oldalak, szöveget, címeke: tökéletes információs paletta. Nélkülözhetetlen minden francia számára, aki Magyarországon kíván családfát kutatni.”

Néhány gondolat a francia családfakutatásról

Magyarországhoz hasonlóan Franciaországban is elsősorban az idősebb generáció körében közkedvelt szabadidős tevékenység a család múltjának felderítése. Franciaország lakossága mintegy 65 millió főt tesz ki, így tehát a genealógia iránt érdeklődők száma is jóval magasabb a magyar adatokhoz viszonyítva. Mindezekből adódóan a genealógiában rejlő üzleti lehetőségeket, a társadalmi igények kielégítését maximálisan igyekeznek kihasználni. Bizonyíték erre a több mint 300 hivatásos és amatőr genealógiai társaság, valamint maga az Archives & Culture könyvkiadó, mely kifejezetten a családtörténeti és levéltári népszerűsítő kiadványokra szakosodott. Az általuk megjelentetett művek tematikailag erősen tagoltak, külön kötetek jelennek meg az egyes történelmi korszakokról, foglalkozásokról (tengerészek, postások, vasutasok, katonák) és területekről is (Korzika, Bretagne stb.) Franciaország gyarmatbirodalmának és a 20. században erősen felerősödött politikai és gazdasági bevándorlásnak köszönhetően nyitott, sokszínű ország, többek között ennek is köszönhető a családi múlt iránt érzett fokozott érdeklődés, mivel a kutatás eredménye egész távoli vidékekre röppítheti a kíváncsi kutatót.

A családtörténet újszerű megközelítését jelenti a genealógia különböző szereplőinek együttes részvétele a szakmai rendezvényeken, ahol levéltárak, amatőr és professzionális kutatók, szoftverfejlesztők, genealógiai társaságok, adatbázis-szolgáltatók valamint egyéb családtörténethez köthető szolgáltatásokat, terméket kínáló vállalkozók vonulnak fel. Széles választékot találhatnak az érdeklődők például a különböző adatrögzítési technikákból, melyekből mindenki kiválaszthatja a számára leginkább megfelelő módszert: a papír alapú, a szoftveres, esetleg a bekeretezett festmény formájában történő ábrázolási módot.

rfgenealogie.com

La revue française de

N° 223

Généalogie

NOUVELLE FORMULE

Les registres de catholicité

AVRIL | MAI 2016
martin média
L 17662-23-F-6.00 €-R0

BON À SAVOIR
Les tables annuelles et décennales

HISTOIRE
Quand nos ancêtres divorcent

ANCÊTRES ESCLAVES
Les initiatives généalogiques de CM98

PARIS
Un monument aux morts sur Internet

magazine

dans la bibliothèque

Les nouveautés d'Archives & Culture

Retrouver ses ancêtres hongrois

Nouveaux, originaux et judicieux. Un guide pour les recherches en Hongrie, rédigé par deux archéologues hongrois spécialistes de ces questions. Présentation des sources: 461 000 à partir de 1905 et 2000 millions d'actes à moins de 1000 ans. Auteurs nationaux (de Budapest) mentionnés dans des livres, registres, manuscrits. Écrite par des professionnels: histoire du pays, patronymes (histoire et changements), et primaires. Groupes sociaux (nobles, juifs, Turcs). Méthodes de recherches en ligne, association genealogique (liste de données de plus de 9 millions de noms...). Actes en ligne, sites internet, logiciels, adresses: une palette d'informations précieuses. Indispensable à tout Français souhaitant mener des recherches en Hongrie.

ISBN 978-2-307-27728-3

Retrouver l'histoire d'une maison

Ce livre pratique, déjà bien utilisé par d'autres auteurs, est présenté ci-dessus avec une collection de qualité et avec un zoom intéressant sur la période de composition (XXe et XXIe siècles) et les sources modernes. Sinon, on y trouve

les méthodes et sources anciennes classiques (cadastres, engagements, hypothèques, sommiers fonciers, listes, recensements, actes notariaux). Une valeur sûre!

Manuel de généalogie. Archives & Culture mai 2016, 60 pages, 12 €. ISBN 978-2-307-27726-9

Retrouver ses ancêtres bastons

En 16, cet ouvrage révisé d'un guide pratique de généalogie, centré sur le Béarn et traitant du passage des spécificités régionales: noms de famille, avec articles et K basés - morts en mer; mariages.

Manuel de paléographie alsacienne

La paléographie alsacienne est un manuel de référence à lire pour le non-averté. Rédigé par une spécialiste, connue comme l'un des plus du Centre de la recherche d'histoire des familles de Quimper, ce manuel pratique de formule classique, propose un choix de 50 références, avec des trucs à déchiffrer et de nombreuses archives variées (dont bien sûr des civil et BMS) allant de 1441 à 1910.

Effacez et remplacez. Deuxième partie de la série de Cahiers de la Revue de la Généalogie. Un ouvrage qui combine un immense vide l'actualité française des recherches genealogiques sur les familles polonaises à partir de 1700 noms selon l'échelle et fait plus de 2000 à lire en complément de leurs variantes. 700 noms dont il indique la fréquence en Pologne (nombre de foyers potentiels, répartition, les plus anciennes attestations (dates et localités) et les illustrations. On ne trouve pas mieux!

Manuel de généalogie alsacienne

Archives & Culture mai 2016, 120 pages, 10 €. ISBN 978-2-307-27728-3

La généalogie sur Internet. Sites utiles

Un nouveau titre, entièrement repensé et révisé, basé sur des données actualisées, consacré à Internet, pour tout vouloir sur ce point: son histoire, comment y chercher, les sites utiles, comment y chercher (en utilisant au mieux les paramètres de recherche) sur des sites privés participatifs... Mode d'emploi complet et pratique, aussi indispensable que le site est incontournable, ce petit guide permettra à quiconque l'auteur de mieux trouver ce qu'il cherche. Un des nouveaux livres qui dot absolument posséder tout genealogiste à l'heure où la somme de toutes les pages le fait souvent passer à côté de l'information capitale.

Manuel de généalogie alsacienne

Archives & Culture mai 2016, 90 pages, 12 €. ISBN 978-2-307-27726-9

Le conseil des locuteurs

La carte des Mendelschm

Ne vous fiez pas à la couverture, ce livre n'est pas un roman, c'est un véritable et hoax philologique des genealogistes. Comment écrire l'histoire d'une famille? Comment dessiner les branches engluées de descendances? Quelles sources consulter pour enrichir le récit? Comment dans l'histoire? Au fil de chapitres, vous découvrirez une famille qui compte des philosophes, des musiciens et des barons, parmi les lignages sur plusieurs continents. Vous apprendrez l'évolution de leur patronyme, de Mendel (né de Dessau) à Mendelschm

Bibliothèque, et vous en saurez plus sur les recherches impossibles. Vous saurez aussi l'auteur, ses motivations, ses doutes, ses coups de cœur.

Un livre touffu, certes, mais passionnant à plus d'un titre.

Dominique Chénard

Le livre de Mendelschm, Dominique Chénard, mai 2015, 200 pages, 10 €. ISBN 978-2-307-27728-3

VOS PRÉFÉRÉS

Un ouvrage de référence, un roman d'espérance...

Ensemble, nous, en quelques lignes, les raisons pour lesquelles vous le conseillez aux genealogistes en proie à la tristesse.

Le livre de la Revue française de Généalogie

50 rue de la Harpe 75011 Paris ou par e-mail: rf@genealogie.fr

A 2016. márciusi rendezvény során a magyar kollégák betekintést nyerhettek egy másik európai ország családja kutatási szokásaiba, a hozzá kapcsolódó tevékenységekbe, gazdagítva ezzel is a családtörténettel kapcsolatos elképzeléseket.

Szerényi Ildikó

E számunk szerzői

FÉNYI TIBOR igazgató (Róth Miksa emlékház, Bp.)

CSIBA BALÁZS PhD-hallgató (Filozofická fakulta University Komenského v Bratislave, Pozsony)

KÁLMÁN DÁNIEL PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Bp.)

KOVÁCS MIHAI egyetemi hallgató (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

MADARÁSZNÉ KAJDACSY ÁGNES nyugdíjas (Veszprém)

MIHALIK BÉLA tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp.)

M-SZABÓ DOROTTYA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

SZERÉNYI ILDIKÓ főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

SZÓCS TIBOR tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia– Hadtörténeti Intézet és Múzeum– Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Bp.-Szeged)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.